સુધરેલી રીત મુજબ.

વર્નાક્યુલર ટેક્સ્ટ બુકસ રીવિઝન કમિટીએ

→ તૈયાર કરેલી. ←

ચોથી ચોપડીના અર્થ.

જેમાં અર્થ[redacted]; દરેક પાઠના
સવાલ, સાર; અઘરા શબ્દો; જેડાક્ષર;
મુંબઇ ઇલાકાની ભૂતળ; ડ્રિલ.

રચનાર—મેસર્સ. સી. ડી. એન્ડ કો.

રચનારનું ઠેકાણું—શાહપોર—સુરત.

પ્રસિદ્ધ કર્તા—C. M. Shah.

પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઠેકાણું—શાહપોર—સુરત.

છાપનાર—નારાયણરાવ લક્ષ્મણરાવ ટીકમ
છાપવાનું ઠેકાણું—શંકર પ્રી. પ્રેસ ચઉટાના પુલ પાર-સુરત.

ઈ. સને. ૧૯૨૧] કિંમત ૦-૭-૬ [સં. ૧૯૭૭

ચોથી ચોપડીનો "ડિકટેશન શિક્ષક" ચાર આના.

ચોથી ચોપડીના અર્થ.

પાઠ ૧.	નૌકાશાસ્ત્ર=વહાણ ચલા-	ક્રમે ક્રમે=એક પછી એક
શહેનશાહ=મહારાજા-	વવાની કળા	બાંધો=બંધારણ
ધિરાજ	યોજના=ગોઠવણ	નિર્માણ=નક્કી
સંગીન=મજબુત; જો-	અત્યંત=ઘણોજ	યુવરાજ=ગાદીનો વારસ
રાવર	તાલીમ=કેળવણી	આદરસત્કાર=આવકાર;
પુરાતન=ઘણું જુનું	પ્રવાસ=મુસાફરી	પરોણાચાકરી
ચરિત્ર=વૃત્તાંત; હેવાલ	પ્રદક્ષિણા=ચોગરદમ ફરી	લથડવા=બગડવા
જ્યેષ્ઠ=મોટા	વળવું તે	રાજ્યાભિષેક=રાજગાદી
પ્રિન્સ ઓવ વલ્સ=વેલ્સ	ચાલુ=કાયમ	પર બેસાડવાની ક્રિય
પ્રાંતનો રાજપુત્ર	પદવી=હોદ્દો	પાયતખ્ત=રાજધાનીનું
ઇલ્કાબ=ખિતાબ	પ્રવીણ=માહીતગાર	શહેર
નિખાલસ=ખુલ્લા મનના	નિર્ણય=ઠરાવ	આબાદી=ચઢતી

સવાલ—શહેનશાહ જ્યોર્જનો જન્મ કયે દિવસે થયો હતો? પ્રિન્સ ઓવ વેલ્સનો ખિતાબ કોને આપવામાં આવે છે? શહેનશાહ જ્યોર્જના વડીલ બંધુનું નામ શું હતું? શહેનશાહ જ્યોર્જને નૌકાશાસ્ત્રની તાલીમ આપવામાં આવી તેથી એમનામાં કઇ કઇ સારી ટેવ આવી? પ્રિન્સ આલ્બર્ટનો સ્વર્ગવાસ કયારે થયો? શહેનશાહ જ્યોર્જનું લગ્ન કોની સાથે થયું હતું? હાલ એમને કેટલા કુંવર તથા કુંવરીઓ છે? શહેનશાહ જ્યોર્જ હિંદમાં કયારે પધાર્યા હતા? શહેનશાહ એડવર્ડનો સ્વર્ગવાસ કયે દિવસે થયો? શહેનશાહ જ્યોર્જને ઇંગ્લાં-

ડમાં રાજ્યાભિષેક કરવાની ક્રિયા કયે દિવસે થઇ? હિંદુસ્તાનમાં કયે દિવસે થઇ અને કયાં થઇ? આપણો ધર્મ શું છે?

સાર—શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જના વખતમાં આપણા જાનમાલનું રક્ષણ થાય છે, તથા અદલ ન્યાય મળે છે, માટે આપણે શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જ ઘણા વર્ષ જીવો એવી પ્રાર્થના કરવી જોઇએ,

પાઠ ૨.

સ્વામીભક્તિ=ધણીપર પ્રેમભાવ; ધણીની સેવા
નાગોર=અજમેર એ રજપુતસ્તાનમાં છે.
થાણું=કચેરી
ઘેરો ઘાલ્યો=કબજે કર્યું
લડત=લડાઇ; યુદ્ધ
બચાવ=રક્ષણ
સંભવ=આશા; ભરોસો
શરણે ગયો=તાબે થયો
આશ્રય=મદદ
જયપુર=જેપુર
મુકામ=રહેઠાણ
કપટી=દગલબાજ
મુલાકાત=મેળાપ
શરણાગત=શરણે આવેલો
બાજુએ મૂકયો=વિસારી દીધો
ખાસ=ઘણો
વિશ્વાસુ=ભરોસાદાર
ગુપ્ત=છાની
ઝપાઝપી=કાપાકાપી; કતલ
જીવને જોખમ લાગશે=મરી જશે
સોગન=કસમ
કુશળતા=સુખાકારી
સમાચાર=ખબર
ઝબ્બો=ઝુલતો ઢીલો અંગરખો
પ્રસંગ=વખત
ચેત્યો=સમજ્યો
ખંજર=જમૈયો
પ્રાણ લઇશ=મારી નાખીશ
મ્યાન=કવર
નમ્રતા=નમ્રનતાઇ
મુજરો=સલામ
વિશ્વાસઘાતી=ભરોસો તોડનાર
ઉદાહરણ=દાખલો
નીમકહલાલ=જેનું ખાય તેનું ભલું ચાહનાર.
જીત=ફતેહ

સવાલ—વિજયસીંગ કયાંનો રાજા? વિજયસીંગને કોણે હરાવ્યો? ત્યાર પછી કયાં ગયો? ત્યાં શું થયું? પછી કયાં ગયો અને શા માટે? ઇસરીસીંગ કયાંનો રાજા? વિજયસીંગના બાપને

કોણે મરાવ્યો હતો? રજપુતોનો મુખ્ય ધર્મ શું છે? વિજયસીંગને ઇસરીસીંગ કેદ કરનાર છે એ વાત જવાનસીંગનાં જાણવામાં ક્યાંથી આવી? જવાનસીંગને કેદ પકડાતો શી રીતે બચાવ્યો? ઇસરીસીંગે પોતાના સરદારોને કોનો દાખલો બતાવ્યો? જીત મેળવવાની આશા ક્યાં રાખી શકાય નહિ?

સાર—જેનું લૂણ ખાધું હોય તેનું હલાલ કરવું એ દરેક માણસની ફરજ છે.

પાઠ ૩.

સૂર્યવંશી=સૂર્ય ઉપરથી નીકળેલા કુળમાં પેદા થએલા
પ્રખ્યાત=નામીચા
લગભગ=આસરે
અવતર્યો=જન્મ્યો
રિવાજ=ધારો; રીત
ભાવ=હેત; પ્યાર
બેઠક=ગાદી
ધાસ્તી=શક; બીક
પક્ષપાત=તરફદારી
ધક્કો=નુકસાન
ખેદ=દીલગીરી
યુક્તિ=તદબીર; કળા
પાયમાલ=છેક નાશ થએલો હોય તેવું
સોસવું=વેઠવું; ખમવું
ઉદાર=સખી
હૃદય=અંતઃકરણ; મન
પાણીપાણી=નરમ
ઝળઝળીઆં=આંખમાં પાણીનું ભરાઇ આવવું તે
ગોઠવણ=તજવીજ
ભલે=સુખે; નિર્ભય
આડે=વચ્ચે
પણ=બાધા; નિયમ
ક્ષણે=વેળાએ
જન્મભૂમિ=જે જગામાં જન્મ થયો હોય તે
ખીજમતદાર=સેવક
ઝરો=ધીરે ધીરે પાણી વહે તે વહેણ
ઘુંટડો=મોંમાં માય એટલું
શૂરવીર=બહાદુર
કામગીરી=નોકરી
વીત્યાં=ગયાં
દેહ=શરીર
ઝળહળે=પ્રકાશે
ટેક=બોલેલું પાળવું તે

સવાલ—રજપુતોમાં કયું કુળ ઉંચું ગણાય છે? માબાપનું

ક્યાં છોકરાપર હેત વધારે હોય છે? રાજસીંગને ભીમસીંગ માટે શું વહેમ હતો? ભીમસીંગે તે વહેમ દૂર કરવા શું કર્યું? ભીમસીંગે પાણીનું પ્યાલું શા માટે ફેંકી દીધું? બે છોકરામાંથી કયો છોકરો આપકર્માં?

સાર—માબાપનું મન ન દુખાવવા માટે, અને તેમને રાજી રાખવા માટે તેમની મરજી મુજબ ચાલવું,

પાઠ ૪.

માનતું=કબુલ કરતું
કંદમૂળ=કંદ ને મૂળીઆં
ઉપવાસ=અપવાસ; ભૂખ્યા રહેવું તે
વેઠવો=ખમવો
વિકરાળ=બિહામણું
રાક્ષસો=દૈત્યો
નિશ્ચય=ઠરાવ
વહાણે વાયે=સવાર થતે
ઠર્યું=નક્કી થયું
કોપ=ગુસ્સો; રીસ
પૂર્ણ=પુરૂં
બે ભેમાથું મૂકીશ=શરણે રહીશ
આશિષ=આશીર્વાદ
વિજોગ=જુદું પડવું તે
સાજોતાજો=સુખરૂપ
રક્ષા=બચાવ; રક્ષણ
મુઝાવું=અકળાવું
વસમાં=ઘણાં કઠણ
આરો=અંત
આગ્રહ=હઠ
અવસ્થા=હાલત
વિનંતી=અરજ
ચલણ=સત્તા
ઝૂરીઝૂરીને=મનમાં બળી બળીને
નમન કર્યું=બે હાથ જોડયા; પગે લાગ્યા.
સોંપણ=સપુરત
હૈયું ભરાઇ આવ્યું=આંખમાં આંસુ આવ્યા
વનવેશ=વનમાં પહેરવાનો પોશાક
ધારણ કર=પહેર
મૂર્છા ખાઇ=બેભાન થઇ
તીરસ્કાર=ધિક્કાર
અધર્મ=અનીતિ
ઋષિ=તપસ્વી
વિદાય કીધા=વળાવ્યા
બેશુદ્ધ=બેભાન
પ્રાણ ત્યાગ કીધો=મરી ગયા; સ્વર્ગવાસ કર્યો

સવાલ—સીતા કેવી સ્ત્રી ગણાય? રામને વનવાસ કોણે અપાવ્યો? કૈકેયીનો કોણે તીરસ્કાર કીધો અને શા માટે? રામ વન-

વાસ શા માટે ગયા? સીતાને શા માટે વનમાં આવવા ના પાડી? રામચંદ્રજીનું માતા પ્રત્યે કેવું હેત હોવું જોઇએ? સાવકી મા છોકરા સાથે કેવી રીતે વર્તે છે? બંધુ કેવા જોઇએ? દશરથ રાજાની આજ્ઞા લેવા જવાનો હેતુ શો? વનવેશ તે શું હશે?

સાર—વિચાર વગરનું કામ કરવાથી પાછળથી પસ્તાવું પડે છે, માબાપનું વચન પાળવા માટે દુઃખ સહન કરવું.

પાઠ ૫.	ગરમી માપવાનું યંત્ર=થર્મામીટર	તર=મલાઇ
દુકાળીઆ=ભૂખથી પિડાતાં માણસ	ઘરી=જે દાંડીપર પૈડું ફરે છે તે; આંક; આંસ	સાકર=મીઠો પદાર્થ; ગળી ચીજ
દુબળા=કમજોર	નિરંતર=હંમેશાં	ચરબી=ચામડીની અંદર ઠરેલો ચીકણો પદાર્થ
પેટપુર=જોઇએ તેટલું	નાડી=નાડ	દુરસ્ત=સાફ
સુકાઇ ગયા=લેવાઇ ગયા	ઉછળે છે=ધબકે છે	ક્ષાર=ખારો પદાર્થ
એંજીન=વરાળથી ચાલતો સંચો	અંગ=ભાગ	શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ
કુદરતી=ઇશ્વરે મૂકેલી	સમાર=દુરસ્ત	જુદી જુદી જાતની=જુદી જુદી વસ્તુ
કાયમ=ચાલુ		

સવાલ—દુકાળીઆનાં શરીર કેવાં હોય છે? દુકાળીઆનાં શરીર એવાં શાથી થાય છે? આપણને ખોરાકની જરૂર શા માટે છે? ખોરાક ન મળે તો અંદરના ભાગમાં શું થાય છે? ગરમી માપવાનાં યંત્રનું નામ શું? એંજીન ચલાવવાને શેની જરૂર છે? આપણા શરીરના અવયવો બરાબર ચલાવવાને માટે શાની જરૂર છે? નાના છોકરાના શરીરનું વજન વધારે કે મોટાનું? ગરમી કયા પદાર્થ ખાવાથી ઝટ ઉત્પન્ન થાય છે? ચરબી વધારવા માટે કયા પદાર્થ

ખાવાની જરૂર છે? ચરબી વધારનાર પદાર્થ કયા મુલકના લોકો વધારે ખાય છે? કયા પદાર્થ માંસ વધારે છે? ક્ષાર પદાર્થ ખાવાની જરૂર શા માટે છે? લોહી સાફ કરવાને માટે કેવા પદાર્થની જરૂર છે? દૂધ કરતાં પણ વધારે ફાયદાકારક શું છે?

સાર—માણસને હવા ને પાણી સિવાય ખોરાકની પણ જરૂર છે, કારણ કે તે વડેજ અંદરના સંચાને પુષ્ટિ મળે છે.

પાઠ ૬.	અગરીઆ=મીઠું પકવનાર	કરનાર
થાકીપાકી=કમજોર થઇ	અગર=મીઠું પકવવાની જગા	નિર્માણ કરેલું=ઠરાવેલું
નિસાસા=નિઃશ્વાસ	પીલતાં=કપાસમાંથી કપાસીઆ છુટા પાડતાં	ગરજ=મતલબ
બકવાટ=લવારો		ગરજ સારે છે=ખોટપુરી પાડે છે; તંગીમટાડે છે
દોષ=ઠપકો	કાંતતાં=સુતર બનાવતાં	સમાધાન=ગુંચવણ કે
મસાલો=તેજાનો	વણકર=વણવાનું કામ	ચિંતાનું મટવું તે

સવાલ—ડોસી શા માટે ભગવાનને દોષ દેતી હતી? તેના મનનું સમાધાન કોણે ને શી રીતે કીધું?

સાર—દુનિયામાં દરેક માણસને એક બીજાનો ખપ પડે છે માટે કોઇની સાથે ગુરાશ કરવી નહિ, દુનિયા માંહેલા પદાર્થ એક બીજાની મદદથી બને છે.

પાઠ ૮	ધારી ધારીને=તાકી તાકીને	(હીરા, માણેક, મોતી વગેરે)
અવલોકન=બારીક તપાસ	પારખ્યું=ઓળખ્યું	ફકીર=મુસલમાન
ખોડું=લંગડું	કેણી મેર=કઈ તરફ	ઝાડો=ઝડતી; તપાસ
લાધ્યું=મૂક્યું	જવાહીર=કીમતી રત્નો	તપાસ=શોધ

સાક્ષી=સાહેદ

જાદુગર=જંત્ર મંત્ર કે અજાએબી ભરેલા ખેલ કરનાર; ઇલમી

સજા=શિક્ષા

નવાઇ=અચરતી; અચંબો

જાદુ=ઇલમ

ગમ=બાજુ

કાણું=એક આંખ ફુટેલી હોય એવું

આછું=થોડું

લંગડું=ખોડું

અનુમાન=વિચાર કરીને અટકળ કરવી તે

બમણુતી=ગણગણુ અવાજ કરતી

વેરાય=કણ છુટા પડે

ઢોળાય=છલકાયે.

શાબાશી=ધન્યવાદ

ફેર=તફાવત

ટેવ=મહાવરો

સવાલ—ફકીરને રસ્તામાં કોણ મળ્યું? ફકીરને કેવી ટેવ હતી? ફકીરનું અનુમાન ખરૂં હતું કે ખોટું? ફકીર ગુનેગાર હતો કે નહિ? ફકીરે ઊંટ વિષે શી શી હકીકત કહી? રાજાએ ફકીરને શા માટે છોડી દીધો? અવલોકન કરવાની ટેવથી શું ફાયદો?

સાર—દરેક માણસે હરેક વસ્તુ બરોબર જોવાની તથા તે ઉપર વિચાર કરવાની ટેવ પાડવી.

પાઠ ૯

ભલામણપત્ર=સિફારસનો કાગળ

ઉમેદવાર=ઉમેદ રાખનાર

ખોળ=શોધ

વર્તમાનપત્ર=ચાલતા વખતના સમાચારનું છાપું; ન્યુસપેપર

જાહેર ખબર=છપાવી ખબર આપવી તે;

પસંદગી=પાસ

મહેરબાની=કૃપા

ભલામણ=સિફારસ; લાગવગ

લાયકી=લાયકાત

લૂછી=સાફ કરી

જાજમ=જાડું બિછાનું

વ્યવસ્થા=સારી ગોઠવણ

સ્વચ્છતા=ચોકખાઇ

દીસી=દેખાઇ; જણાઈ

વિચારવંત=સમજુ

સ્થિતિ=હાલત; દશા

વિનય=નમ્રતા

સભ્યતા=સલુકાઇ

રીતભાત=ચાલચલગત

ઓળંગી=વટાવી

ઠેસ=ઠોકર

ચોકસ=સાવધ; સંભાળ લઇ વર્તનાર

કાળજીવાળો=ખંતીલો

ધક્કા=હડસેલા	મરોડદાર=સારા વલણ- વાળા	સાવધ=હોશિયાર
પ્રયત્ન=વધારે મહેનત	રેતદાની=રેતી ભરવાનો ખડીઓ	ખુલ્લું=દેખીતું
શાંત=ધીરજવાળો		તોલ=પરીક્ષા; તુલના
લક્ષણ=ટેવ; આદત		

સવાલ—શેઠીઆને ત્યાં કેટલા ઉમેદવારની અરજી આવી? તેમાંથી કેટલા પાસ થયા? શેઠે કેવી રીતે પરીક્ષા કરી તે કહો. અક્ષર કેવા લખવા જોઇએ? લખણ કેવું જોઇએ? જે ઉમેદવાર પાસ થયો, તેમ કયા કયા ગુણ હતા? તેની પાસે ભલામણપત્ર હતો કે નહિ?

સાર—દરેક માણસને નોકરી પર રાખતાં પહેલાં તેના ભલા-મણપત્ર ઉપર આધાર ન રાખતાં તેને બોલાવી મંગાવી જાતે તેની ખાતરી કરવી

પાઠ ૧૦

ગુજરી ગયા=મરી ગયા	પર્યંત=સુધી	કંઠી=ડોકમાં પહેરવાનું સોનાનું ઘરેણું
સંકટ=દુ:ખ	ભાષણ=બોલવું	વીસરી=ભૂલી
ઘરેણાંગાંઠું=ઘરેણાં વગેરે	ગુમાસ્તો=મહેતો	દળદર=ગરિબાઇ
વેચી સાટી=વેચી બદલો કરી	અદેખાઇ=ઝેર; કીનો	ફિટાડીએ=મટાડીએ
સાધન=સાહિત્ય	વિરૂદ્ધ=સામું; ઉલટું	બોધ=ઉપદેશ
સમયે=વખતે	કસોટી=તોલ; પરીક્ષા	સંતાન=છોકરૂં
ઉદ્યમે=ધંધે	સોદો=માલ;સામાન	મિલકત=માલમતા
જિંદગી પર્યંત=મરતાં સુધી	ભાવતાલ=કિંમતની પડપુછ	વારસ=હકદાર
	સ્વાદારગી=છુપી દલાલી કાઢવી તે	

સવાલ—જગમોહન કેવો છોકરો હતો ? તેની સ્થિતિ કેવી હતી ? એવી સ્થિતિ આવવાનું કારણ શું ? જુના ગુમાસ્તાની ચાડીથી શેઠના મનપર શું અસર થઇ ? શેઠે જગમોહનની પરીક્ષા કરવા માટે શું કર્યું ? જગમોહન ઉપર વધારે વિશ્વાસ શાથી બેઠો ? જગમોહનમાં કયો ગુણ હતો ? જગમોહનને તેના ગુણનો બદલો મળ્યો કે નહિ ?

પાઠ ૧૧.

સંસાર=દુનિયાનો વહેવાર
દરવેશ=ફરતો ફકીર; એક જગ્યાએ સ્થિર નહિ રહેનાર ફકીર
ત્યાગ કરીને=તજીને
તાણ=તંગાશ; ખોટ
ફાટી નીકળતો=ફેલાતો
એકાંતવાસ=એકાંતમાં રહેવું તે
સારવાર=સેવા; ચાકરી
આખર અવસ્થા=મરવાનો વખત
દિલાસો=ધીરજ
નામીચો=પ્રખ્યાત
બદમાસ=હરામખોર
સખ્યાબંધ=ઘણાજ
લૂટફાટ=મારમારી લૂંટી લેવું તે
પવિત્ર=શુદ્ધ
દુરાચરણ=ખરાબ ચાલચલગત
ધર્મિષ્ઠપણું=ધર્મ પ્રમાણે ચાલવું તે
અમર=અચળ; કાયમ
રસ્તો=ઉપાય; ઇલાજ
અશક્ય=થઇ શકે નહિ એવું
મુસ્કેલ=કઠણ; અઘરૂં
ટોચ=શિખર
બોજો=ભાર
કલ્યાણ=ભલું
લૂટ=ખુલ્લી રીતે માર મારીને લઇ લેવું તે
ફરમાન=હુકમ
માથે ચઢાવી=કબુલ કરી
વર્તણુંક=ચાલચલગત

સવાલ—દરવેશની નામના શાથી થઈ? લુટારા પાસે કેટલાં માણસો, ગુલામ તથા દોલત હતી ? એ દોલત તેણે શી રીતે મેળવી હતી ? દરવેશે ત્રણ પથરા શા માટે ઉંચકવા કહ્યું ? લુટારો ખરો સુખી હતો કે નહિ ? એ કયારે ખરો સુખી થયો ?

સાર—આપણે બીજાનાં દુ:ખ મટાડવા માટે પ્રયત્ન કરવો.

પાઠ ૧૨.

ખોટા=જુઠા

અજ્ઞાની=સમજણ વગરના

ધારે=માને

ભૂત=મરી ગયા પછી કોઇ માણસનું ભૂતરૂપ થાય તે

ઝોડઝપટથી=ભૂતના સપાટામાં આવવાથી

અરસામાં=દરમિઆનમાં

જીવ ભમી આવ્યો=ચકરી આવી

ચપટી ચપટી=જરા જરા

કડક=સખત

કરડી=સખત, આકરી

અંગારા=સળગતા કોયલા

ઉધો=અવળો

ચોંટી=વળગી

મંદવાડ=રોગ

પ્રયોગ=અમુક સાધન વડે કંઇ કરી બતાવવું તે; અખતરો

ચીસ=બરાડા

સોડે=પીમળે

ફાટી જાય=દૂધ ને ચોખા જુદા પડી જાય

ઉતરી જાય=બે સ્વાદ લાગે

કસર=ખામી

જુગતીથી=તદબીરથી; યુક્તિથી

ભિનાશવાળી=ભેજવાળી; શરદીવાળી

સવાલ—વહેમી લોકોમાં કઇ કઈ જાતના વહેમ ચાલે છે? વહેમ ટાળવાને માટે કયા કયા પ્રયોગ કરશો? નજર લાગવાનો દાખલો આપો. કુંડીનો પ્રયોગ શી રીતે કરશો? નજર બાંધે છે ત્યારે થાળી સાથે વાડકો ચોંટી જવાનું કારણ શું? નજર બાંધવાથી રોગ સારો થાય છે કે નહિ? રોગ શાથી સારો થાય છે? પાપડ બગડવાનું, દૂધપાક ફાટી જવાનું, અથાણું બગડી જવાનું કારણ શું?

પાઠ ૧૩.

નજરે પડે છે=દેખાય છે

એકાએક=ઓચિંતું; એકદમ

મૂઢ=ચોટ

જુવ=જીવાત; જીવાત

સળો=જીવાત; જીવડાં

અદાવત=દુશ્મનાઈ; વેર

ભુવો=ભૂત કાઢનાર	ચાળા=નિશાની	મંછાભૂત=મનની ઇચ્છા એજ ભૂત
ઉતાર=ભૂત પ્રેત વગેરે કાઢવા માટે માથે ઉતારેલું જે ધાન્ય વગેરે ચકલે મૂકવામાં આવે છે તે	મસાણ=મુડદાં દાટવા બાળવાની જગા	શંકા ડાકણુ=વહેમ એજ ડાકણ.
	ઠુંઠું=ડાળાં પાંદડાં વગરના ઉભેલા ઝાડનું થડ	કહેવત=કહેતી
	ધડકે છે=ધમકે છે	વશીકરણ=વશ કરવાની વિદ્યા
ભોપાળું=પોકળ; જુઠાણું	શોરબકોર=બુમાટ	શુકન=ધાર્યું થવાના ચિહ્ન
ડાકણ=ખરાબ નજરની સ્ત્રી; ભૂત થયેલી સ્ત્રી; ચુડેલ	વીગત=વાત	અપશુકન=નઠારા શુકન
	વિખ્યાત=પ્રખ્યાત	
	મંછા=ઇચ્છા	તપાસ=શોધ; ખોળ

સવાલ—ઝાડને મૂઠ મારેલી કયારે કહેવાય? ઝાડ જડમૂળમાંથી એકાએક શા કારણથી પડી જાય છે? ભુવા લોકો મૂઠ ઉતારવાને શું પ્રયોગ કરે છે? બૈરાંઓ શા કારણથી ધૂણે છે? મસાણ કાંઠે ભડકા કયા કારણથી દેખાય છે? શહેરમાં કે ગામમાં ભડકા શા માટે નથી દેખાતા? તમે વહેમને ખરા માનો છો કે ખોટા? ખોટા માનો છો તો તેનાં કારણો સમજાવો. વશીકરણ એ શું છે? શુકન શું છે?

સાર—કોઇપણ જાતનો વહેમ રાખવો નહિ, વહેમ રાખવાથી શરીરમાં બેચેની થાય છે અને તેથી રોગ આવે છે.

સમજુતી—જોરથી પવન આવ્યો તેથી નળીઉં ખસી ગયું, (એટલે સહેજ અવાજ થયો) તે સાંભળી કુતરૂં ભસવા લાગ્યું; તેથી (ત્યાં ઘણાં માણસો એકઠાં થયાં) ત્યાં ઘણોજ અવાજ

થયો તેમાં કોઈ માણસ કહે છે કે મેં ચોર નાસતો જોયો; એવી ખોટી વાતને લોકો લંબાવીને પ્રખ્યાત કરે છે, અખો કહે છે કે ભાઈઓ વહેમની વાત એવી હોય છે.

પાઠ ૧૪.

તાગ=છેડો; અંત
અપાર=પાર વગરનું
વાવાઝોડું=પવનનું તોફાન
તૂટી પડશે=નીચે પડશે
કાટકા=કડાકા; ગડગડાટ.
ચિરાઈ=ફાટી
ભયંકર=બિહામણા
બનાવ=બીના
અતિવૃષ્ટિ=ઘણો વરસાદ
કરાં=બોર જેવાં પાણીનાં બંધાયલાં ટીપાં
હિમ=ઘણી ટાઢ
ધરતીકંપ=જમીનનું હાલવું તે
જવાળામુખી=બળતા મોંવાળો
આનંદકારી=ખુશકારક
મંદમંદ=ધીમો ધીમો
નિરંતર=હંમેશાં
માફક=અનુકૂળ
અદ્ભુત=નવાઈ જેવું
ચમત્કારી=નવાઈ જેવું
દીંગમૂઢ=તાજુબ દીંગ થઈ જઈએ છી.
એ=અક્કલ કહ્યું કરતી નથી
છેવટ=આખર
અનંત=પાર વગરના
ધોડા=મોટી છોળો
મોજાં ઉતરી જાય=ઓટ થાય છે
છાયા=પડછાયો
સ્વભાવશ=સ્વરનાં આવે એવી સ્થિતિ
આત્મા=જીવ
ખોળીઆમાંથી=શરીરમાંથી

સવાલ—આકાશનો છેડો ક્યાં છે? તારા કેટલા છે? તારા આપણી પૃથ્વી કરતાં મોટા છે કે નાના? મોટા છે તો નાના શા કારણથી દેખાય છે? પૃથ્વી મોટી કે આકાશ? વીજળી શું છે? ધરતીકંપ શા કારણથી થાય છે? ભયંકર બનાવો ગણાવો. આપણા શરીરમાં કયા કયા ચમત્કારી બનાવો બને છે? સ્વપ્નું એ શું છે?

પાઠ ૧૫.

સત્તા=બળ; શક્તિ
હિસાબમાં=ગણતરીમાં
અમલ=હુકમ
ઇંદ્રિયો=જે વડે જ્ઞાન અને કર્મ થાય છે તે

(જેવી કે આંખ, કાન, નાક, જીભ, ચામડી, મોં, હાથ, પગ; ઉપસ્થ, ગુદા, પહેલી પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિય અને બીજી પાંચ કર્મેંદ્રિય કહેવાય છે)	વ્યાપી=ફેલાએલો	હેતુ=મતલબ
બ્રહ્માંડ=પૃથ્વીનો ગોળો	સર્વ શક્તિવાન=બધી શક્તિવાળો; બધી વાતે પુરો	ઋતુ=મોસમ
સમર્થ=જોરાવર	સર્વવ્યાપી-બધેફેલાએલો	નિયમસર=મુકરર કરેલી વખતે
કાર્યો=કામ	સર્વજ્ઞ=બધું જાણનાર	ન્યાયી=ઇનસાફી
ખાતરી=ભરોસો	આપોઆપ=પોતાની મેળે	દયાવાન=દયાળુ
	અમુક=હરેક; ચોકસ	આરોગ્ય=તંદુરસ્ત
	આધારે=આશરે	સોસવું=ખમવું; વેઠવું
		પાપ=ઇશ્વરની આજ્ઞાથી ઉલટું કરવું તે

સવાલ—પૃથ્વી ઉપરના પદાર્થોનો અનુભવ આપણને શાથી થાય છે? ઇંદ્રિયો કેટલી જાતની છે અને કઈ કઈ? આ બધી જગતની રચના કોણે ઘડી છે? પરમેશ્વરને મોટો અને જોરાવર શાથી સમજવો? પરમેશ્વર સર્વશક્તિમાન, સર્વવ્યાપી અને સર્વજ્ઞ શાથી કહેવાય છે? જગત જે નિયમો વડે ચાલે છે એ નિયમો કોણે બાંધ્યા છે? જગત કયા બે મોટા નિયમોને આધારે ચાલે છે? એ નિયમોનાં નામ કહો. પરમેશ્વર ન્યાયી, માયાળુ અને દયાળુ છે એ તમે શાથી કહો છો. પરમેશ્વર ક્યારે નારાજ થાય? પાપ એટલે શું? ઇશ્વરી નિયમો પાળવાથી ફળ શું?

સાર—પરમેશ્વર સર્વવ્યાપક, સર્વશક્તિમાન, સર્વજ્ઞ, સમર્થ, ન્યાયી, માયાળુ અને દયાળુ છે.

પાઠ ૧૭.

આગબોટ=વરાળથી ચાલતું મોટું વહાણ
વિલાયત=ઇંગ્લાંડ
ખાસ=મુખ્ય
ખલાસી=વહાણ ચલાવનાર
એકંદરે=કુલે
ભરદરીએ=દરીઆની અધવચે
મુસાફરી=સફર
હંકારવામાં=ચલાવવામાં
સપાટી=ઉપલો ભાગ
ખડક=પાણીમાં ઢંકાઇ રહેલો પત્થર
ગાબડું=મોટું કાણું
કપ્તાન=વહાણ કે આગબોટનો વડો અમલદાર
વીર=બહાદુર
અવકાશ=વખત
ગડબડાટ=ઘુમાટ; શોરબકોર
પડઘમ=એક વાજીંત્ર; ઢોલ
તુતક=આગબોટનો આગલો ઉપલો ભાગ
દૃઢ મનથી=પાકા વિચારથી
બડબડાત=બકવાટ
સાહસ=અવિચારી કામ
ડોલ=સઢ ચઢાવવાનો થાંભલો
જળચર=પાણીમાં રહેનાર
ફરજ=ધર્મ; કર્તવ્ય
અમર=કાયમ; અચળ
યાદગીરી=નામના
કીર્તિસ્તંભ=યાદગીરી રહેવાને માટે ઉભો કરેલો ચણતરનો થાંભલો

સવાલ—આગબોટમાં બધું મળી કેટલાં માણસો હતાં? નજીક આવી પહોંચ્યાં એટલામાં શું થયું? કપ્તાને ને લશ્કરના અમલદારે શું કર્યું? કેટલાં બચ્યાં? જળચર પ્રાણીનાં નામ દો. ખલાસી અને સિપાઇઓનું નામ શાથી અમર રહ્યું? એમનું નામ અમર રાખવા માટે કોણે શું કરાવ્યું?

સાર—દરેક માણસે પોતાની ફરજ ખરા અંતઃકરણથી બજાવવી.

પાઠ ૧૮.

ફરતો=ચોગરદમ
કોટ=છોથી બાંધેલી ઉંચી જાડી મજબુત દિવાલ
કાબેલ=હોશિયાર
મિસ્તરી=મુખ્ય કડીઓ કે સલાટ
સુલતાન=મુસલમાન રાજા, બાદશાહ

અજાયબ તરેહનો=નવાઇ જેવો
દહાડાને અંતે=સાંજે
ચણતર=ચણવાનું કામ
ભેદ=છુપી વાત
હીકમત=યુકિત; તદબીર
બેઠકે=મુકામે
ઇલમ=જાદુ
બેશક=નક્કી; જરૂર
આજીજી=કાલાવાલા
ઝારી=નાળચાવાળી લોટી
ઇલમી=જાદુગર; મંત્ર જાણનાર
નિર્ભય=ભય વિનાનું
સ્થાન=ઠેકાણું
કબુલાત=વચન

સવાલ—અહમદશાહ કોણ હતો ? તેણે કયું શહેર વસાવ્યું ? કોટ બંધાતો હતો તે પાછો ઉખડી શા કારણથી જતો હતો ? ઉખડી જવાનું કારણ સુલતાનના જાણમાં આવ્યું ત્યારે તેણે શું કર્યું ? માણેકનાથ કોણ ? અમદાવાદમાં તેની જગા હાલ કયાં છે ?

પાઠ ૧૯.

પ્રમાણિક=વાજબી રીતે ચાલનાર
કંટાળો=તીરસ્કાર
નામું ઠામું=લેણદેણનો હિસાબ
આડું અવળું=જુદું
વ્યાજવટાવ=વ્યાજુ વગેરે
વટાવ=નુકસાની લેવી અથવા આપવી તે
દફતર=ચોપડા
ખિન્ન=દુ:ખી: દીલગીર
સદ્‌બુદ્ધિ=સારી બુદ્ધિ
તત્કાળ=તરતજ
ફુલાતો=ખૂશ થતો
અબે=એ
બનીઆ=વાણીઆ
ચલ બે=ચાલ
બતા=દેખાડ
કીધર=કયાં; કયે ઠેકાણે
આનાકાની=હા ના
ચાબુક=ચાબખો
ફેરવી તોળ=વાત ફેરવ
જીસકુ=જેને
પાગળ=મૂર્ખ
કરતો હરતો=કારભારી
સાખ=આબરૂ; વટ

સવાલ—છગનને દુકાનનું કામ જોઇ કંટાળો આવવાનું કારણ શું ? દુકાનમાં એક દિવસ શી બીના બની ? પટેલનો હિસાબ કેવી રીતે ગણ્યો ? થોડીવાર પછી બીજો શું બનાવ બન્યો ? તેનું પરિણામ શું આવ્યું ? મીઓ વાણીઆને મૂકીને કેમ જતો રહ્યો ?

ગુમાસ્તાને શેઠે શા માટે કાઢી મૂક્યો ? શેઠની શાખ શાથી વધી ? ગુમાસ્તાને ઠગાઇનું શું ફળ મળ્યું ?

સાર—કોઇને પણ ઠગીને લેવાની દાનત રાખવી નહિ. કોઇની મશ્કરી કરવી નહિ. હંમેશાં પ્રમાણિકપણે ચાલવું.

પાઠ ૨૦.	ચીતરેલો નમુનો.	શરમ=માન; સહે
ખરૂં કામ=વ્યાજબીકામ	મશ્કરી=મજાક	હાંસી=મજાક; મશ્કરી
છાતી ચલાવનાર=હિંમતવાન	દાખલો=હિસાબ	છાપ=અસર
કાને=સાંભળવાને	નિંદા=કોઇનું ભૂંડું બોલવું તે	ચાહે=ઇચ્છે
આર=ભમરડાની નીચે લોઢાની પાતળી સળી હોય છે તે	મોઢું ઉતરી ગએલું=ઝંખવાએલો	ચાલ=રીતભાત; વર્તણુક
અણબનાવ=બે બનાવ	કસુર=વાંક; ખામી; ભૂલ	કજીઓ=કંકાસ; ટંટો ફિસાદ
નકશો=ગામ કે દેશનો	વંકાવું=મેળ ન રાખવો	દુર્ગુણ=અનીતિ

સવાલ—જયાનંદને જીવણરામ ચુનીલાલ અને મહેતાજીના છોકરા સાથે અણબનાવ થવાનું કારણ શું ? એમાં વાંક કોનો હતો ? જયાનંદનાં વખાણ મહેતાજીએ શા માટે વખાણ કર્યાં ?

સાર—હંમેશાં વાજબી રીતે ચાલવું. કોઇની પણ શરમ રાખવી નહિ.

પાઠ ૨૧.	એવો	વ્યવસ્થા=બંદોબસ્ત
વિક્રમાજીત=જીતાય નહિ એવો વિક્રમ	મેવાડ=ઉદેપુર એ રજપુતસ્તાનમાં છે.	પટાવતો=રાજ્યના મુખ્ય સરદારો
અજીત=જીતાય નહિ	છંદ=નઠારી ટેવ	ઠાર મારવું=જીવ લેવો

ઘાવ=ઘવાડનાર બાણ
દાવો=ઠેક
રણવાસ=રાણીઓને રહેવાની જગા; જનાનખાનું
યોજના=કરવા
બાળહત્યા=બાળકને મારી નાખવું તે
નિર્દોષ=બીનગુનેગાર; અપરાધ વિનાનો
દયાજનક=દયા ઉપજાવે એવા

પીગળ્યું=પોચું થયું; દયા આવી
ઘાતકી=ક્રૂર; નિર્દય
વર્ણન=બ્યાન; હકીકત
કલ્પાંત=ઘણું રડવું કકળવું તે; રડારોળ
રાજભક્ત=વફાદાર
કઠણ હૈયું=દયા વગરનું મન
હજામ=વાળંદ
આશરો=મદદ; સહાયતા

ભાળ=તપાસ; પત્તો
રક્ષણ=સંભાળ
જીવ્યું=જિંદગી
સાર્થક=સફળ
સર્વસ્વ=બધું
સપુરત=સોંપણ
ચર્ચાય=ફેલાય; પ્રસરે
પરિણામ=ફળ; છેવટ
હદવાળી=આખર કરી
પન્નુ=એક જાતનું કીમતી રત્ન

સવાલ—વિક્રમાજીતને શા માટે મારી નાખ્યો ? ઉદેસીંગ કોનો છોકરો ? ઉદેસીંગનો જીવ લેવાનું વનવીરે શા માટે ધાર્યું ? ઉદેસીંગનો બચાવ કેવી રીતે થયો ? પન્નાએ ઉદેસીંગને કોને સોંપ્યો ? શેઠે ઉદેસીંગને રાખવાનું કારણ શું ?

સાર—આપણી ફરજ ખરા અંતઃકરણપૂર્વક બજાવવી અને તે બજાવવામાં પાછી પાની કરવી નહિ.

પાઠ ૨૨.

ઇલાકો=ઘણા જિલ્લા, એજન્સિ અને સંસ્થાન મળીને થએલો ગવર્નરના તાબાનો ભાગ.
સૈકો=સો વરસનો કાળ

સુકાની=સુકાન ફેરવનાર
ગફલત=બેપરવા
ખડક=પાણીમાં ઢંકાએલો પત્થર
નિશ્ચે=નક્કી; નિરધાર

બચવાના=ઉગરવાના
ઇરાદો=મનસુબો; વિચાર
નીમ્યો=નીમણુક કીધી
યુક્તિ=તદબીર; કળા; હિકમત
સંખ્યા=ગણતરી

માન્ય રાખી=કબુલ કરી
મોતને શરણે ગયા=મરી ગયા
આજીજી=કાલાવાલા
રાહ=વાટ; વાર
શિર=માથું
એકલદોકલ=એકલો
ચિંતા=ફીકર; ધાસ્તી
છાતી ભરાઇ આવી= રડવું આવ્યું
ઉત્તર=જવાબ
કબુલ કર્યું=માન્યું
સંસાર માંડયો નથી= બૈરી પરણ્યો નથી
કોડ=હોંસ; ઉમંગ
નિયમ=ઠરાવ
બાઝી=વળગી
આગ્રહ=હઠ; કાલાવાલા
છક=દિંગ; ચકિત
હડસેલી મૂકયો=ધક્કો મારી ફેંકી દીધો
બંધુ=ભાઇ
ધર્મ=ફરજ
બંધુધર્મ=ભાઇ તરીકેની ફરજ
સહીસલામત=સુખરૂપ
યોજના=ગોઠવણ

સવાલ—ગોવા ક્યાં છે? ગોવામાં હાલ કોનું રાજ્ય છે? પોર્ટુગીઝ લોકો ક્યાંના રહેવાસી? વહાણ શાથી ખડક સાથે અથડાયું? ખોરાક વધારે દિવસ ચલાવવા માટે નવા ટપ્પાને શું યોજના કરી? ચોથી ચિઠ્ઠીમાં કોનું નામ નીકળ્યું? તે પાણીમાં પડયો કે નહિ? નહિ પડવાનું કારણ શું? એના ભાઇને પડવાની શા માટે રજા આપી? તે મરી ગયો કે નહિ?

સાર—ભાઇઓએ એક બીજાપર હેત રાખવું જોઇએ.

પાઠ ૨૩.

ચિત્રકળા=ચીતરવાનીકળા શીખવાની નિશાળ
ચિત્ર=છબી
ઉપરના=ઉપલા
ચિત્રકળા=ચિત્રકામ
શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ; સૌથી સરસ
તોલે=બરોબરીમાં
અદેખે=બીજાનું સારૂં જોઇ બળે એવો
સમાન=બરોબર
કીર્તિ=આબરૂ; માન
કલંક=એબ; બટ્ટો
અનેક=એકથી વધારે; ઘણા
ગપો=જુઠી વાતો
દિનપરદિન=દરરોજ
હરિફાઇ=બરોબરી; સ્પર્ધા
નકલ=ઉતારો; કોપી
બળિયેલ=બીજાનું સારૂ

જોઇ મનમાં બળે એવો
વખોડવું=ખોડ કાઢવી
વડાઇ=મોટાઈ; માન
જન્માષ્ટમી=શ્રાવણ વદ ૮; ગોકળઆઠમ; કૃષ્ણનો જન્મ દિવસ
અદેખાઇ=ઇર્ષા; વેર
પંચ=પાંચ અથવા તેથી વધારે માણસની મંડળી; વાંધો પતાવનાર લવાદ
કળા=હુન્નર; કસબ
કલ્પ્યો=કલ્પના કીધી; ધાર્યો
ટાપુ=બેટ
બાળા=છોકરી
સાંખી=ખમી; સહન કરી
શોભા=ખૂબસુરતી
શાંત થયું=નિરાંત વળી
દશા=હાલ; હવાલ; વલે
રૂબરૂ=હજુરે
પીછી=ચીતરવાની કલમ
છુપી=છાની; ગુપ્ત
પીછી છુપી ન રહે=કામ જણાઇ આવે
ઠરાવ=નિશ્ચય
ચિત્રકાર=ચિતારો
બેદરકારી=બેપરવા
ઉત્તેજન=પુષ્ટિ; મદદ
ઉત્તેજનદાખલ=ઉત્તેજન માટે
અભિપ્રાય=વિચાર; મત
નિરાશા=નાઉમેદ
વીલે મોઢે=ફિક્કે ચહેરે; ઝંખવાણો પડીને
અદેખાઇનું મોં બાળો=અદેખાઈ ન કરો.

સવાલ—ચિત્રશાળામાં શું શીખવાય છે? ઉપલા વર્ગમાં કેટલા વિદ્યાર્થી હતા? ચિત્રકળામાં કોણ હોશિયાર હતું? એની હોશિયારી જોઇ કોણ અદેખાઇ કરતું અને કોણ તેની બરોબરી કરવા માટે પ્રયત્ન કરતું? ત્રિભુવનની આબરૂને કલંક લગાડવા માટે કોણે શી યોજના કીધી? પ્રાણજીવનનો સ્વભાવ કેવો હતો? ચિત્રશાળામાં શી જાહેર ખબર ચોઢેલી હતી? દરેકે ઇનામ મેળવવા માટે કેવી તરેહના ચિત્ર કાઢ્યાં? કોનું ચિત્ર સૌથી સારૂં હતું? ઇનામ કોને મળ્યું? એ ઇનામના રૂપીઆ કોને આપવામાં આવ્યા અને શા માટે? પ્રાણજીવનને નિશાળમાંથી શા માટે કાઢી મૂક્યો?

સાર—જે પોતાનું ભલું ચાહતા હોય તેમણે હંમેશાં હરિફાઈ કરવી પણ અદેખાઇ કરવી નહિ.

પાઠ ૨૫.	આરામ=વિશ્રામો	પરંતુ=તોપણ
સંન્યાસી=બ્રાહ્મણ સાધુ થએલો હોય તે	રાજવાડો=રાજ કુટુંબને રહેવાની જગા	ઇશ્વરકૃપાથી=પરમેશ્વરની મહેરબાનીથી
પ્રવાસે=મુસાફરીએ	ભાન=સમજ; અક્કલ	સવાલ જવાબ=વાદ-વિવાદ
સંધ્યાકાળ=સાંજ	માર્ગે=રસ્તે	સંબંધ=બાબત; વિષે
નગર=શહેર	બોચી=ગરદન	અત્રે=અહીંઆં
સરકારવાડો=રાજકુટું-બને રહેવાની જગા	એકાએક=ઓચિંતો; એકદમ	સ્થિર=કાયમ; અચળ
વ્યાઘ્ર=વાઘ	ગરબડ=શોરબકોર	ભેદ=તફાવત; ફેર; ફરક
ચર્મ=ચામડું	સ્વામીજી=મુરબ્બીજી	આસન=બેસવાનું સાધન
વ્યાઘ્રચર્મ=વાઘનું ચામડું	મુકામ=વાસ	રાતવાસો=રાત ગાળવી તે

સવાલ—સંન્યાસીએ ક્યાં મુકામ કર્યો? સરકારવાડાને શું સમજી મુકામ કીધો? સંન્યાસી રાજવાડાને ધર્મશાળા શા કારણથી કહેતો હતો?

સાર—આ દુનિયામાં આપણે મુસાફર જેવા છીએ.

પાઠ ૨૬.	તેરા ચલે=તારું ચાલે	ભાષણ=વ્યાખ્યાન
નગરચર્યા=શહેરમાં ફરી લોકોની હાલત તપાસવી તે	માર ડાલીએ=મારી નાખજે	પુરાણી=ઇશ્વર સંબંધી વાત વાંચનાર
વેશે=પોશાકથી	પાદરી=ખ્રિસ્તી ધર્મનો બોધ કરનાર	કથા=ઇશ્વર સંબંધી વારતા
અચ્છે હો=સારા છો	ઉપદેશ=બોધ; શિખામણ	ફુલાયો=મગરૂર થયો
અબે=એ		[illegible]

રસ=લહેજત; સ્વાદ
શ્રોતા=કથા સાંભળનાર
આંસુ ધારા વહે છે= રડે છે
ભાવિક=શ્રદ્ધાળુ; આસ્થાવાળાં
કોમળ=નાજુક

ફીકાં પડી ગયાં=ઝાંખા પડયાં; મોં ઉતરી ગયું; ઉદાસ થયાં
વતન=જાગીર
હક=માલકી; દાવો
દસ્તાવેજ=ખત; લખત
જાગીર=ઇનામમાં મળેલી જમીન

જપ્ત=કબજ
બંદેનવાજ=ગરીબપર મહેરબાની રાખનાર
તાંબાપતરાં=તામ્રપત્ર
પ્રસન્ન=ખુશ
કાયમ કરી આપ્યું=અહાલ રાખ્યું; મંજુર કીધું; કબુલ રાખ્યું

સવાલ—અકબર બાદશાહે નગરચર્યામાં શું શું જોયું? રાજાએ નગરચર્યા શા માટે જોવી જોઇએ! રાજાએ દેસાઇની જાગીર શા માટે કબુલ રાખી? પુરાણી શાથી ફુલાયો? પાછળથી પુરાણી ફિક્કો કેમ પડયો?

સાર—રાજાઓએ-અમલદારોએ વેશ બદલી નગરચર્યા જોવી જોઇએ.

પાઠ ૨૮.

જિંદગી સુધી=મરતાં સુધી
સોદો=માલ
ભટકતો=રખડતો
ભાવ=કિંમત; મૂલ
રકઝક=તકરાર
મજલ=મુસાફરી
હેરાન=દુઃખી

ઘણે રસ્તે=ઘણે ઠેકાણે
બંદર=નદી કે દરીઆ કિનારે આવેલું શહેર કે જ્યાંથી ઘણો માલ આવજા થતો હોય તે
રાન=જંગલ
પડપુછ=તપાસ
મફત=વગર પૈસે
ટંગાઇ=લટકાઇ

પાઠ ૨૯.

સોદાગર=વેપારી
લાગલું જ=તરતજ
તાલ=દાવ; લાગ
ઝિલાતો=ખમાતો; વેઠાતો
ગરાસીઓ=ઇનામી જમીનવાળો રજપુત
કરગરીને=કાલાવાલા ક-

રીતે; આજીજી કરીને	સિંધુ=દરીઓ	અંતરમાં=મનમાં
પછડાયા=અફળાયા	સમાય=સમાવેશ થાય	જામે=ફેલાય; થાય
અતિશય=ઘણોજ	પૂર્ણ=પૂરૂં	જગદીશે=પરમેશ્વરે
લોભે લક્ષણ જાય=લો-ભ કરવાથી આબરૂ જાય	નવ=નહિ	કરૂણા=મહેરબાની
સરિત=નદી	તૃપ્તિ=સંતોષ	ઘટતું=લાયક
નીર=પાણી	તણી=ની' છઠ્ઠી વિભ-ક્તિનો પ્રત્યય	છતું=સીલકમાંનું
	આશ=આશા	પાસનું=પાસેનું
		ખોય છે=ગુમાવે છે

સમજુતી—ઘણી નદીઓનું પાણી દરીઆમાં ભળે છે; તો-પણ સમુદ્રનું પેટ ભરાતું નથી. તેમ લોભી માણસને પૈસો મળે છે તોપણ તે સંતોષ પામતો નથી. તેને પાંચ રૂપીઆ મળે છે તો તે દશની ઉમેદ રાખે છે. જેને જે લાયક હોય તેને તે પરમેશ્વરે મહેર-બાની કરીને આપેલું હોય છે તે છતાં પણ લોભી માણસ લોભમાં ને લોભમાં પોતાની પાસે સીલકમાં હોય છે તે પણ ગુમાવે છે,

સવાલ—લોભીઆને કોણ ઓળખતું હતું? લોભીઆએ બીજે ગામથી માલ લાવવાનો ઠરાવ શા માટે કીધો? નાળિએર માટે એ કયાં કયાં ગયો અને શું શું જવાબ મળ્યા? લોભીઓ શાથી મરી ગયો?

સાર—અતિ લોભ એ પાપનું મૂળ છે.

પાઠ ૩૦.	રાજધાની=રાજાને રહે-વાનું શહેર	શૂરો=શૂરવીર; બહાદુર
પ્રતાપરાણો=મેવાડનો રાજા	તળેટી=પહાડના મૂળ આગળની જગા	શરણે=તાબે
અસલ=જુની		ખેદ=દીલગીરી; અફસોસ
		કુળ=વંશ; ઓલાદ

કન્યા=કુંવારી છોકરી
પણ=બાધા; નિયમ
પુરતાં=જોઇએ તેટલાં
સાધન=સાહિત્ય
આરંભી=શરૂ કરી
પરાક્રમ=બહાદુરી
સેના=લશ્કર; ફોજ
તજવીજ=તપાસ
છુપે છુપે=છાને છાને
તૂટી પડતો=એકદમ હલ્લો કરતો
ખૂટતાં=ઓછાં થતાં
ગુફા=બખોલ
ધાસ્તી=બીક

ટળવળતા=ટળવળાટ કરતાં
ભાણું=જમવા માટે પીરસેલી થાળી
ધીરજ=સબુરી; શાંતિ
દુ:ખની અંદર=દુ:ખને વખતે, દુ:ખમાં
જાસુસ=છુપી તપાસ રાખનાર; ખાતમીદાર
ઠાઠ=ભપકો
જાળવી=સાચવી
દરજ્જે=ઓદ્ધા
લહાણું=કંઇ વહેંચવું તે
ધન્ય=શાબાશ

ગ્રંથકાર=પુસ્તક બનાવનાર
દોલત=પુંજી
ખાનદાન=ઉંચા કુળની
તંગી=તંગાસ; ખોટ
નિભાવ=ટકાવ
ખાતરી=ભરોસો
સોગન=કસમ
સ્વતંત્ર=છુટો
દેહ મૂક્યો=મરી ગયો
દેશદાઝ=દેશ લાગણી; સ્વદેશાભિમાન

સવાલ—ઇ. સ. ૧૫૬૮ અને ૧૫૭૬માં શી બીના બની? ઉદેસીંગ ક્યાં રહેતો હતો? ત્યાં તેને શું શું દુ:ખ વેઠવું પડ્યું? એ દુ:ખો એણે શા માટે વેઠ્યાં? ઉદેપુર કોણે વસાવ્યું? પ્રતાપ બીજે દેશ જવાનો શા માટે વિચાર કરતો હતો? પ્રતાપને કોણે મદદ કરી અને શા માટે? પ્રતાપને મદદ મળ્યા પછી તેણે શું કર્યું? મરતી વખતે પ્રતાપનો જીવ કેમ અકળાતો હતો? પ્રતાપને ક્યારે સંતોષ થયો? ભામાશાને શા માટે શાબાશી ઘટે છે?

સાર—પોતાના કુળની આબરૂ સાચવવા માટે ગમે તેટલું દુ:ખ પડે તોપણ તે સહન કરવું, પણ આબરૂ જવા દેવી નહિ.

પાઠ ૩૧.

નિયમસર=નિયમ પ્રમાણે

વખતસર=વખત પ્રમાણે

ચઢતી=આબાદી

આધાર=આશરો

ગોટાળો=ગરબડ

પ્રયત્ન=ઘણી મહેનત

આરંભવું=શરૂ કરવું

ખલેલ=હરકત

ઠરાવેલા=નક્કી કરેલા

અમુક=ચોકસ

નડતર=અડચણ

મુદ્દત=વખત

કાળજી=ખંત; ચેતક

ભંગ થાય=તૂટે

ગેરહાજર=હાજર નહિ તે

બહાના=એઠા

મુશ્કેલી=અડચણ

અણગમતી=નાપસંદ

બાબતો=વિષયો

કીંમતી=અમૂલ્ય

નિયમિતપણે=મુકરર કરેલા નિયમ પ્રમાણે

આરામ=વિસામો

કોશીશ=યત્ન; મહેનત

ઉંધું વળે=બગડે; અશાન્ત થાય

વહેવાર=કામકાજ

ઇતરાજી=ગુસ્સો; કરડી નજર

અમૂલ્ય=ઘણોજ કીમતી

વર્તવાની=ચાલવાની

અગત્ય=જરૂર

કેળવણી લીધાથી=વિદ્યા ભણવાથી

સસ્તાં=સોંઘાં

અસુરા=મોડા

રાહ=વાટ

સવાલ—પોષણ તથા ચઢતીનો આધાર શાની ઉપર છે ? કામ કરવાની કેટલી રીત છે અને તે કઈ કઇ ? પહેલી રીતથી શું નુકસાન થાય ? બીજું કામ કયારે શરૂ કરવું ? વાયદા પ્રમાણે કામ પુરૂં કરવા માટે આપણે શું કરવું ? નિયમ પ્રમાણે કામ કરવાથી શો ફાયદો ? નિયમ પ્રમાણે કામ કરવામાં શું કીમતી ગણવું જોઇએ ? આપણે નિશાળે મોડા જઇએ તેથી આપણા સિવાય બીજાને નુકસાન થાય ખરૂં ? અને થાય તો તે શી રીતે ? નાનપણમાં મોડું કરવાની ટેવ પડે તો મોટપણમાં શો ગેરલાભ થાય ? નિયમ પ્રમાણે

વર્તવાની જરૂર શાથી જાણવામાં આવી ? શરમ ભરેલું ક્યારે કહેવાય ?

સાર—નિયમસર અને વખતસર કામ કરવાની ટેવ પાડવી.

પાઠ ૩૨.

માજી=જુના
સ્વર્ગવાસ થયો=ગુજરી ગયા
સંતાન=છોકરાં
હયાત=જીવતા
મમતી=પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલનાર
પાઠશાળા=ઉંચું જ્ઞાન આપનારી શાળા
પંડે=પોતે

તરૂણ=જુવાન
દાઝ=લાગણી; દયા
પરીક્ષા=તોલ
નૌકાશાસ્ત્ર=વહાણ ચલાવવાની કળા
રક્ષક=રક્ષણ કરનાર
સંપ્રદાય=ધર્મનો માર્ગ; પંથ
મરદાની=પુરુષને શોભે તેવી

અટકાવ=બાધ
છૂટ=રજા
પંથ=ધર્મનો માર્ગ
દેવલોક પામ્યા=ગુજરી ગયા
પ્રાર્થના=માગણી
પ્રસિદ્ધ=જાણીતા
સલાહકાર=સલાહ આપનાર

સવાલ—હિંદના માજી શહેનશાહનું નામ શું ? એમનો જન્મ તથા સ્વર્ગવાસ ક્યારે થયો ? રાજમાતા એલેક્ઝાંડ્રાને ઓળખાવો. શહેનશાહ એડવર્ડના હાલમાં કેટલા કુંવર તથા કુંવરીઓ હયાત છે ? માજી શહેનશાહમાં કઇ કઇ ઉંચી શક્તિઓ હતી ? લશ્કરી સિપાઇના શા ધર્મ છે એ માજી શહેનશાહ કયા કારણથી જાણતા હતા ? મહારાજા એડવર્ડ શા તરીકે જગજાહેર છે ?

સાર—આપણી પાસે ઘણી દોલત તથા જાગીરો હોય તોપણ મોજમજા ને આળસમાં વખત ગુમાવવા નહિ.

પાઠ ૩૩.

ઠીંગણો=બટકો
[illegible]=બેડોળ; કદરૂપો

દોષ=ગુનો, વાંક
ખોડ=ખાંપણ; ખામી
આતુર=ઇચ્છાવાળો

પ્રશ્ન=સવાલ
કાયર=હેરાન
મુખાકૃતિ=[illegible]

શેખી=પતરાજ	મુગો=જેનાથી મોઢે બોલાય નહિ તે	કૃતિ=કરેલું તે; કામ
અન્યાય=ગેરઇન્સાફ	અવયવો=ભાગો	રચના=બનાવટ
લંગડો=પગે ખોડવાળો	ચલણ=સત્તા	સંપૂર્ણ=પુરેપુરૂં
બાડો=જેની આંખની કીકી ત્રાંસી હોય તે	ખોડખાંપણ=એબ	રૂપ=દેખાવ

સવાલ—કેશવલાલને હસવું કેમ આવ્યું ? મોતીલાલે હસવા માટે ના કેમ કહી ? કેશવલાલને શું દાખલો બતાવ્યો ? મોતીલાલે શું કહ્યું ? કેશવલાલે પોતાની ખાતરી કરવા માટે કોને પૂછ્યું ? નિશાળમાં મહેતાજી પધારે ત્યારે કેવો વિવેક કરવો જોઇએ ? મહેતાજીના મનમાં એજ પ્રશ્ન વિષે આજે વિચાર શા કારણથી આવ્યો? ખોડખાંપણ કે બુદ્ધિની ખામી હોય તેની મશ્કરી શા માટે ન કરવી તે સમજાવો. કઇ વાતમાં શરમાવું અને કઇ વાતમાં ન શરમાવું ?

સાર—શરીરની ખોડ અથવા બુદ્ધિની ખામી જોઈ કોની મશ્કરી કરવી નહિ. કારણ કે એ પરમેશ્વરની મજાક કર્યા જેવું છે.

પાઠ ૩૪.

વિનોદી=આનંદી	શૂળી=ફાંસી	નામીચા
મૂળ=અસલ; પહેલાં	વિદાય કર્યા=પાછા કાઢયા	ખડકી=ગોઠવી
હાજરજવાબી=વિચાર કરી તરતજ જવાબ આપે એવો	જહાંપનાહ=દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર, પાદશાહ	બંદેનવાજ=ગરીબપર મહેરબાની રાખનાર
	નામદાર=પ્રખ્યાત;	બેઅદબી=અવિવેક
		સડક=દિંગ; છક

સવાલ—અકબર પાદશાહ કયારે ગેરવાજબી હુકમ કરતો ? બીરબલ તે હુકમ કેવી યુક્તિથી ફેરવાવતો ? પાદશાહે એક દિવસ શું

હુકમ કાઢયો ? શા કારણથી ? બીરબલ પાસે કોણ આવ્યા ? શુળી જોવા માટે પાદશાહને શા માટે તેડી ગયો ? પાદશાહે કઇ કઇ ધાતુની શુળી જોઈ ? તે જોઇ પાદશાહે શું પૂછયું ? બીરબલે શું જવાબ દીધો ? અકબરે પોતાનો હુકમ શા માટે ફેરવ્યો ?

સાર—દરેક માણસે સમયસૂચતા વાપરી કામ કરવું.

પાઠ ૩૫.

કાનડી=કાનડાના રહેવાસી

દક્ષિણી=દક્ષણના રહેવાસી

ગુજરાતી=ગુજરાતના રહેવાસી

કાઠિઆવાડી=કાઠિઆવાડના રહેવાસી

કચ્છી=કચ્છ પ્રાંતના રહેવાસી

શીઆ } મુસલમાની
શુન્ની } ધર્મના પંથ છે

ચહેરો=મોંનો સક્કો; શિકલ

પહેરવેશ=પોશાક

રીતરિવાજ=ધારો

અનુસરતા=મળતા

વર્ણ=જાત

ચોટલી=શિખા

જુલફા=લટીઆ

સાફ=આખું; બધું

ચોરણો=પગે બેસતો અને જાંઘેથી પહોળો લેંઘો

કંમર=કેડ

ભેટ=કેડથી પગ સુધી લટકતું લુગડું વીંટાળવું તે

ઇજાર=સાંકડા પાયચાનો લેંઘો

ધાઘરો=ફરતો ઘેરવાળો ચણીઓ

ઓઢણું=છોકરીનું પહેરવાનું લુગડું

લાજ કાઢે છે=માથાપર ઓઢેલો છેડો મોઢાપર લાવે છે

સુરવાલ=પાટલુન

સદરો=ટુંકી બાહેનું મોટું પહેરણ

કસ્તી=પારસી લોકો ઊનની વણેલી દોરી કંમરપર બાંધે છે તે; જનોઇ

નાતબહાર=બીજીનાતમાં

રિવાજ=ધારો

હાથેવાળે=વર કન્યાના હાથેહાથ મેળવીને

ખાંડું=કન્યાને માંડવે વરરાજા ન જતાં બે ધારવાળી તરવાર મોકલવામાં આવે છે તે

વિધવા=જેનો ધણી મરી ગયો હોય તે; રાંડેલી

હલકી વર્ણો=નીચ જાતો; (કોળી, દુબળા વગેરે)

છૂટ=રજા; પરવાનગી	શબ=મુડદું	રોટી=રોટલી
છૂટ હોય છે=બાધ હોતો નથી	સગડી=ભસ્તુ; પારસીના મુડદાં મૂકવાનો કુવો	ભક્કર=રોટલી
બાધ=હરકત; અડચણ	બોલી=ભાષા	માટી=માંસ
		ભાકરૂ=રોટલી

સવાલ—મુંબઇ ઇલાકામાં મુખ્ય વસ્તી કયા કયા લોકની છે? હિંદુઓના કેટલા વર્ગ પાડી શકાય? મુસલમાનના કેટલા ભાગ પાડી શકાય? એ ભાગ શા ઉપરથી પડયા છે? એ ત્રણ જાતો ઓળખવાની નિશાની આપો. એ ત્રણે જાતોના રિવાજ સમજાવો. ગુજરાતમાં કયા લોકો દારૂ પીએ છે તથા માંસ ખાય છે? એ ત્રણે જાતનાં બૈરાં ઓળખવાની નિશાની આપો. બોલી વિષે કહેવત બોલો અને તેનો દાખલો આપો.

સાર—દેશ દેશના રીતરિવાજ તથા બોલી જુદી હોય છે.

પાઠ ૩૬.	વાનીનુ=વસ્તુનું	રાજબળ=રાજ વડે જે શક્તિ ગળે છે તે
વિશ્વામિત્રી=ગાધી રાજાના પુત્ર; સપ્ત ઋષિમાંના એક	કામધેનું=મનમાં ધારેલી વસ્તુ આપનાર ગાય.	વિસાત=ગણત્રી
	માગણી=માગું	પદવી=ઓદ્દો
વસિષ્ઠ=રામચંદ્રના ગુરુ	બળાત્કારે=જોર જુલમથી.	રાજપાટ=રાજગાદી
જાણીતાં=પ્રખ્યાત		ભારે તપ=ઘણી તપશ્ચર્યા
કુળગુરુ=રાજગોર; પુરોહિત	અગણિત=ઘણુંજ	ભૂલથાપ=ભૂલાવો
મૃગ્યા=શિકાર	વીર=યોદ્ધા	ભંગ=નાશ
આશ્રમ=મઠ	તપોબળ=તપ વડે જે શક્તિ મળે છે તે	બ્રહ્મર્ષિ=બ્રાહ્મણ ઋષિ થયો હોય તે.
આવકાર=આદરમાન		

રાજર્ષિ=રાજાએ માન્ય કરેલા ઋષિ
નિર્મળ=ચોકખું
સિદ્ધિ=મેળવવાને મુશ્કેલ એવી વસ્તુ છે કે શક્તિ (એ આઠ પ્રકારની ગણાય છે (અણિમા, મહિમા, ગરિમા, લઘિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રાકામ્ય, ઇશિત્વ, વશિત્વ)

સવાલ—વિશ્વામિત્ર કોણ હતા ? એ ઋષિ શી રીતે થયા ? વિશ્વામિત્રને કઇ પદવી મેળવવાની ઇચ્છા થઈ અને શા ઉપરથી ? વિશ્વામિત્રની વાત કહો.

સાર—(૧) ઘણી મહેનત કરવાથી ધારેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨) જેનામાં ક્રોધ અને માનની ઇચ્છા હોય છે તેનામાં સારા ગુણ આવતા નથી.

પાઠ ૩૭.

ખસેડવા=દૂર કરવા
વિઘ્ન=હરકત; અડચણ
કામ હાથપર લે છે=કામની શરૂઆત કરે છે
કાયર=નાહિંમતવાન.
અમર=મરે નહિ એવું;
પરવા=દરકાર [કાયમ
આગ્રહ=મંડયા રહેવું તે; ફરી ફરીને કરવું તે
ઠાર મારીશ=જીવતો મારી નાખીશ.
ફ્રાંસ=યુરોપ ખંડની પશ્ચિમમાં એક દેશ છે
ઈજનેર=બાંધકામ જાણનાર.
સંયોગીભૂમિ=બે મોટા જમીનના ભાગને સાંધનારો જમીનનો સાંકડો ભાગ
પાધરાં=સીધાં
નહેર=નદીમાંથી પાણી લઇ જવા માટે ખોદેલો ખાડો
છાતી=હિંમત
મહાભારત=ઘણું કઠણ
ખ્યાલ=વિચાર
બેશક=નક્કી
સીધી=હબસી નામે એક જાતના લોક
તોડ=નિકાલ
ફેડયાં=દૂર કીધાં
તરીકે=ગણીને; માનીને
અગર=અથવા
ગુલામગીરી=જબર જસ્તીથી ગુલામ કરવાનો રિવાજ.
સફળ થયો=પાર પડયો
એક સામટા=એકદમ
ગુલામ=વેચાતો લીધેલો ચાકર

સવાલ—બાયલો તથા હિંમતવાન કોને કહેવો? કયા કયા માણસો હિંમતવાન થઇ ગયા અને તેમણે શું શું કામો કર્યાં તેમને શું શું હરકતો નડી? ગુલામો વેચવાનો ધંધો કોણે બંધ કરાવ્યો? ગુલામગીરી કયા સનમાં બંધ થઇ?

સાર—જે કામ આરંભવું તે પુરૂં થતાં સુધી છોડવું નહિ ને હિંમત હારવી નહિ.

પાઠ ૩૮.

પટરાણી=રાજાની મુખ્ય રાણી
કાં=કેમ
પરોવાયું=લાગ્યું
ચાતક } એક જાતનાં
ચકવા } પક્ષી
પ્રતિદિન=હંમેશાં
ખર=ગધેડો
ઘુવડ=એક જાતનું પક્ષી (એનો દેખાવ ઘણો કદરૂપો હોય છે. એનાથી દિવસે દેખાતું નથી)
નિજ=પોતાનો
વાસ=રહેઠાણ
નિજવાસ=પોતાનો મુકામ
હરામખોર=હરામનો; મારનાર
કાનો
વતન=જાગીર
જતન=રક્ષણ
ગુંજામાં=ગજવામાં
દી=દિવસ
ભે=બીક; ભો
આકળા=ગાભરા
શેતરંજ=બુદ્ધિબળની રમત
દીનોનાથ=ગરીબનો ધણી; પરમેશ્વર
પટ=કકડો; દાવપેચ
લહાવો=ઓરીઓ
શુર=શુરાતન; બહાદુરી
પડશે તેવા દેવાશે=જેવું દુઃખ પડશે તેવો તેનો ઇલાજ થશે
જુદ્ધ=યુદ્ધ; લડાઈ
દ્વંદ્વ=જોડ; લડાઈ
દાવો=હક
રણવાસ=જનાનખાનું
રણસંગ્રામ=લડાઇ; જુદ્ધ
સિંહણ=સિંહની માદા
પાણી=બળ; જોર
બાણ=તીર
ચોટ=દાવ
ભાગ્યે=જવલ્લે; કવચિત
કાચી=ઓછી; થોડી
ખીલાને જોરેજ=ધણીની હુંફથી
પલોટાવું=અનુભવ લેવે
વિદ્યા=હુન્નર; કળા
ખાળો=અટકાવ
હારે=સાથે
જશ=કીર્તિ; આબરૂ
કાળજાં ફાડશે=પેટમાં ધારકો પડશે
હામી=મદદ; ટેક ઘઇ

સવાલ—પ્રતાપસિંહ શા કારણથી ઉદાસ હતા? કોને ચિંતા હોય અને કોને નહોય? એ વિષે ડાહ્યા કવિઓ શું કહે છે? રાણી અને પ્રતાપસિંહ વચ્ચે શું શું વાદવિવાદ થયા?

સાર—ધણિઆણીએ ધણીના હુકમને તાબે થવું.

પાઠ ૪૦

છાંટોએ=જરાપણ.
ઉદ્ધત=ગમે તેમ ચાલનાર
હજુરી=પાસે રહેનાર નોકર
ઉંચે ઊડવાના સાંચા=બલુન
આતુરતા=ઈંતેજારી
હોજ=પાણીની મોટી ટાંકી
પ્રતિબંબ=કાચ કે પાણીમાં દેખાતી સામી છબી
જાગીર=કામના બદલામાં મળેલી જમીન.

સવાલ—અક્કલબાજખામાં અક્કલ કેટલી હતી? એની અક્કલની વાત કહો.

સાર—ઉપરીઓ અવિચારી હોય ત્યારે તાબાના માણસોએ સમયસૂચકતા વાપરી કામ કરવું.

પાઠ ૪૧

મધરાત=વચલી રાત; રાતના બાર વાગતાનો વખત
ફેરણી=ચોકી; ફેરી; રોન
ઘાંટા=બૂમ
ફડાફડ=ફડફડ
બંબાવાળા=બંબો રાખનાર.
નીસરણી=સીડી
માંડીને=ગોઠવીને
પથારી=બિછાનું
રૂંધાઈ=ગુંગળાઈ
તાજો વા=ચોકખી હવા
જાગૃતિ=ભાન; શુદ્ધિ
લાગ=દાવ; વગ
વાડાની ભીંત=વંડો
પાધરોજ=તરતજ
હડસેલો=ધક્કો
ધ્રૂજતાં=કાંપતાં
ફેરા=આંટા; ચક્કર
છાતીવાળા=હિંમતવાન
અણીશુદ્ધ=વગર ઈજાએ
જોખમ=સંકટ
સૂંઢ=કપડાંની નળી
આંકડી=ખેંચીને પાડવાનું ઓજાર
ગોટાળો=હરકત
ઓલવાયું=બુઝાયું

સવાલ—રાત્રે સિપાઇઓ કેમ ફરતા હતા? તેઓના જોવામાં શું આવ્યું અને તેઓએ શું કર્યું? સુથારના બાહબળે કેટલાં માણસના જીવ બચાવ્યા અને શી રીતે? કયા કયા માણસના જીવ બચાવ્યા?

સાર—મિત્રને આફતની વખતે મદદ કરવી, એ આપણી ફરજ છે.

પાઠ ૪૨.	દેખાવ=ભાસ	માહીતગાર=જાણીતા
મૃગજળ=ઝાંઝવાનું પાણી (ખરૂં પાણી નહિ પણ હવાના તપવાથી દેખાતું પાણી)	આબેહુબ=મૂળને પુરેરો મળતો.	મિનારા=બુરજ
	ભર ઉનાળામાં=ફાગણ ચૈત્રમાં	ઘુમટ=અર્ધગોળ શિખરવાળું ઢાંકણું; છત્રીના ઉપલા ભાગ જેવો દેખાવ
	ભાસ=દેખાવ	
કરડા=સખત	ખારાઘોડા=એ વીરમગામની પાસે ગામ છે. (અહીં વરાગડું મીઠું પાકે છે)	
પાધર=સપાટ		ભોમીઓ=જાણીતો
પ્રદેશ=મોટો દેશ		ચકિત=સ્તબ્ધ; દિંગ
વિચિત્ર=તરેહવાર		પ્રવાસી=મુસાફર.

સવાલ—મૃગજળ તે શું? તેથી લોકો કેમ ભુલાય છે? કયા લોકો મૃગજળને ઓળખી શકે છે? મૃગજળને લીધે કેવા કેવા દેખાવ માલમ પડે છે? મૃગજળ તથા એને લીધે જે દેખાવો દેખાય છે તેનું કારણ સમજાવો. મૃગજળ કયાં કયાં દેખાય છે અને કયારે દેખાય છે.

સાર—મૃગજળ એ ખરેખરૂં પાણી નથી, પણ હવાના તપવાથી મેદાનમાં અથવા રેતીના રણમાં મૃગજળ દેખાય છે. આ દુનિયા મૃગજળના જેવી છે, કારણ મૃગજળને લીધે ખરા દેખાવો ન હોવા છતાં દેખાય છે તેમજ દુનિયા આપણને દેખાય છે.

પાઠ ૪૩.

મહિમા=મોટાઈ
ગુફા=બખોલ
કોહલું=ફાડી ખાનારૂં જનાવર
સૂઝી આવ્યો=માલમ પડ્યો
આંતર્યો=ઘેર્યો; કબજે કર્યો
માથાથી પગ સુધી=ઘણીજ
ઝાળ=ગુસ્સો; ક્રોધ
લાલચોળ=રાતા
નાલાયક=બદમાસ
અબઘડી=હમણાં ને હમણાં
કુઈ=નાનો કુવો
ડોકીયું=ડોકું
ગર્જના=ગડગડાટ
ઘોસ=સામો અવાજ
બાથ ભીડવી=સામા થવું
પાણી ભરે છે=હિસાબ-માં નથી; ઉતરતું છે

સવાલ—દુર્દાંતસિંહ પોતાનું ગુજરાન શાથી ચલાવતો? રોજ કેટલા પશુ મારતો હતો? બધા પશુઓએ મળી શું વિચાર કીધો? કોહલાએ શું યુક્તિ વાપરી?

સાર—(૧) બુદ્ધિ આગળ જોર કંઇ વિસાતમાં નથી. (૨) શેરને માથે સવાશેર હોય છે માટે અહંકાર કરવો નહિ.

પાઠ ૪૪.

નળ=લોઢા કે ચિનાઇ માટીના ભુંગળાં
જન્મારામાં=જિંદગીમાં
ઠેર ઠેર=ઠેકાણે ઠેકાણે
ટાંકી=હોજ
જવલ્લેજ=ભાગ્યેજ
તીકમ=સખત જમીન ખોદવાનું ઓજાર. એની એકધાર કોદાળી જેવી ને બીજી શંકવાકારની હોય છે
છીણી=ધાતુ કાપવાનું ધારવાળું લોઢાનું ઓજાર; લાકડા ફાડવાના કામમાં પણ આવે છે.
પેચ=આંટા
સકાવો=કાક; ચકલી
ટોટી=નળની ખોલી,
દડદડ=ધડધડ
સુધરાઇ ખાતું=મ્યુનિસિપાલિટી
જંગી=ઘણી મોટી
સગવડ=જોગવાઇ
વરાળયંત્ર=વરાળથી ચાલતો સંચો
જોડાણ=સંધાણ
આગ=લાહે
જમાનો=લાંબો વખત
બોધ=ભાન; સમજ

સવાલ—શહેરમાં મીઠું પાણી નળ વાટે ક્યાંથી આવે છે? એ ટાંકીઓ ઉંચી બાંધવાનું કારણ શું? નળનું જોડાણ શી રીતે કરે છે તે સમજાવો. મીઠા પાણીના નળથી શો લાભ? નદીના મુખ આગળ કુવા નહિ ગાળવાનું કારણ શું?

સાર—પાણી વગેરે પ્રવાહી પદાર્થ જેટલી ઉંચાઇએથી આવે છે તેટલી ઉંચાઇએ ચઢી શકે છે. મતલબ કે પ્રવાહી પદાર્થોમાં સરખી સપાટીમાં રહેવાનો ગુણ છે.

પાઠ ૪૫.

તંદુરસ્તી=સુખાકારી આરોગ્યતા
સબળ=મજબુત
બિમારી=રોગ; વ્યાધિ
મરડો=પેટમાં દુઃખીને ઝાડો થવાનો રોગ
સંધરણી=વારે વારે ઝાડાનો થવાનો રોગ
અભાવ=અરૂચી; અપ્રીતિ
વિદાય થયા=ગયા
મધુરૂં મધુરૂં=જરા જરા
શોખ=ઇચ્છા; પ્રીતિ
ખુલાસો=સમાધાન
ખાટલે પડેલાં=માંદા; બિમાર
લાગણી=દાઝ; દયા
ચાંપતા=તરત; લાગલા
કાસળ=મૂળ; જડ
ભર=ગીચ; ઘણી
ઉકરડા=છાણ મૂત્ર વગેરે કોહવડાવવાની જગા
જાજરૂ=સંડાસ
થાળું=મથાળું; કુવાના ઉપર છોબંધ ખાળ પડતું બાંધેલું હોય છે તે
ગંદકી=ગોજવાડ
મરી=ઉતરી
જંતુ=નાના જીવડાં
કોઢ=ઢોર બાંધવાની જગા

સવાલ—ગામમાં મરણનું પ્રમાણ વધ્યું ત્યારે કોણે કોની મારફત તપાસ કરાવી? ગામના લોકો કયા કયા રોગથી પીડાતા હતા? સાહેબે એ શાથી જાણ્યું? ગામમાં રોગનું મૂળ કારણ શું હતું? સાહેબે રોગનું મૂળ કારણ જે પાણી તે બાબત શું શું હકીકત કહી? પાણી સ્વચ્છ કરવાની કેટલી ને કઇ કઇ રીત છે?

દૂધ સ્વચ્છ રાખવા માટે શું શું બન્દોબસ્ત કરી? પાણી તથા દૂધમાં હવા ચૂસવાનો ગુણ છે કે ન? હોય તો દાખલો આપી. સમજાવો.

સાર—સ્વચ્છ હવા, સ્વચ્છ પાણી તથા સ્વચ્છ ખોરાકનો ઉપયોગ કરવાથી રોગ થવાની ધાસ્તી રહેતી નથી, માટે ઉપરની ત્રણબાબતો પર ખાસ કાળજી રાખવી.

પાઠ ૪૭.	વૈતરૂં=સખત મજુરી	નભીએ=ટકીએ
વર્તણુક=ચાલચલગત	મીઠું મરચું ભભરાવીને=	આવેશ=ક્રોધ
પ્રમુખપદ=સભાના ઉપ-	વાત વધારીને	અસર=લાગણી
રીની જગા	સુગંધ=સારીવાસ;ખુશબો	ટટાર થયા=અસલ
હજુર=આગળ	દુર્ગંધ=નઠારીવાસ; બદબો	સ્થિતિમાં આવ્યા.
રજુ=મોજુદ	ઘોર=બિહામણી	આરોગ્ય=તંદુરસ્ત
પરવડતી=અનુકૂળ	ગાંડાપણું=ગાંડપણું	જાતમહેનત=શરીરની
આવતી	મુર્ખાઇ	મહેનત
તસ્દી=મહેનત	પોષણ=ગુજરાન	નિભાવ=ગુજારો

સવાલ—હાથ, પગ, જીભ. દાંત, નાક, કાન એ દરેક શું શું કામ કરે છે તે કહો. પેટ શું કામ કરે છે તે કહો. મગજ શું કામ કરે છે? બધા અવયવોએ કામ કરવું બંધ કીધું તેથી શું પરિણામ આવ્યું? આપણને એક બીજાની મદદની જરૂર છે તે દાખલો આપી સમજાવો (જવાબ પાઠ ૬.)

સાર—આ દુનિયાનો આધાર એક બીજાની મદદપર રહેલો છે.

પાઠ ૪૮.	દહેગનો ભાગ	પર્વત ઉપર છે
દેલવાડા=દેવળવાડા;	પ્રેમ=આસ્થા; શ્રદ્ધા	પાલિતાણા=કાઠિઆ-
આબુ પર્વત ઉપરના	કુંભારીઆ=એ આરાસુર	વાડમાં શેત્રુંજા પર્વત

પાસે શહેર છે.
ગીરનાર=કાઠિઆવાડમાં મોટો પર્વત છે.
રળિઆમણું=સુંદર
જૈન=શ્રાવક
પરધર્મ=બીજો ધર્મ
બાંધણી=બાંધકામ
નકશી=કોતરકામ
કોતરણી
સુગમ=સહેલું; સુતરું
માઇલ=પોણો ગાઉ
વાહનો=ગાડી ઘોડા વગેરે બેસવાનાં સાધનો
છાવણી=લશ્કરનો મુકામ
રમણિય=સુંદર
આરસપહાણ=સંગેમરમર; એક જાતનો ચળકતો પત્થર
અણહીલવાડ=પાટણ; એ સરસ્વતી નદીને કાંઠે રાજધાનીનું શહેર હતું; એ વનરાજ ચાવડાએ ઇ. સ. ૭૪૬ માં અણહીલ ભરવાડના નામથી વસાવ્યું હતું
શિખર=ટોચ
આદિનાથ=જૈન ધર્મ સ્થાપનાર પહેલા તીર્થંકર
કાબેલ=હોશિયાર
કોતરણી=કોતરકામ; નકશી
રોજ=એક દિવસનો પગાર
શોભા=દેખાવ
દેરાણી=દીયરની વહુ
જેઠાણી=જેઠની વહુ; વરના મોટાભાઇની વહુ
ધ્યાન ખેંચે=મોહ પમાડે; અજાયબ કરે
ગભારો=દેવના જે ઘુમટવાળા ભાગમાં મૂર્તિ હોય છે તે
દેરાસર=દહેરું
બારીક=ઝીણું
બીબું=છાપ
સભા મંડપ=દહેરાની અંદરનો આગલો વિશાળ ભાગ
નેમિનાથ=જૈન ધર્મના ૨૨મા તીર્થંકર
વિસ્મય=અજાયબ; નવાઇ
નિર્જીવ=જીવ વગરની
પ્રવીણ=હોશિયાર
રાણકપુર=એ રજપુતસ્તાનમાં છે.

સવાલ—કયા લોકોને ધર્મ પર આસ્થા ઘણી છે? કયા લોકો ધર્મના કામમાં પુષ્કળ પૈસા ખરચે છે? જૈન લોકોનાં જોવા લાયક દહેરાં ક્યાં છે? આબુ જવું હોય તો શી રીતે જવાય? રાણકપુર

ક્યાં છે? વિમળશા, તેજપાળ, વસ્તુપાળને ઓળખાવો. એમણે ક્યાં દહેરાં બાંધ્યાં? સરસ દહેરાં ક્યાં છે? આદિનાથ અને નેમિનાથ કોણ? કયું કોતરકામ બહુ વખાણવા લાયક છે? જેઓએ એ દહેરાં જોયાં છે તેઓ આ દેશ માટે શું અભિપ્રાય આપે છે?

સાર—ધર્મના કાર્યો કરવાં જેથી નામ અમર રહે.

પાઠ ૫૦.

પરાક્રમી=સમર્થ; જોરાવર; શૂરવીર

પરદુ:ખભંજન=પારકાનું દુ:ખ કાપનાર

શેખી=મોજી

ઉદાર=મોટા મનનો

શ્લોક=છંદ, બે કે ચાર ચરણની કવિતા

સ્મરણશક્તિ=યાદદાસ્તી

કમાણી=પેદાસ; રળતર

મતલબ=સાર

વડવા=બાપદાદા

ઉછીનું=વગર વ્યાજે થોડી મુદત માટે ધીરેલું નાણું

પુરાવો=સાબીતી

બનાવટી=ખોટો

સ્તબ્ધ=દિંગ, ચકિત

સાબીત=ખરૂં

પ્રપંચ=તરકટ

શિરામણ=નાસ્તો

હાસ=થાકીને વિશ્રાંતિ લેતી વખત બોલે છે તે

રાજવહીવટ=રાજકારભાર

વૈદકશાસ્ત્ર=રોગ પારખવા તેના ઓસડ કરવા વગેરે સંબંધી જે વિદ્યા તે

ડાંગ=જાડી મજબુત લાકડી

ઉગામી=ઉથાપી

પાંહે=પાસે

નીયા=ઇન્સાફ

ફાંહી=ફાંસી; શુળી

હાનિ=બગાડ; નુકસાન

હાચે હાચું=ખરેખરૂં

કારે=ક્યારે

અમૃત બરાબર=ગુણકારી

સવાલ—ભોજ રાજા કયા વંશના? એ વિક્રમ પછી થયા કે પહેલાં? એના વખતમાં ગુજરાતમાં કયો રાજા હતો? ભોજરાજા શાને માટે પ્રખ્યાત થઇ ગયો? ભોજરાજા વિષે શું કહેવામાં આવ છે? એની સભામાં પંડિતોએ શો પ્રપંચ કર્યો? એ પંડિતોના માથાનો

કોણ મળ્યો ! તેણે શું કીધું ? રાજાએ તેને કેટલું ઇનામ આપ્યું ? ભોજરાજા નગરચર્યા જોવા કેમ નીકળતો હતો ? ભોજરાજા શાથી ખુશ થયા ?

સાર—(૧) દરેક માણુસે વિદ્વાનને માન આપવું. (૨) ગરીબોના ઉપર દયા રાખવી.

પાઠ ૫૧.

તાણુ=તંગાસ
ભિક્ષાશ=ભેજ
પુરણી=પુરાણુ
કારીગર=કામ કરનાર
ધમણુ=વા ફુંકવાનો સંચો
નયા=નિરોગી; રોગ વગરના
પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા=પહેલું સુખ તે જાતે નિરોગી
વાઢકાપનું=નસ્તરનું
ગુણદોષ=ફાયદા ગેરફાયદા
ઔષધ=ઓસડ; દવા
ખનીજ=ખીણુમાંથી ખોદી કાઢેલો પદાર્થ

(જે પદાર્થ ભોંયમાંથી ખોદી કાઢવામાં આવે છે તે ખનીજ પદાર્થ કહેવાય છે)

ખજાનો=ભંડાર
સદ્‌ગૃહસ્થ=સારો માણુસ
તરીકે=માફક; પેઠે
આબાદ=સુખી

સવાલ—ગામ વસાવવામાં કોની કોની જરૂર પડે ? ગામમાં કોની ઘણી જરૂર પડે છે ?

પાઠ ૫૨.

નામાંકિત=પ્રખ્યાત
હસ્તિનાપુર=એ દિલ્હીની પાસે હતું
પેઢી=ઓલાદ; વંશ
સ્વાર્થ=પોતાની મતલબ
ત્યાગ=છોડવું તે
ભયંકર=પળાય નહિ એવી; સખત
પ્રતિજ્ઞા=બાધા; પણ
રૂપવાન=ખૂબસુરત
માછી=માછલાં પકડવાનો તથા વહાણુ હંકારવાનો ધંધો કરનાર
કાંતિ=ખૂબસુરતી
પાંડવ=પાંડુ રાજાના છોકરા

યોજનગંધા=સત્યવતી; વ્યાસની માતા
ઉત્કંઠા=આતુરતા
માગું=માગણી
ગંભીર=ઘણી ભારે
ભયાનક=પાળી ન શકાય
બ્રહ્મચારી=કુંવારા [તેવી રહેવાનું વ્રત પાળનાર
કોલ=વચન
કૌરવ=કુરુરાજાના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા; ધૃતરાષ્ટ્રના છોકરા

સવાલ—હસ્તિનાપુર ક્યાં હતું ? હસ્તિનાપુરમાં કોની ગાદી હતી ? શંતનુ રાજાનું લગ્ન કોની સાથે થયું હતું ? તેને કેટલા છોકરા થયા હતા ? બધા જીવતા હતા ? સૌથી નાના છોકરાનું નામ શું ? પાછળથી તેનું શું નામ પડયું ? અને શા કારણથી ? શંતનું રાજા દિન પર દિન કેમ સુકાવા લાગ્યા ? ભીષ્મ પિતાને માટે કેવી કેવી પ્રતિજ્ઞા લીધી ?

સાર—માબાપની મરજી સાચવવાને ગમે તેટલું દુ:ખ પડે તે સહન કરવું.

પાઠ ૫૨.

સોમનાથ=પ્રભાસપાટણ
અફગાનિસ્તાન=અફઘાન લોકનો દેશ
ગીજની=અફગાનિસ્તાનનું મુખ્ય શહેર
ઇસલામી=મુસલમાની
વેરાન=ઉજાજડ
દ્રવ્ય=પૈસા
મંદિર=દેવળ
રત્ન=હીરા, મોતી, માણેક વગેરે કીમતી
જવાહીર
નટ=નાચ કરનાર
નૃત્ય=નાચ
ખ્યાતિ=કીર્તિ; નામના
ખંડન કરવું=ભાંગવું
પંજાબ=પાંચ નદી વચ્ચેનો મુલક
જમાવ્યું=એકઠું કર્યું
કૂચ કરી=મુકામ ઉઠાવ્યો
રણ=રેતીનું મેદાન
જંગી=તોપની બારી
તાકાત=બળ; જોર
મરણીઆ=મરવાની દરકાર વગરના
ખુનરેજી=કતલ
નામના=ખ્યાતિ; કીર્તિ
કબર=ઘોર
વિસારે પડયાં=ભૂલી ગયાં
આગ્રા=હિંદુસ્તાનમાં જમના નદી પર શહેર છે.
ચાલુક્ય=સોલંકી
અદ્યાપિ=આજ પણ
પણ=બાધા

સવાલ—મહમદ ગીજની કયાંનો પાદશાહ? તેણે હિંદપર કેટલી સ્વારી કરી? સ્વારી કરવાનો મુખ્ય ઇરાદો શું હતો? સોમનાથ મહાદેવનું વર્ણન કરો. મહમદ કયાં થઇ સોમનાથ આવ્યો? તેણે શું કીધું? પૈસો ન લેતાં મહમુદે મૂર્તિ શા માટે ભાંગી? મૂર્તિના કકડા તથા કમાડનું શું કીધું? સોમનાથનું દહેરું કયા રાજાએ સમરાવ્યું?

પાઠ ૫૪.

સુરત=તાપી નદીને ડાબે કાંઠે આવેલું શહેર
પ્રસિદ્ધ=જાણીતું
મુખ્ય=મોટું
ખુદ=પોતાનો
નામીચુ=પ્રખ્યાત
બારૂં=વહાણ લંગારવાની જગો
મલબાર કાંઠો=મદ્રાસ ઇલાકાનો પશ્ચિમ કિનારો
સત્તા=હકુમત
જહાંગીર=અકબરનો છોકરો
સત્કાર=આદરમાન
કાફલો=ટોળું
દૃઢતા=હિંમત
અગ્નિનૌકા=ઝટ સળગી ઉઠે એવા પદાર્થ ભરેલા હોય અને દુશ્મનના વહાણને ભેરવીને સળગાવી મૂકવાને આંકડીઓ હોય એવું વહાણ
સ્થિતિ=હાલત
કોલકરાર=બોલી
કોઠી=માલ ભરવાની મોટી વખાર
બીજ=મૂળ; શરૂઆત
સર્વત્ર=સઘળે; બધે
મથક=મુખ્ય સાધન
વલંદા=ડચ; હોલાંડ દેશના રહેવાસી
શિવાજી=મરાઠી વંશનો સ્થાપનાર
બંદુકની ગોળી=છરા
નિશાની=એંધાણી
ચઢતી કળા=આબાદી
અરસામાં=દરમિઆનમાં

સવાલ—સુરત કઇ નદીપર છે? એ શહેરમાં ધંધો રોજગાર ચલાવવાને કઈ કઈ યુરોપી પ્રજા આવી હતી? સુરતમાં કઇ પ્રજા પહેલ વહેલી આવી હતી? સુરતમાં અગ્રેજોને કોણે હરકત કરી?

શું હરકત કરી ? સુંવાળી આગળ કોને કોને કોની સાથે લડાઇ થઇ હતી ? અંગ્રેજોને સુરતમાં કોઠી બાંધવાની રજા કોણે અપાવી ? કયા સનમાં અંગ્રેજોએ કોઠી બાંધી ? (ઇ સ. ૧૬૧૨)

અંગ્રેજી સત્તાનું બીજ કયારથી રોપાયું ? અંગ્રેજોની કોઠી હાલ છે કે નહિ ? શિવાજીએ સુરત કયા સનમાં લૂટયું ? અંગ્રેજોએ પોતાનું મથક શા કારણથી બદલ્યું ? પછી કયાં કીધું ?

પાઠ ૫૬		
પૂર્વે=પહેલાં	શરણાગત=આશરે આવેલા	વિખુટો=જુદો; છુટો
આર્યાવર્તમાં=વિંધ્ય અને હિમાલયની વચ્ચેનો પ્રદેશ	યજ્ઞ=હોમ	ખાતર=માટે
યાને=અથવા	પડખામાં=પાસામાં; બાજુમાં	વિરોધ=ઉલટાપણું
રક્ષણ=બચાવ	ક્રૂર=ઘાતકી	ધર્મજ્ઞ=ફરજ જાણનાર
અસંખ્ય=ગણી ન શકાય એટલી; ઘણા	રક્ષા=બચાવ	ઇંદ્ર=દેવોનો રાજા
	આહાર=ખોરાક	અખંડ=આખું; સાજું
	તોલ=બરાબર	ધાઇને=દોડીને
		વાટ=રાહ

સાર:—જબરાએ નબળાંનું રક્ષણ કરવું.

પાઠ ૫૮.		
કૈસરેહિંદ=એ નામનો ઇલકાબ	સતી=પતિવ્રતધર્મ પાળનાર સ્ત્રી; પતિવ્રતા	સંપૂર્ણ=પુરેપુરી
	સંભવ=આશા	આચરણ=ચાલચલગત
		અવસ્થા=હાલત

સલાહ=અનુમતિ;સંમતિ
પ્રયાસ=મહેનત
નિષ્ઠા=ભાવ; આસ્થા
વિધવા=જેનો ધણી મરી ગયો હોય એવી સ્ત્રી: રાંડેલી સ્ત્રી
યાદગીરી=નામના; કીર્તિ
દબદબા ભરેલી=ઠાઠવાળી; ભપકાવાળી
સભ્યતા=સલુકાઈ
ઘાયલ=જખમી
પરગજુ=પરોપકારી
બુજ=કદર; પિછાણ
ભાષા=બોલી
મમતા=ચાહના; માયા
મુનસી=શિક્ષક
હસ્તક=તાબામાં
ઢંઢેરો=સરકારી જાહેર નામું
પદ=પદવી
ખેદ=દીલગીરી
વિસ્તાર=ફેલાવો
પૂજ્યભાવથી=પવિત્ર લાગણીથી

સવાલ—મહારાણી વિક્ટોરિઆએ ક્યાંથી ક્યાં સુધી કેટલાં વરસ રાજ્ય કર્યું? મહારાણીનો જન્મ કયા સનમાં થયો હતો? કેટલા વરસની ઉંમરે કયા સનમાં ગાદીએ બેઠાં હતાં? એમના પિતાજીનું નામ શું? એમનું લગ્ન કોની જોડે થયું હતું? મહારાણી કયા સનમાં વિધવા થયાં? મહારાણી હિંદુસ્તાની ભાષા જાણતા હતા કે નહિ? કંપની કનેથી કારભાર મહારાણીના હાથમાં કયા સનમાં આવ્યો? ૧૮૮૭માં શું બનાવ બન્યો? મહારાણીનું નામ હાલમાં શા માટે યાદ કરવામાં આવે છે?

બીજા ભાગના અર્થ.

પાઠ ૬૦.

અશોક=ચન્દ્રગુપ્તના દીકરાનો દીકરો
જાદવકુળ=એ કુળનો મૂળ સ્થાપનાર યદુ નામે રાજા હતો તે ઉપરથી એ નામ પડ્યું છે.
દ્વારકા=કાઠિઆવાડના વાયવ્ય ખુણામાં શહેર છે. એ હાલ ગાયકવાડ સરકારને તાબે છે;

એમાં રણછોડજીની મૂર્તિ છે.
યુનાન દેશ=યુરોપખંડની દક્ષિણમાં દેશ છે તે
ઇ. સ. પૂ.=ઇસ્વી સન પહેલાં
નિરાધાર=આધાર વગરના; ગરીબ
દવાખાનાં=હોસ્પિતાલો
ધોરી=સરીયામ
ચોતરા=ચબુતરા
આશ્રય=મદદ; ઉત્તેજન
સ્થંભો=થાંભલા
મૂળતત્ત્વે=જે મુદ્દા કે સિદ્ધાંતોપર ધર્મ રચાયો હોય તે
લિપિ=લખેલી ભાષા
મુખ્યત્વે=ઘણું કરીને
હિંસા=હત્યા; ખૂન
શ્રમણો=સાધુઓ
ઉડાઉ=ખર્ચાળુ
હિત=ભલું; કલ્યાણ
મત=એકાદો ધર્મ માર્ગ
આગ્રહ=બળાત્કાર;દબાણ
વૃત્તાંત=હકીકત
લાડી=વહુ
લંકા=સિંહલદ્વીપ; હિંદુસ્તાનની દક્ષિણમાં બેટ છે તે
સંગમ=નાની નદી મોટી નદીને જે જગાએ મળે છે તે જગો
પૌત્ર=છોકરાનો છોકરો
પુરાણ=હિંદુઓના એ નામના જુના ગ્રંથો

સવાલ—બૌધધર્મને કયા રાજાએ આશ્રય આપ્યો હતો? ચંદ્રગુપ્ત અને અશોક કયા વંશના? તેમની રાજધાની કયાં હતી? અશોકે પોતાની રૈયતના ભલાને માટે શું શું યોજના કરી? ગીરનારના લેખમાં શું લખેલું છે? લંકાની લાડી અને ઘોઘાનો વર એ કહેવત શા ઉપરથી પડી?

પાઠ ૬૧.

વંશજો=વંશમાં જન્મેલ.
ખંડેરો=ભાંગી પડેલી ઇમારતો
ગુર્જરરદ્ર=ગુજરાત
નીડર=બીએ નહિ એવો; હિંમતવાન
વચની=બોલેલું પાળનાર
ભાટ=એક જાતના બ્રાહ્મણ; ખરા ખોટા વખાણ કરનાર
પટાવતો=રાજના મુખ્ય સરદારો
કતલ=કાપાકાપી
પડાવ=મુકામ
મરણીઆ થઇ=યાહોમ

કરી; ઝંપાવી	સૂચકતા વાપરીને	યાહોમ કરીને=મરણીઆ થઇને
મર્મવંતી=બે જીભવાળી; દહાડાવાળી	નિર્ભય=બીક વગર	ઝૂઝીને=જુસ્સાથી લડીને
સમય, વિચારીને=સમય	રણભૂમિ=લડાઇનીજગો; રણક્ષેત્ર	

સવાલ—અશોકના પછી કેટલે વરસે મૌર્યવંશના રાજાઓની સત્તા ઉઠી? ત્યાર પછી પરદેશી રાજાઓનો અમલ કેટલાં વરસ રહ્યો? તેમાં કયા રાજાઓ બળવાન થયા? ક્ષત્રપ પછી ગુજરાત કયા વંશના રાજાઓના હાથમાં આવ્યું? ગુપ્ત વંશ પછી કયો વંશ થયો? વલભી વંશની રાજધાનીનું શહેર કયું અને તે ક્યાં હતું? વલભી વંશ કેટલા વરસ ચાલ્યો? વલભી વંશનો નાશ શી રીતે થયો? વલભી રાજાઓ જાતના કોણ હતા? ગુજરાત નામ શા ઉપરથી પડયું? વલભી વંશ પછી કયા વંશનું રાજ થયું? તેની રાજધાની કયા નગરમાં હતી? ૬૯૬ માં શો બનાવ બન્યો? એ બનાવ બનવાનું કારણ શું? ભુવડ અને જયશિખર વચ્ચેની લડાઇનું વર્ણન કરો. રૂપસુંદરી કોણ? તેને જંગલમાં કોણ તેડી ગયું અને શા માટે?

પાઠ ૬૬.	શ્રેષ્ઠ=સૌથી સારો	સરસ્વતી નદીને કાંઠે છે
વનરાજ=જયશિખરનો છોકરો	પુખ્ત ઉંમર=સમજણી ઉંમર; અઢાર વરસની ઉંમર	ત્રાસ=ડર; ધાક; કંટાળો
દેખરેખ=તપાસ	કદાવર=ઉંચો ને ભરાઉ	જુનાગઢ=ગીરનાર પર્વતની પાસે શહેર છે. હાલ એમાં બાબી વંશના મુસલમાન રાજાનું રાજ્ય છે
મૂળરાજ=રાજનો છોકરો એ મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મ્યો હતો	શામળો=કાળો	
	શ્રીસ્થળ=સિદ્ધપુર એ	

ખાલસા=જપ્ત

સતી થવું=ધણીના મુડદા સાથે જીવતા બળી મરવું તે

આણ=દુહાઇ; હુકમ

શૈવ=શિવનો

ભાલ=ધોળકા તથા ધંધુકા તાલુકાનો તથા કાઠિઆવાડનો કેટલોક ભાગ

સહસ્ત્રલિંગ તળાવ=એ નામનું પાટણમાં તળાવ હતું એના પર હજાર મહાદેવની મૂર્તિ હતી તેથી એવું નામ પાડયું હતું

દંતકથા=મોઢાની ચાલતી ખરી ખોટી વાત

બાધ=હરકત

વૃત્તિ=ભાવ; ઇચ્છા

સવાલ—વનરાજ નામ શાથી પડયું ? વનરાજે પોતાના બાપનું રાજ્ય શી રીતે પાછું મેળવ્યું ? વનરાજે કયું શહેર વસાવ્યું ? એવું નામ પડવાનું કારણ શું ? ચાવડા વંશનો છેલ્લો રાજા કોણ અને તેને કેટલા છોકરા હતા ? ચાવડા વંશ પછી કયો વંશ થયો ? એ વંશના પહેલા રાજાનું નામ શું ? એણે રાજ શી રીતે મેળવ્યું ? મૂળરાજ નામ શા ઉપરથી પડયું ? એની મા, બાપ તથા દાદાનું નામ કહો. સોલંકી વંશ કયાંથી કયાં સુધી કેટલા વરસ ચાલ્યો ? સોલંકી વંશમાં કયો શ્રેષ્ઠ રાજા થયો ? સિદ્ધરાજના બાપનું તથા માનું નામ શું ? મીનળદેવીએ શું બંધાવ્યું અને કયાં તથા કયારે ? સિદ્ધરાજના શરીરનું વર્ણન કરો. બર્બર• કોણ ? સિદ્ધરાજે તેને શાં માટે હરાવ્યો?

જુનાગઢના રાજા સાથે લડાઇ થવાનું કારણ શું ? • એ લડાઇ કેટલા વરસ ચાલી અને શું પરિણામ આવ્યું ? રાણકદેવીની ઓળખાણ આપો યશોવર્મા કયાંનો રાજા તથા કયા વંશનો ? માળવાના રાજા સાથે કેટલા વરસ સુધી લડાઇ ચાલી અને તેનું પરિણામ શું આવ્યું ? સિદ્ધરાજે કયા કયા રાજાને હરાવ્યા અને કયા કયા મુલક ખાલસા કર્યા ? સિદ્ધરાજ નિર્દય હતો એ તમે શા ઉપરથી કહો છો.

રૂદ્રમાળ ક્યાં છે તથા શું છે? એ કોણે બંધાવ્યું તથા કોણે પુરૂં કરાવ્યું? શ્રીસ્થળનું બીજું નામ શું અને એવું નામ પાડવાનું કારણ શું? સિદ્ધરાજે કયાં કયાં બાંધકામો કરાવ્યા? સિદ્ધરાજ ભણેલો હતો કે નહિ? સિદ્ધરાજે કેટલા વરસ રાજ કર્યું ને કયા સનમાં મરી ગયો? તમે શા ઉપરથી કહો છો કે અણહીલવાડની ગાદીપર સિદ્ધરાજ જેવો રાજા થયો નથી? એનો જન્મ કયા સનમાં અને ક્યાં થયો હતો?

સાર—જર જોરૂ અને જમીન એ ત્રણે કજીઆના મૂળ છે. મતલબ કે એ ત્રણને માટેજ લડાઈઓ થાય છે.

પાઠ ૬૩.	પાટનગર=રાજનગર; રાજધાની	અઘટિત=અયોગ્ય
ઉમરાવ=અમીર	બેગમ=બાદશાહની સ્ત્રી	આફત=દુઃખ
યોદ્ધો=લડવૈયો	બાગલાણ=નાશકની પાસે ડુંગર છે.	ઝપાઝપી=મારામારી
અલાઉદ્દીન=ખીલજી વંશનો બીજો બાદશાહ	દીપી=શોભી; ખીલી	કાવ્ય=કવિતાનું પુસ્તક
		દુરાચરણી=ખરાબ ચાલનો

સવાલ—વાઘેલા વંશનો રાજા કોણ? કરણઘેલા પાસેથી કોણે રાજ લીધું ને કયા સનમાં? કરણની કઈ રાણી ખુબસુરત હતી? કૌલાદેવી કોની બેગમ થઈ? કૌલાદેવીની છોકરીનું નામ શું? તે કોની સાથે પરણી? કરણનું મોત શી રીતે થયું?

પાઠ ૬૪.	અંતઃકરણ=મન; દીલ	કાસળ=મૂળ
બંડ=હુલ્લડ; બળવો	ઘોર કર્મ=ઘાતકી કામ	સરહદ=સીમા; છેડો; છેવટની હદ
લડવૈયા=યોદ્ધા	વાટપાડુ=રસ્તો રોકી લૂંટનાર	વસુલાત=મહેસુલ
પશ્ચાત્તાપ=પસ્તાવો		

ભેશ=સારી; ઉમદા	યમાન	ઓરસ=મેળો
પ્રવાહ=વહેણુ	વણકરો=વણનાર	ઘોર=પાપી
સુશોભિત=સારી શોભા	ઉમદા=સરસ	

સવાલ—ગુજરાતનો કયો સુબો સ્વતંત્ર થઈ ગયો? તેણે પોતાનું નામ શું રાખ્યું? મુજફ્ફરશાહના પુત્રનું નામ શું? વસુલાત ઉઘરાવવાની રીત કોણે બાંધી? અહમદશાહના વખતમાં પ્રજા સુખી. હતી કે નહિ? અહમદશાહે કયું શહેર વસાવ્યું? તેને હાલ શું કહે છે? હાથમતી શું છે? તેનો પ્રવાહ શા માટે બદલ્યો? શહેરની દોલત તથા આબાદી વધારવાને શું પ્રયત્ન કીધો? અહમદશાહનો અમલ કયાંથી કયાં સુધી હતો? અહમદશાહની કબર કયાં છે?

પાઠ ૬૫.	વાર વખણાય છે	શાળાઓ
મોજીલો=આનંદી	જગત ભૂશિર=જગત	બેટ=એ દ્વારકાની પાસે
જામ=મુસલમાન રાજા-	પોઈંટ, એ દ્વારકા	છે.
ના વંશનું નામ છે	પાસે છે	શ્રીમંત=પૈસાદાર
બેગડો=બે ગઢ જીતનાર	ચાંચીઆ=દરીઆમાં લૂટ	ફરદોસ=આંબાવાડી
ફીતુર=હુલ્લડ; બંડ	કરનાર	અમરાઈ=આંબાવાડી
દાબ=કરબ	ખાલસાં=જપ્ત	ઠાઠ=ભપકો; દબદબો
સિરોહી=ગુજરાતની	પ્રતાપ=કીર્તિ	વાજીંત્ર=વાજાં
ઉત્તરમાં છે. ત્યાંની તર-	મુસાફરખાનાં=ધર્મ-	ઉસ્તાદ=ગુરૂ

સવાલ—મહમદશાહ બીજો કોની સાથે પરણ્યો હતો? બેગડો નામ શાથી પડયું? કયા કયા બે ગઢ જીત્યા? કેટલા વરસની ઉમરે ગાદીએ બેઠો? ગીરનારની પડોશમાં કયું શહેર વસાવ્યું? કયા કયા રાજાઓને હરાવ્યા? ૧૪૮૨માં શું બનાવ બન્યો? દરીઆની

લડાઇમાં કોને કોને હરાવ્યા ? મહેમદાવાદ કોણે વસાવ્યું ? ભમરીઓ કુવો ક્યાં છે ? મહમદશાહને ક્યાં દાટ્યો છે ? મહમુદે લોકોપયોગી શું કામો કીધાં ? મુસલમાન પાદશાહોમાં સિદ્ધરાજ જેવો કયો પાદશાહ થયો ?

પાઠ ૬૬.

સર=તાબે
લગામ=સત્તા
હસ્તક=તાબામાં
વશ=તાબે
બચાવી=પચાવી
કર=વેરો
દર=ભાવ
બક્ષ્યા=ભેટ કર્યા
ટકી શકાય=ટક્કર લઇ શકાય
ખંભાત=મહી નદીના મુખ આગળ શહેર છે. હાલ એમાં મુસલમાની રાજ્ય છે.
ફતેહ=જીત
વડોદરા=વિશ્વામિત્રી નદીના કાંઠાપર ગાયકવાડ સરકારની રાજધાનીનું શહેર છે.
હવાલે=તાબે
મગરૂર=અહંકારી
આપઘાત=પોતાને હાથે પોતાનો જીવ કાઢવો તે
અંત=છેડો

સવાલ—મહમદ બેગડા પછી કયો પ્રખ્યાત પાદશાહ થઇ ગયો ? તેણે શું કીધું ? બહાદુરશાહ કયા બે જબરા શત્રુને જીતી શક્યો નહિ ? ઇતિમાદખાન કોણ અને તેણે શું કીધું ? ગુજરાતનો છેલ્લો મુસલમાન પાદશાહ કોણ ? તેની પાસેથી ગુજરાત કોણે જીત્યું ?

પાઠ ૬૭.

આબુ=ગુજરાતની ઉત્તરમાં પર્વત છે
ઘટા-ભરાવ
ચમકારા=ઝબકારા
ઝુંપડું=તાડછાનું નાનું ઘર
વાદળાં=આભલાં
નાળચું=નળી
ધુમસ=ધુમાડા જેવી વરાળ. એને ઓસ કે દવ પણ કહે છે
ગંજી=ઘાસનો ઢગલો
ભિંજી=ભિનાઇ; ભિનું થઇ
બંધાઇ જાય છે=ઠરી જાય છે.
કરા=આકાશમાંથી પાણી

ના બંધાએલા કાંકરા પડે છે તે | ઝાકળ=ઠંડીના જોરથી હવામાં વરાળનું | પાણી થવું તે; ઓસ; ઠાર

સવાલ—વરાળ, વાદળાં, ધુમસ, ઝાકળ અને વરસાદ એટલે શું તે સમજાવો. આખુ કયાં છે? સવારે ધુમાડા જેવું શું દેખાય છે? ધુમસ અને ધુમાડામાં ફેર શું? પાણીની વરાળ શી રીતે થાય છે તે પ્રયોગ કરી બતાવો. વરાળ કેટલી રીતે થઇ શકે છે? પાણીવાળી જગા ગણાવો. વાદળાં શેનાં બને છે?

પાઠ ૬૮.

ભેગા થએલા=મળી ગએલા

સઢ=વહાણના કૂવા સાથે બાંધેલું પવન ભરાવાનું લુગડું

સપાટી=હરકોઈ પદાર્થનો ઉપલો ભાગ

આગબોટ=વરાળથી ચાલતું મોટું વહાણ; સ્ટીમર

ફેરો=આંટો; ચક્કર

આરપાર=એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી

સવાલ—પૃથ્વીનો આકાર કેવો છે? પૃથ્વી ગોળ છે તેનાં કારણ ગણાવો. પૃથ્વીના ફરવાથી શું થાય છે? પૃથ્વી ફરે છે કે સૂરજ તે પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. પૃથ્વીનો એક ફેરો કેટલા વખતમાં પુરો થાય છે? પૃથ્વી જે ધરીપર ફરે છે તે ધરી કેટલા મેલની હોવી જોઇએ? પૃથ્વીને ખરેખરી ધરી છે? આપણી આંખે સૂરજ ફરતો દેખાય છે તેનું કારણ શું? છોકરાઓ ગોળાકારમાં ફરે છે ત્યારે ઘરો ફરે છે કે છોકરાઓ ફરે છે?

પાઠ ૬૯.

અંતરે=છેટે

[illegible]=મુકરર

સ્થિતિ=હાલત

ગતિ=બળ

જ્યોત=બળતો ભડકો

વાર્ષિક=વરસની

સવાલ—દહાડો ને રાત કોના ફરવાથી થાય છે ? પૃથ્વી કઇ દિશામાંથી કઇ દિશામાં ફરે છે ? દહાડોને રાત સરખા થવાનું કારણ શું ? વરસમાં કેટલા દિવસ દહાડો ને રાત સરખા હોય છે અને તે દિવસ ક્યા ?

પાઠ ૭૦

અગાશીં=ધાબુ
કરાંઠી=કપાસ, તુવેર
 વગેરેના સુકા છોડ
ખુપરાં=સુકાં ઠુંઠાં
કાઢા=નીક
કાંસ=પાણી જવાનો
 માર્ગ; નીક
કેટી=ખડબુચ
ખરીફ=ચોમાસામાં
 વવાતાં ધાન્ય
વાવણી=રોપણી
કરપી દે છે=રાંપડી ફે
 રવે છે.
 નીંદી=ઉખેડી
હેલી=ચાલુ વરસાદ
વળે છે=થાય છે
માફકસર=ઓપતો
તીડ=ખેતરને નુકસાન
 કરનારૂં તપખિરીઆ-
 રંગનું જીવડું.
ધમાલ=ભીડ; ધાંધલ
રવિપાક=શિઆળુ પાક
કડબ=જુવારના સુકા
 સાંઠા
સરકારધારા=મહેસુ-
 લના
ખરે=ભોંયપર પડે
ધરે=ચોળે
તંબોળ=પાન
ધરે=પહેરે; ઓઢે
શાલ=ઊનનું કિંમતી
 લુગડું
ફાટે=ચીરા પડે
ઘટે=ઓછા થાય
ભલીભાત=સારી રીતે
જળ ઉંડા જાય=પાણી
 સુકાઇને ઓછું થાય
પામે=મળે; આવે
ગુણવાન=ફાયદાવાળા
 ગુણકારી
હોજ=પાણીની ટાંકી
લાગ=લાગે
ચંદન=સુખડ, કેશર
 વગેરેને ઘસીને લચકા
 જેવું બનાવે છે તે
મીઠા=મધુર
વણતોલ=ઘણોજ
ખાસું=મજાનું
ડુબાડુબ=ડુબી ગએલી
ઉચારે=બોલે
મલાર=રાગનું નામ છે
ખેતીકાર=ખેડુત
ચંપેલી, જુઇ, જાય } એક જાતનાં સફેદ ફૂલ
ચંપા=પીળા રંગનું
 સુગંધીદાર ફૂલ
ભલાં=સારાં
ફૂલાય=મોટા થાય; ખીલે

માટ=માટે	હિંચોળા=હીંચકા
ચાખડીઓ=પાવડીઓ	ખાટ=ખાટલા

સવાલ—ઉનાળામાં ખેડુતો શું શું કામ કરે છે? ઉનાળામાં ગામડાના લોકો શહેરમાં શું લાવે છે? ચોમાસામાં ખેડુતો શું કામ કરે છે? ખેડુતને મહેનતનું ફળ ક્યારે મળે છે અને ક્યારે મળતું નથી? શિઆળામાં શું કામ કરે છે? શિઆળામાં શું શું વેચવા આવે છે?

કવિતાની સમજુતી.

શિઆળામાં ઠંડો પવન વાય છે. પાંદડાં ખરી પડે છે અને ઘઉં પાકે છે. ગોળ થાય છે કપાસ અને કઠોળ પાકે છે લોકો શરીરે તેલ ચોળે છે. અને પાન ખાય છે. (૧) શરીરે ડગલા પહેરે છે, શાલ ઓઢે, ગરીબ માણસના પગ અને ગાલ ફાટી જાય છે. શિઆળામાં દહાડો નાનો થાય છે અને રાત મોટી થાય છે અને શરીરમાં સારી રીતે (સારો ખોરાક ખાવાથી) જોર આવે છે. (૨) ઉનાળામાં પાણી ઉંડા જતાં રહે છે (ઓછાં થાય છે). નદી અને સરોવરનાં પાણી પણ ઓછાં થાય છે. સઘળી વનસ્પતિને નવાં પાંદડાં આવે છે, અને સારા ગુણવાળાં કેસુડાંનાં ફુલ પણ થાય છે. (૩) ઉનાળામાં પાણીના કુંડ, ફુવારા ને બાગ સારા લાગે છે. ચંદન અને વીંજણા વહાલા લાગે છે, કારણ કે તેથી ઠંડક મળે છે, કોયલ મધુર શબ્દ બોલે છે. અને તાપ ઘણોજ પડે છે. (૪) વરસાદની ઋતુ ઘણી મજાની લાગે છે. દુનિયા પાણીમાં ડુબેલી દેખાય છે મતલબ કે બધેજ પાણી પાણી થઇ રહે છે. લોકો મલાર રાગ ગાય છે ને ખેડુતો ખેતરમાં વાવણી કરે છે. (૫) ચંપા, ચંપેલી, જુઇ, જાય અને ગુલાબના ફુલ

સારાં ખીલે છે. ચોમાસામાં સુખને માટે છત્રી, પાવડી, હીંચકા ને ખાટલા હોય છે. (૬)

પાઠ ૭૧

સલામતી=હથિયાર નમાવી સલામ આપવી તે
અધિકાર=હોદ્દા; સત્તા
ઉપરી=અમલદાર; અધિકારી
કમિશનર=પ્રાંતનો મુખ્ય અધિકારી
ગવર્નર=ઇલાકાનો મુખ્ય અધિકારી
માહીતી=સમજ
રેલ=પૂર
સિંધુ=સિંધ પ્રાંતમાં મોટામાં મોટી નદી છે તે
ભેજવાળી=શરદીવાળી
નાશક અને ત્રંબક=નાશક જીલ્લામાં ગોદાવરીના મૂળ આગળ એ શહેર છે.
જળધોધ=પાણીનું જોસબંધ ઉપરથી પડવું તે
રોગિન્ટ=રોગવાળી
વિભાગ=ભાગના ભાગ
દેશીરાજ્ય=દેશી રાજાનો મુલક
મહાબળેશ્વર=મુંબઇ ઇલાકામાં હવા ખાવાવાનું ઠેકાણું છે.
પુના=પુના જિલ્લામાં મુળામુઠા નદીપર શહેર છે. (એમાં પેશવાની રાજધાની હતી પુનાના પાન વખણાય છે.)
મંડપ=સભા
કાયદા=કાનુન; ધારા
મંત્રી=પ્રધાન; વજીર
મોટી અદાલત=હાઇકોર્ટ
ન્યાયાધીશો=ઇન્સાફ કરનાર અમલદારો; જડજો
ડિરેકટર=ઇલાકાનો કેળવણી ખાતાનો વડો અધિકારી
બેશક=નક્કી

સવાલ—મુંબઈ ઇલાકાના કેટલા ભાગ કરેલા છે અને તે ક્યા ક્યા? એ દરેક ભાગના ઉપરીને શું કહે છે? એ ચાર ભાગ સિવાય બીજો કયો જુદો વિભાગ છે? તેના ઉપરીને શું કહે છે? ગુજરાત ક્યા વિભાગમાં આવ્યો? મુંબઇ ઇલાકામાં ક્યાં ક્યાં મોટાં દેશી રાજ્ય છે? સૌથી મોટું કયું દેશી રાજ્ય છે? ઇલાકાનો ઉપરી કોણ? તેની નીમણૂક

કોણ કરે છે તથા તે કેટલા વરસ સુધી એ ઓહ્દાપર રહે છે ? ગવર્નર સાહેબ શિયાળાથી ઉનાળામાં અને ચોમાસામાં કયાં રહે છે ? મુંબઇ ઇલાકાની રાજધાનીનું શહેર કયું ? ગવર્નરને મદદ કરવાને કેટલાં મંડળ છે અને તે દરેક મંડળનું નામ શું ? કયું મંડળ મુંબઈ સરકારના નામથી ઓળખાય છે ? કારભારી મંડળમાં કેટલા કારભારીઓ હોય છે ? એ કારભારી મંડળના હાથ નીચે કેટલા પ્રધાનો હોય છે ? ન્યાયખાતાનો વહીવટ કોણ ચલાવે છે ? ડિરેકટર એટલે શું ? ઇલાકામાં કયાં કયાં ખાતાં હોય છે અને દરેક ખાતાના ઉપરી અમલદારને શું કહે છે ? તેઓ કોના તાબામાં હોય છે ? મુંબઇ ઇલાકામાં કેટલા પ્રાંત છે અને તે કયા કયા ?

પાઠ ૭૨.

હાથ આવ્યો=તાબામાં આવ્યો
ઉતારૂ=મુસાફર
ફાંટા=શાખા
મીલો=કાપડ વણવાનાં કારખાનાં
કારખાનાં=કામ કરવાની મોટી જગો
ગીરદી=ભીડ
લક્ષાધિપતિ=લાખો રૂપીઆના ધણી
મિનારા=બુરજ; ટાવર
વૈભવ=સુખનાં સાધન
થાનક=સ્થાન; ઠેકાણું
ત્રિકોણાકાર=ત્રણ ખુણાનો ઘાટ
બારૂં=વહાણ આગબોટ લંગરવાની જગા; બંદર
કરોડપતિ=કરોડ રૂપીઆના ધણી
દાણ=જકાત
વણાટ=વણવાનું કામ
તાર=તાંતણા
ત્રણ તાર=સુતરાઉ; રેશમી ને કસબી વણાટ
ખોડાં=લંગડાં; અશક્ત
પાંજરાપોળ=અશક્ત ઢોરોને રાખવાની જગા
સહિત=સાથે
દેવસ્થાન=દહેરૂં
છાવણી=લશ્કરને રહેવાની જગા
ગોરૂં લશ્કર=સોલજરોનું લશ્કર
રોજો=કબર
કોલેજ=પાઠશાળા; ઉંચુ જ્ઞાન આપવાની મોટી

નિશાળ

વિસ્તાર=લંબાઇ પહોળાઇ ગણતાં જમીનનું જે માપ આવે તે; ક્ષેત્રફળ

સવાલ—મુંબઇ બેટ અંગ્રેજ સરકારને ક્યારે અને કેવી રીતે મળ્યો ? અંગ્રેજના હાથમાં આવ્યા પછી શું સુધારા થયા ? મુંબઇનું વર્ણન કરો. મુંબઇ નામ પડવાનું કારણ તથા એનો અર્થ કહો. મુંબઇનો આકાર કેવો છે ? એનો વિસ્તાર કેટલો છે ? કેટલા માણસની હાલ વસ્તી છે ? મુંબઈ ઇલાકામાં પહેલા નંબરનું બંદર કયું ? હિંદુસ્તાનમાં વેપાર રોજગારની બાબતમાં કયું શહેર ચઢિઆતું છે ? મુંબઈ ઇલાકામાં બીજા નંબરનું શહેર કયું ? મુંબઇ ઇલાકાનાં મોટાં શહેરોનાં નામ કહો. અમદાવાદ કોણે વસાવ્યું અને કયા સનમાં ? અમદાવાદની પડતી શા કારણથી થઇ હતી ? ચઢતી ક્યારથી થઇ ? અમદાવાદ અસલથી શાને માટે પ્રખ્યાત છે ? અમદાવાદને માટે શું કહેવાય છે ? અમદાવાદ શહેરમાં જોવા લાયક જગાઓ કઇ કઈ છે ? અમદાવાદ કઈ નદીને કાંઠે છે ? અમદાવાદનું શું વખણાય છે ?

પાઠ ૭૩

જંબુસર=ભરૂચ જિલ્લામાં કસ્બો છે

રેલવે=લોઢાની સડકનો રસ્તો

ઢાઢર=નદી છે (રેવાકાંઠાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે)

ઝેબેઝેબ=ઝોબેઝોબા

પોઠી=માલ લાદેલો બળદ

વણજાર=પોઠીનું ટોળું

પેંઠ=મહારાષ્ટ્રમાં દેશી રાજ્ય છે (અહીંની પાઘડી વખણાય છે)

પંજો=સપાટો

પોરબંદર=સુદામાપુરી (એ કાઠિઆવાડમાં છે)

વીરમગામ=અમદાવાદ જિલ્લામાં શહેર છે. (અહીંઆ મુનસર તળાવ જોવા લાયક છે.)

ડીસા—એ પાલણપુર એજંસિમાં શહેર છે

વેપારી માર્ગ=માલલઇ જવા લાવવાનો રસ્તો

કાફલો=જથ્થો; ટોળું

થરાદ=પાલણપુર એજન્સિમાં છે.

નગરપારકર=સિંધની દક્ષિણમાં થરપારકર જિલ્લાનો તાલુકો છે.

સવાલ—જંખુસરથી પાલેજ શી રીતે જવાય? પાલેજથી સુરત શી રીતે જવાય ને વચ્ચે કયા કયા સ્ટેશનો આવે? સુરતથી પૂર્વ તરફ કઇ રેલવે જાય છે અને તે કયાં સુધી જાય છે? સુરતથી મુંબઇ જવું હોય તો કઇ રેલવેમાં બેસવું પડે? રસ્તે કયાં કયાં સ્ટેશનો આવે? સુરતથી નાશક કેટલે રસ્તે જઈ શકાય? આગગાડીમાં જવાનું સારૂં કે પગ રસ્તે જવાનું સારૂં? પગ રસ્તે જતાં શું શું હરકતો પડી? મુંબાઇથી દ્વારકા શી રીતે જવાય? દ્વારકાથી પોરબંદર કેટલી રીતે જઇ શકાય? પોરબંદરનું બીજું નામ શું? પોરબંદરથી જંબુસર તેઓ કયે રસ્તે આવ્યા હશે? આગગાડી અને આગબોટ નહોતાં ત્યારે ગુજરાતનો વેપાર સિંધ સાથે કેવી રીતે ચાલતો?

પાઠ ૭૪

જોડ=જોડી

સદીકસૈકો

તુવાર=રજપુતની એક જાત

ચોહાણ=રજપુતોની એક જાત

ખંડણી=નાના રાજાએ મોટા રાજાને રૂપીઆ આપવા તે

સ્વતંત્રપણું=આપ અખત્યારી

રંગાટી=રંગવાનું કામ

સરહદ=સીમાડો; છેવટની હદ

સાદ=દરપ; દાબ

આબાદ=ચઢિઆતું

બેનમુન=જેનો જોડો નહિ હોય-તેવું; ઉત્તમ

શ્રેષ્ઠ=ઉત્તમ

ખેસવો=દસ્તો શેર

બુરજો=મિનારા

ટકી રહી છે=કાયમ

સવાલ—ચાંપાનેર શું છે તથા ક્યાં છે ? હાલમાં ત્યાં કયા લોકોની વસ્તી છે ? ચાંપાનેર કોણે કયા સૈકામાં તથા કોના વખતમાં વસાવ્યું ? ૧૧ માં સૈકામાં કોનું રાજ હતું ? ઇ. સ. ૧૪૧૮–૧૪૫૦ ૧૪૮૪માં શું બનાવ બન્યા ? ચાંપાનેર મહમદ બેગડાએ કયા સનમાં જીત્યું ? ૧૯૦૩માં શું બનાવ બન્યો ? ચાંપાનેર અંગ્રેજના હાથમાં આવ્યા પછી આબાદ કેમ થઇ શક્યું નહિ ? ચાંપાનેરમાં જોવા લાયક શું છે ? ચાંપાનેરના કિલ્લાનું ધ્યાન કરો. પાવાગઢપર કોનું 'દહેરું' છે ? પાવાગઢને લોકો શું કહે છે અને એમ કહેવાનું કારણ શું ?

ચોથી ચોપડીનો "ડિકટેશન શિક્ષક" ત્રણ આના.

ત્રીજા ભાગના અર્થ.

પાઠ ૬૫	સ્થિતિ=હાલત	ખંખેરીએ=રાખ દૂર કરીએ
ગરમી=ગરમ વસ્તુને અડકવાથી જે લાગણી પેદા થાય છે તે	છલોછલ=છેક માથા સુધી	સંકોરીએ=બરાબર ગોઠવીએ.
ચપકો=ડામ	ઉપસીને=ફુલીને	પ્રસરી=ફેલાઇ
ઝઝેલા=ફેલ્લા	ઘન=નક્કર	પાટોપાટ=એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી
વજન=તોલ	પ્રવાહી=રેલો ચાલે એવું.	ફુલે=કદ વધે

સવાલ—ગરમી એ શું છે તે સમજાવો. ગરમી કેટલી જાતની છે ? ગરમીથી પદાર્થનું વજન કેમ વધતું નથી ? પદાર્થને ગરમી આપવાથી શી બાબતમાં ફેરફાર થાય છે ? અને તે ફેર થવાનું કારણ પ્રયોગથી બતાવો. ઘન અને પ્રવાહી પદાર્થને ગરમી

આપવાથી તેમની સ્થિતિમાં શું શું ફેરફાર થાય છે? ગરમી શેમાં જલદી પસરી જાય છે?

પાઠ ૭૬.

સંકોચાય=કદ નાનું થાય
વાટ=પૈંડાપરનો ગોળ લોઢાનો પાટો
સજજડ=મજબુત
ઢાંકણુ=ઢાંકણું
સ્વરૂપ=પોતાનું રૂપ ખરૂં રૂપ
શંકા=વ્હેમ; ગુંચવણુ ભરેલો વિચાર
ડોળી=ઝોળી
કસો=કેસો
શાલદુપટા=શાલ વગેરે
હુંફાળું=સહેજ ગરમ
મુકાબલો=સરખામણી; બરોબરી

સવાલ—ઠંડી એ શું છે તે સમજાવો. ઠંડીથી પદાર્થની સ્થિતિમાં ફેરફાર થાય છે તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. પ્રવાહી અને વાયુરૂપી પદાર્થોને ઠંડીની શી અસર થાય છે? પર્વત ઉપરથી ઉતરનારને ગરમી અને ચઢનારને ઠંડી લાગવાનું કારણુ શું? હુંફાળા પાણીને એક વખત આપણે ગરમ અને બીજી વખત ઠંડું શા માટે કહીએ છીએ? તેનું કારણુ પ્રયોગથી સાબીત કરી બનાવો.

પાઠ ૭૭.

કોગળો=મોંમાં પાણી ભરી હલાવીને કાઢી નાખવું તે
ઘુંટડો=મોંમાં માય તેટલું પાણી
ખટુમડું=સહેજ ખાટું
[illegible]=[illegible] પડતું
થૂં થૂં=થુંક થુંક
બનાવટી=બનાવેલા
ગોરમટી=ગોરાડું માટી
બંધક=બાંધો કરનાર
મજબુતી=તાકાત; જોર
કાકડો=ગળામાં બહારની બાજુએ દેખાતો ગઠ્ઠો (એ ગઠ્ઠો નાના છોક-
રામાં દેખાતો નથી મોટા માણસમાં દેખાય છે.)
અવાળું=દાંતના પીડિયાં
ફુલવેલી=પકવેલી
ચાંદી=ફોલ્લા: ચાઠાં
દાહ=અગન
અચરકા=ખાટા ઓડકાર
ઉલટી=વામીટ; ઓ-

કાચી

કોકીલું=થોડું હુંફાળું

મહીસાગર=મહી નદી

ખદખદે=ખદબદ થાય

ચકતું=ચેપટો ગોળાકાર

સવાલ—ફટકડી કેવો પદાર્થ કહેવાય? આપણા દેશમાં ફટકડી ક્યાં થતી હતી? ફટકડીનો ઉપયોગ ગણાવો. ફટકડીને શી રીતે ફુલવતા હશે? ફટકડી ફુલાવતી વખતે ખદખદે છે તેનું કારણ શું?

પાઠ ૭૮.

સીસું=મેલા ભુરા રંગની ધાતુ

ઘસરકા=ઘસારાથી પડેલા કાપા

બે બોલ=થોડું

જંગાલ=તાંબાનો કાટ

કટાણું=કટાયલું

રદ=નકામું

સવાલ—હરિશંકરે સીસા વિષે શી બીના કહી? મંછારામે કલાઈ વિષે શું શું કહ્યું? પિત્તળ શું શું મેળવીને બનાવે છે? કાંસુ શું શું મેળવી બનાવે છે?

પાઠ ૭૯.

મોભ=છાપરાની વચમાંનો આડો થાંભલો

ઘોડીબાટ=ઘોડીઆં

સરપણ=બળતણ

કુંપળ=ટીસી

થર=પડ

ગણતરી=હિસાબ

દબાણ=દાબણ

અર આગળનું=વચલા ભાગનું

સંગીન=મજબુત; નક્કર

ટકાઉ=ટકે એવું

કાષ્ટ=લાકડું

રસવાન=રસવાળું

વૃદ્ધિ=વધારો

ફીસું=ચિકાશ વગરનું; ઝટ ફાટી જાય એવું

રેસાદાર=રેસાવાળું

પરનાળ=નીક; મોરી

ઘટ્ટ=મજબુત

ખિચોખીચ=પાસે પાસે

એકાકાર=એકમેક

ચીવટ=ચીકણું, ચિકાશવાળું

કોમળ=કોમલું

ઘાણી=તેલ દીવેલ વગેરે પીલવાનો સંચો

ચઢિઆતો=ચઢતો

હાથીદાંત=દંતુશળ

ઘાટબંધ=ઘાટદાર

ઓપીને=ઘસીને

મૂઠ=હાથો

મહોરાં=રમકડાં

સવાલ—લાકડું ક્યાં ક્યાં જોવામાં આવે છે? આપણને જીવવાને માટે પહેલે, બીજે, ત્રીજે, ચોથે, અને પાંચમે નંબરે કોની જરૂર છે? લાકડામાં અંદરને પાસે ગોળ કુંડાળા શાના દેખાય છે? ગોળ કુંડાળા ઉપરથી શી પરીક્ષા થાય છે? લાકડાનો કયો ભાગ વધારે સંગીન અને કયો ભાગ ઓછો સંગીન છે અને તેમ થવાનું કારણ શું? નાળિએરી ને તાડ શી રીતે વધે? એનું લાકડું કયા કયા કામમાં આવે છે ને કયા કામમાં આવતું નથી? દેવદારનું લાકડું શા માટે ઘર બાંધવાના કામમાં આવતું નથી? સાગ, સીસમ, બાવળ, આમલી અને રાયણનું લાકડું શું શું કામમાં આવે છે ને શા કારણથી? લાકડાની કઈ કઇ ચીજો બને છે? કોતરણી કામ જેવું હાથીદાંતપર થઇ શકે તેવું લાકડાપર થઇ શકે કે નહિ? હાથીદાંતનો રંગ કેવો હોય છે? હાથીદાંતની પરીક્ષા શી? હાથીદાંત શું કામમાં આવે છે? હાથીદાંત કેવો પદાર્થ કહેવાય અને શા માટે? લાકડું કેવો પદાર્થ ગણાય? વનસ્પતિજ સેંદ્રિય પદાર્થના નામ દો.

પાઠ ૮૦.

કાર્ય=કામ

સુગંધી=ખુશબો

સોડે છે=પીગળે છે

પાંખડી=પાંદડી

જાસવંતી=એક જાતનાં ફૂલ

[illegible]=ખીલ્યાં વગરનું

ફૂલ

ઢાંકણુ=કવર

વજ્ર=ફૂલનું ઢાંકણુ

વજ્રપત્ર=ફૂલના ઢાંકણુના નાનાં પાંદડાં

નાજુક=કોમળ

ચૂંટી=તોડી

સળંગ=આખો

ફુલમણી=ગોટા

ગોટા=પાંખડીઓ જોડાઇને ગોટા જેવું બને છે તે.

સરણાઇ=પીપી

મુખ્ય=જરૂરનો

અગથીઓ=સેકટો

પુંકેસર=નરતંતુ

સ્ત્રીકેસર=સ્ત્રીતંતુ

પરાગકોશ=પરાગનો

જથો

પરાગકણ=પરાગની રજ

રજ=પરાગકોશના ઝીણા કણ

બીજાશય=બી બંધાવા-ની જગા; ગર્ભાશય

સૂક્ષ્મબીજ=ઝીણાં બી

સવાલ—અત્તર શેનું બનાવે છે? વજ શું કામ કરે છે? વજના નાના ભાગને શું કહે છે? ફૂલમણી એટલે શું તે સમજાવો. મોગરાના ફુલનો નીચલો ભાગ નળી જેવો અને ધંતુરાના ફૂલનો નીચલો સરણાઈ જેવો શા કારણથી દેખાય છે? ક્યા ફૂલની પાંખડીઓ છુટી હોય છે? પાંખડી શું કામ કરે છે? ફૂલમાં મુખ્ય ભાગ ક્યાં હોય છે? ઘણા નરતંતુ ક્યા ક્યા ફૂલમાં હોય છે?

પાઠ ૮૧.

પ્રવેશથી=દાખલ થવાથી; પેસવાથી

પોષવામાં=પોષણ કરવામાં

માવજત=સંભાળ

યોજના=ગોઠવણ

ગર=માવો

વર્ગ=જાત

પોપટા=ચણાની શીંગો

જળવાય=સચવાય

પતી રહે=પુરૂં થાય

ફોલવા=છોલવા

પાઠ ૮૨.

પડ=થર

ફાડ ફાળ

બીજાંકુર=ફણગો

ફણગો=સણગો

પોષણ=ગુજરાન

દ્વિદળ=બે ફાડવાળાં

સત્વ=કસ

માફક આવે=અનુકુળ થાય

જામફળ=જમરૂખ

રામફળ=સીતાફળ જેવા લાલાશ પડતાં રંગન ફળ

રૂદ્રાક્ષ=જેની માળા બને છે તે મણકો. એક જાતના ઝાડનું બી

સવાલ—બીને ઊગવા માટે શું શું જોઈએ? ક્યાં બી એકદળ ને ક્યા બી દ્વિદળ છે? દ્વિદળ બીમાં બીજાંકુર ક્યાં હોય? બીજાંકુર શું ખાઈને મોટું થાય? જેનું મૂળ થવાનું હોય છે તે ભાગ ક્યારે ઊગે છે? ઊગીને ક્યાં આવે છે? ક્યાં બી વહેલાં

વાવવાં જોઇએ ? કયાં બી મોડાં વાવીએ તો ફીકર નહિ અને તેમ થવાનું કારણ શું ?

પાઠ ૮૩.

સૃષ્ટિ=દુનિયા
શોભા=દેખાવ
આત્મા=જીવ; મન
પ્રસન્ન=ખુશ
અંશ=ભાગ
દીઠું=દીઠું; દીઠકું
પ્રાણરક્ષકવાયુ=જીવનું રક્ષણ કરનાર વાયુ; ઓક્સિજન વાયુ
પુષ્ટિ=બળ, જોર
જઠર=પાચન કરવાની કોથળી
નસો=રેગો
ધન=ધીચ
ઘટા=ભાવ

સવાલ—તાપથી અકળાએલા માણસ કયારે બધું દુઃખ ભૂલી જાય છે ? પાંદડાંનો ઉપયોગ સમજાવો. ઝાડને પાંદડાંનો શો ઉપયોગ છે ? પાંદડાં કયે વાટે શ્વાસ લે છે ને કયે વાટે શ્વાસ કાઢે છે ? પાંદડાં પ્રાણીને શું ઉપયોગી છે ? પાંદડાંને રસોડું જઠર અને ફેફસું કેમ કહી શકાય ? પાંદડાંની રચના કેવી હોય છે ? જે ઝાડનાં પાંદડાંની નસો ડીંટામાંથી અણી સુધી એક સરખે અંતરે આવેલી છે તે ઝાડનાં બી એકદળ હોય છે કે દ્વિદળ ? પાંદડાં લિલાશ પડતાં કેમ દેખાય છે ?

પાઠ ૮૪.

નમસ્કાર=બે હાથ જોડી માથું નમાવવું તે
નર્યા=એકલા
વિચિત્ર=દેખાવમાં બેડોળ
વાવેતર=રોપણી
પાણીપોચી=ભેજવાળી [illegible]વાળી
સોડમ=વાસ
તેજદાર=તેજવાળો; ચળકતો
ચુંટણી=ચુંટવાનું કામ
તાવડો=પેણો
વળી ન જાય=વળ દેવાય નહિ
મસળે=ચોળે
ફાયદાકારક=ગુણકારી
જાગૃત=હોશિયાર
અરબસ્તાન=એશિઆ ખંડની પશ્ચિમમાં દેશ છે
છડીને=છેડા કાઢી નાખીને
ચરખો=કપાસમાંથી કપાસીઆ છુટા પા-

ઉધ્યાનો સંચો	કૌવત=બળ; જોર	હદબહાર=જાદે; વધારે
નુકસાનકારક=નુકસાન કરનાર	અનિયમિતપણે=વગર નિયમે	કાળજી=ફીકર

સવાલ—ચા એ શું છે? ચા ઘણી ક્યાં પાકે છે? હિંદુસ્તાનમાં ચાનું વાવેતર ક્યાં થાય છે? ચાને કઈ જમીન અનુકૂળ નથી? પાંદડાં ચૂંટી લીધા પછી શું ક્રિયા કરે છે? હિંદુસ્તાનમાં કાફી પહેલવહેલી ક્યાંથી આવી? હાલ હિંદુસ્તાનના કયા ભાગમાં થાય છે? કાફીના ફળપર શું શું ક્રિયા કરે છે ત્યારે તે ઉપયોગમાં આવે છે? ચા અને કાફી ફાયદાકારક છે કે નહિ? (જવાબ ચા) ફાયદાકારક નથી કારણ કે ચા ભૂખને મારી નાંખે છે જે જે માણસો હંમેશાં ચા પીએ છે તેઓથી ખોરાક વિશેષ લઇ શકાતો નથી માટે તે પીવાની ટેવ કદી પાડવી નહિ.

પાઠ ૮૫.	અમેરિકા=એ એક ખંડ છે	કપાસીઆ=કપાસનાં બી
અમીરી=મોટો દરજ્જો	મીસર=વિલાયતથી હિંદુસ્તાન જતાં રસ્તામાં એ દેશ આવે છે	નક્ષત્ર=ઉપગ્રહ
ચિહ્ન=નિશાની	કપાસ=રનો છોડ	જીંદવા=ખીલ્યા વગરના કાલાં
નિર્ધન=પૈસા વગરનો; ગરીબ	પાંખડી=ડાળી	કાલાં=કપાસનાં ફળ
ઉમદા=કિંમતી		વીણવો=લણવો
ગરમ હવા=ગરમી		અંકાય=નક્કી થાય

સવાલ—લુગડાં બનાવવામાં શું શું વપરાય છે? કપાસ કેવા દેશમાં થાય છે. ને કેવા દેશમાં થતો નથી અને નહિ થવાનું કારણ શું? કપાસ ક્યાં ક્યાં પાકે છે? હિંદુસ્તાનમાં ક્યાં ક્યાં પાકે છે? કપાસના ફુલનો રંગ કેવો કેવો હોય છે? કપાસનો પાક કેવી જમી-

નમાં સારો થાય છે? કપાસનું વાવેતર ક્યારે કરે છે? કપાસને કેટલીવાર લણવો પડે છે? કપાસ લણવાનો સૌથી સારો વખત કયો? રૂનો ભાવ શા ઉપરથી અંકાય છે?

પાઠ ૮૬.

ઝાલર=ગળાની નીચે લટકતી ચામડી હોય છે તે
નિભાવવાને=કાયમ રાખવાને
ગરમાવો=ગરમી; હૂંફ
ભીંગડાં=જાડા પડ
સરકી=લપસી
મછવો=નાની હોડી
હલેસાં=ચાટવા
સુકાન=વહાણને ફેરવવાની ગતિ આપનાર યંત્ર
કણકી=ઝીણા ચોખા
બરડો=વાંસો
કરોડ=વાંસાની વચમાંનું ઉભું હાડકું

સવાલ—માછલીને પાણી બહાર કાઢવાથી તે મરી કેમ જાય છે? માછલાં શા વડે શ્વાસ લે છે? પાણીમાં વા છે કે નહિ તે દાખલો આપી સમજાવો. માછલાનું લોહી કેવું હોય છે? એને વધારે હવાની જરૂર શા માટે નથી? માછલાનું શરીર લીસું શા માટે બનાવ્યું? માછલાંના શરીરની રચના કહો. માછલાંને દાંત હોય છે કે નહિ અને હોય છે તો તેની સાબીતી શી? માછલી ઘણાં ઈંડાં મૂકે છતાં માછલાં કેમ વધી પડતાં નથી?

પાઠ ૮૭.

નાગ=ફેણવાળો મોટો સાપ
કાંચળી=સાપની ભીંગડાંવાળી પાતળી ચામડી
પાંસળી=પાસાપરની હાડકી
લોચા=માંસના ગઠ્ઠા
સંકોચી=નાના કરીને
વિસ્તારીને=મોટા કરીને
કાચું=જકડ્યું
નિચોવાઇ=દબાઇ
ડંખ=ચટકો
ગળી જાય=ગળે ઉતારી દે
કચરઘાણ=ચુરેચુરા
ફેણ=સાપના માથાપરનો પહોળો ભાગ
બ્લીચીંગ પાઉડર=ધોવાના કામમાં વપરાતો સફેદ ભૂકો

સવાલ—સાપ કેટલી જાતના છે ? ઝેરી સાપ ને ઝેરના વિના સાપમાં ફેર શું ? સાપને કેટલા પગ હોય છે ? કોને કોને પગ હોતા નથી ? સાપનું લોહી કેવું હોય છે ? સાપણ ઈંડાં મૂકે છે કે વિઆય છે ? સાપનું ઝેર ઉતારવાનો ઉપાય શો ? ક્યા ઝેરી સાપોને ફેણ હોતી નથી ? હિંદુસ્તાનની દક્ષિણમાં કેવા સાપ થાય છે અને તેને શું કહે છે ? સાપને જેમ વળવું હોય તેમ શાથી વળી શકે છે ? સાપનું ઝેર લોહીમાં શી રીતે ભળે છે ? સાપ આપણને ઉપયોગી છે કે નહિ ? ચીતલ અને કોડનો રંગ કેવો હોય છે ?

પાઠ ૮૮.

માંસાહારી=માંસ ખાનાર
સેવાળ=લીલ
ટીશી=કુંપળ; પાંતરાની કળી
જીવ હિંસા=હત્યા
ગુમ થવાથી=દેખાતા બંધ થવાથી
ગુંગળાતી=અકળામણ
લપલપાવી=બહાર કાઢી
ગોળો=પીંડો
ભવ=અવતાર

સવાલ—દેડકું ઈંડામાંથી નીકળે છે ત્યારે તેને શું શું હોય છે ? તે શું શું ખાય છે ? ગાંઠ ક્યાં નીકળે છે અને એ ગાંઠોનું શું થાય છે ? દેડકાને કેટલા પગ હોય છે ? આગલે તથા પાછલે પગે કેટકેટલાં આંગળાં હોય છે ? બધું મળી કેટલાં આંગળાં હોય છે ? આગલા તથા પાછલા પગમાં ફેર શું ? દેડકું શા વડે શ્વાસ લે છે ? પાછલા પગ શા માટે લાંબા બનાવ્યા હશે ? એની જીભમાં ને આપણી જીભમાં શું ફેર છે ? દાંત હોય છે કે નહિ ? હોય છે તો ક્યાં હોય છે ? દેડકાં ક્યાં ક્યાં રહે છે ? દેડકા થતાં સુધીમાં તેનાં કેટલાં રૂપ થાય છે.

પાઠ ૮૯.

[illegible]=પહેલી કરી

વર્ગ=જાત

કરવત=લાકડા વહેરવાનું ઓજાર

દાંતા=આંગરાવાળી ધાર

બિડાય=બંધ થાય

રજપુતસ્તાન=ગુજરાતની ઉત્તરમાં પ્રાંત છે

સહ્યાદ્રિ=પશ્ચિમઘાટ

ગોરાડુ=પિળાશ પડતી

લંબગોળ=લાંબો ગોળ

ટપકીદાર=ટપકીવાળું

ફીણુ=મરચોરો

પાલા=પાંદડાં

ગળી=એક જાતનું ઝાડ એમાંથી ગળીનો રંગ બનાવે છે

કઠોળ=દ્વિદળ ધાન્ય

ઘાણ વાળે છે=નાશ કરે છે; ઉજ્જડ કરે છે

ઉજ્જડ=વેરાન; ઝાડ પાન વગરની

હીણભાગી=કમનસીબ

ખરપડી=એ નામનું જીવડું

ભૂખમરો=ભૂખે મરવાનો વખત; કડાકા

અગણિત=ગણાય નહિ એટલા; ઘણાંજ

ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ; સૌથી સારો

વળામણાં=વિદાય કરી; હાંકી કાઢ

ઝૂડી ઝૂડીને=મારી મારીને

પુરાં કરવાં=જીવ લેવો; મારી નાખવા

પાથરી=ઢાંકી

ખાળી=અટકાવી

ખાઉધરાં=ભુખાળવાં

સવાલ—તીડ કયા વર્ગમાં ગણાય છે, અને શા માટે? તીડના આગલા ને પાછલા ભાગમાં શો ફેર છે? તેની પાંખોની રચના કેવી હોય છે? તીડનું મોં કેવું હોય છે? હિંદુસ્તાનમાં તીડ ક્યાં પેદા થાય છે? તીડ કેવી જગામાં ઈંડાં મૂકે છે? તીડની માદા ખાડા શાથી ખોદે છે ને કેટલા ઉંડા ખોદે? તીડના ઈંડાંનો રંગ કેવો હોય છે? દરેક દરમાં કેટલાં ઈંડાં મૂકે છે? ઈંડાનું રક્ષણ શી રીતે કરે છે? તીડ શું શું ખાય છે? તેને શું ઘણું ભાવે છે? તીડ પડે ત્યાં શું થાય? તીડને નુકસાન કરતાં અટકાવવાનો ઉપાય શું? તીડ ઉડતાં થયા પછી શી રીતે નુકસાન કરતાં અટકાવી શકાય?

પાઠ ૯૦.

જઠર=હોજરી; પાચન થવા માટે પેટની ડાબી બાજુએ ખોરાક ભરવાની કોથળી
સૂક્ષ્મદર્શક=ઝીણી વસ્તુ મોટી દેખાડનાર
ભાગ=અવયવ
કદ=માપ
ઘાટ=આકાર
પાસાદાર=પાસાવાળી
પોલી=પોકળ
ધ્યાળ=ચેળ
ખુંધા=કંમરમાંથી વળી ગએલાં

ઢળકતાં=વાંકા ઢાળપડતાં
ચટકો=ડંખ
ચમચમે=ઝમઝમે
બાળ=ચીકણું થુંક
તંદુરસ્ત=આરોગ્ય
અટકાવ=રોકાણ
બિછાનું=પથારી
મચ્છરદાની=મચ્છરઅટકાવવા માટે લુગડાનું બનાવેલું તે
ક્વિનીન=સિંકોનાના ઝાડમાંથી ઉત્પન્ન થતું સત્ત્વ, તાવ કાઢવાની દવા (એ સ્વાદમાં બહુજ કડવું હોય છે)

બંધિઆર=વહેતું નહિતે
લીખો=મચ્છર, જૂ વગેરેનાં ઈંડાં
ચોરસ ફુટ=૧૪૪ ચોરસ ઈંચ; એક ફુટ પહોળું નેએક ફુટલાંબુ
કેરોસીન=ગ્યાસતેલ; વાદળી રંગનું પાતળું તેલ
રુંધાઇ=ગુંગળાઇ
ડામર=ખનીજટાર
લોબાન=એક જાતનો ગુંદર

સવાલ.—મચ્છર કયા વર્ગનું પ્રાણી છે અને શા માટે? મચ્છરને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જોઇને તેના શરીરની રચના કહો. મચ્છરના કેટલા વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા? કયા? ઝેરી અને ઝેર વિનાના મચ્છર ઓળખવાની નિશાની શું? ઝેરી મચ્છર કરડે તેથી તાવ શી રીતે લાગુ પડે છે તે સમજાવો. ઝેરી મચ્છર તાવનું ઝેર શી રીતે ફેલાવે છે? તે અટકાવવાનો ઉપાય શો? ઝેરી તાવની ઉત્તમ દવા કઈ છે? મચ્છર કેવી જગામાં ઈંડાં મૂકે છે? મચ્છરનાં ઈંડાં અટકાવવાનો ઉપાય કહો. મચ્છરનો નાશ કરવાનો ઉપાય બતાવો.

પાઠ ૯૧.

શ્રીમંત=પૈસાદાર
રસાલો=ખટલો; ઘોડા લશ્કર વગેરે
ભટ=બ્રાહ્મણ
દૈત્ય=રાક્ષસ
માવત=હાથીનો હાંકનાર
અત્યંત=ઘણુંજ
લપેટી=વિંટાળી
ડોલ=આંકડીવાળું પાણી કાઢવાનું વાસણ
દદુડી=નાની ધાર
ટેરવું=આગલો ભાગ
પુષ્ટ=ભરાઉ, જાડા
અંબાડી=હાથી ઉપર બેસવાનું આસન
ચગદી=કચડી
શાંત=ધીરજવાળું
સમજદાર=સમજણવાળું
કદાવર=કદમાં મોટું

સવાલ—શિયાજીરાવ કોણ ? મહેમદાવાદ ક્યાં છે અને શું છે? એ કોણે વસાવ્યું હતું ? હાથીના શરીરની રચના સમજાવો. તેના દરેક ભાગનો ઉપયોગ કહો. હાથીને સૂંઢ શું શું કામમાં આવે છે ? હાથીદાંતનો ઉપયોગ બોલો. હાથીનો ઉપયોગ કહો. હાથીના ગુણ ગણાવો. હાથી વિષે કહેવત કહો.

પાઠ ૯૨.

સંબંધ=વળગણ
બોર્યાં=જડિયાં; મુળનાં રેસા; ઠુંઠા
બેમાલમ=જણાય નહિ એવી રીતે
તલપ=છલંગ; ઝડપ
સબળ=જોરાવર
ફાળ=કુદકો
જોધ્યા=પૂર્યા; કબજ કર્યા
ફેરક=ફેર; તફાવત
પલટાય=બદલાય
રંગભેદ=રંગમાં તફાવત
પરિપક્વ=પુરેપુરું પાકેલું
હેતુ=મતલબ; કારણ
ચકચકિત=ચળકાટ મારતો

સવાલ—પ્રાણી ને વનસ્પતિના રંગ જુદા જુદા હોવાનું કારણ શું ? કેટલાક પ્રાણીના શરીરના રંગનો સંબંધ બતાવો. પ્રાણીના રંગ અને તેમની આસપાસના પદાર્થનો રંગ મળતો આવે છે તેનાં મુખ્ય કેટલાં ને ક્યાં ક્યાં કારણો છે તે દાખલા આપી સમ-

જાવો ? જંગલી પ્રાણી ને પાળેલાં પ્રાણીનાં રંગમાં ફેર હોવાનું કારણ શું ? ફૂલનો રંગ ભભકાદાર શા માટે બનાવ્યો હશે ? ફળનો રંગ સુશોભિત શા કારણથી બનાવ્યો હશે ?

પાઠ ૯૩.

ગલીઓ=સાંકડી શેરીઓ

હુદ=લોહીની ટાંકી

ધોરી નસ=મોટી નસ

મોરી=નીક; નાની ગટર

ગરનાળું=મોટી ગટર; પાણી જવા માટે ઉપરથી બંધ કરેલો રસ્તો

ક્ષીણ થાય છે=કમજોર થાય છે

શિરા=નસ

રેંટમાળા=પાણી કાઢવાનું ઢોચકાંવાળું ચક્કર

સ્નાયુ=જે તાંતણાથી હાડકા સાથે માંસના લોચા વળગેલા રહે છે તે

ધબકારો=ટકોરો

ટકોરા=ધબકારા

સવાલ—હૃદય કોના જેવું છે ? એનું કદ કેવડું છે ? એ શેનું બનેલું છે, એને કેટલાં ખાનાં હોય છે ? હૃદય કયાં આગળ છે ? હૃદયનો ને પાણીની ટાંકીનો મુકાબલો કરો. ગંદુ પાણી કેવી રીતે નદી કે દરીઆમાં જાય છે તે સમજાવો, ગંદા પાણી વહેવાની સાથે અસ્વચ્છ લોહી વહેવાનો મુકાબલો કરો. અસ્વચ્છ લોહી જે નસમાં થઇને જાય છે તેને શું કહે છે ? સ્વચ્છ ને અસ્વચ્છ લોહીનો રંગ કેવો હોય છે ? અસ્વચ્છ લોહી સ્વચ્છ શી રીતે થાય છે તે સમજાવો. છાતીમાં તથા હાથના કાંડાપર ધબકારા શાથી થાય છે ? તંદુરસ્ત માણસની અને બાળકની નાડી એક મિનિટમાં કેટલાં ધબકારા કરે છે તે ગણીને કહો. હૃદયનું ચિત્ર કાઢી બતાવો અને તે સમજાવો:

પાઠ ૬૪.

ગરમાવો=ગરમી; હૂંફ

શ્વાસ=દમ લેવો

મુત્ર=મુતર

વાટે=રસ્તે

ઘટ=ખોટ

કાઠું=શરીરનો બાંધો

પેજવાળા=કાંજીવાળા

તેલી=તેલવાળા

ચરબી=ચામડીની અંદર ઠરેલો ચીકણો પદાર્થ

સૂક્ષ્મ=ઝીણો

ક્ષાર=ખાર

સમાર=દુરસ્ત

વીધરીને=પીગળીને, ઓગળીને

ફેફસાં=છાતી માંહેલી જે ઇંદ્રિયો વડે શ્વાસ લેવાય છે અને બહાર કઢાય છે તે

શાહી ચુસ કાગળ=બ્લોટિંગ પેપર

આંતરડું=ગુંછળું વળેલા દોરડા જેવો પેટનો ભાગ. એ જઠરની નીચે ડાબી બાજુપર છે

કાળજું=છાતીને જમણે પાંસે જે પિતાશયછે તે

શેષ=બાકી

મળ=મેલ; વિષ્ટા.

તત્વ=સાર

સવાલ—આપણને ખોરાકની જરૂર ને વરાળયંત્રને કોયલાની જરૂર શા માટે છે તે સમજાવો. ઘસારો કયે કયે રસ્તે બહાર નીકળે છે? જો આપણે ખાઇએ નહિ તો શું થાય? નાના બાળકોને વધારે શા માટે ખાવું પડે છે? ખોરાકના મુખ્ય કેટલા ને કયા કયા ઉપયોગ છે? ખોરાકના પદાર્થના કેટલા વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા કયા? અને તે દરેક શું કામ કરે છે? ખોરાક ચાવીએ છીએ ત્યારે મોંઢામાંથી જે થુંક છુટે છે તેનું નામ શું? મોંમાં મુકેલો કોળીઓ જઠરમાં શી રીતે જાય છે તે સમજાવો. જઠર શેનું બનેલું છે? જઠરમાંથી રસ નીકળે છે તે શેમાં મળી જાય છે? જઠરને ફરતી નાની નસો કોના જેવી છે? જઠરમાં પાચન થયા વગરનો જે ખોરાક હોય તે ક્યાં જાય છે અને ત્યાં તેને શું મળે છે? પિત્તની મદદથી કયા પદાર્થો પચી જાય છે? જઠરની નીચે શું હોય છે? તેમાંથી

જે રસ નીકળે છે તે શું કામ કરે છે ? મળ રૂપે કયો ભાગ બહાર નીકળી જાય ? હોઠી શું કામ કરે છે ? મોમાં મુકેલા ખોરાકનું હોઠી થતાં સુધીનું પુરેપુરૂં વર્ણન કરો. જઠર, કાળજું અને આંતરડાંનું ડ્રોઈંગ પાડો અને સમજાવો.

પાઠ ૯૫.	વિટાળ્યું=લપેટયું	છિદ્રોવાળું=કાણાંવાળું
નિભાવવાને=ટકાવવાને કાયમ રાખવાને	ધુજારી=કંપારી	મેળાપ=સમાગમ; સંયોગ
નિરોગી=તંદુરસ્ત	મંદવાહક=ગરમી ધીમે વહેવડાવનાર	જમાવ=એકઠું થવું તે
ફુગ્ગો=ગોટવો	ધાસ્તી=બીક, ભય	શોષણ=ચુસી લેવું તે

સવાલ—માણુસને ખોરાકની જરૂર શા માટે છે ? માણુસના શરીરમાં ગરમીનું માપ કેવું હોય છે ? વસ્ત્રની જરૂર શા માટે છે? ઊનનાં લુગડાંથી ટાઢ કેમ વાતી નથી તે સમજાવો. ઊનમાં કેવો ગુણ છે ? શરીરમાં અગત્યના ભાગ કયા કયા છે ને શા માટે? પરસેવો થાય છે તેથી શું થાય છે? ઊનના લુગડામાં કેવો ગુણ છે કે પરસેવો ચૂસી લે છે ? સુતરાઉ લુગડામાં એવો ગુણ છે કે નહિ ? સુતર ને ઊનનો મુકાબલો કરો. ઊનનાં લુગડા કેમ જલદી મેલા થાય છે ? ઉનાળાની ઋતુમાં શેનાં કપડાં પહેરવાં ? ઉનાળામાં સફેદ વસ્ત્ર પહેરવાથી શો ફાયદો ?

પાઠ ૯૬.	ખાદી=એક જાતનું જાડું દેશી લુગડું	પીલાવો
સાડી=બૈરાને પહેરવાનું રેશમી લુગડું	લોઢવો=કપાસમાંથી રૂ અને કપાસીઆ જુદા પાડવા; ચરખામાં	જીન=કપાસ લોઢવાનો સંચો
સાલ્લો=બૈરાને પેહેરવાનું સુતરાઉ લુગડું		ચાટ=કપાસ પીલવાની ચરખાની ધરી

કાંતવું=લાંબા દોરા કાઢવા
પીંજણ=પીંજવાનું ઓજાર
તાંત=બકરાના આંતરડાની દોરી
તંગ=સખત
ગોટીલો=પિંજરાનું લાકડાનું ઓજાર (એનો આકાર ડમ્બેલ્સ જેવો હોય છે પણ છેડા ગોળાકાર હોય છે)
ગાભણું=પીંજેલો રૂનો ગોટો
કસ્તર=ઝીણો કચરો
રેંટીઓ=રેંટ
સાળ=લુગડા વણવાનો સંચો
ખરછટ=ખરબચડું
લાગ=દાવ; વખત, પ્રસંગ
પિંજારા=રૂને સાફ કરનારા

સવાલ—રૂ શું છે? કયાંથી આવે છે? તે શા કામમાં આવે છે? કપાસ લોઢવાના જીન મુંબાઇ ઇલાકામાં કયાં કયાં છે? જીનમાં કેટલી લાટો હોય છે અને તે શેની હોય છે? રૂને પીંજવાની રીત કહો. કાપડ વણવાના સંચા મુંબઇ ઇલાકામાં કયાં કયાં છે? સાડી, સાલ્લા, ખંડ, ધોતીઆં, ખાદી કોણ વણે છે ને કેવી રીતે વણે છે? સંચા શેના બનાવે છે અને તે શાથી ચાલે છે? હાથે ચલાવવાના સંચા શાના બનાવે છે? રૂમાંથી કાપડ થતાં સુધીની હકીકત કહો.

પાઠ ૯૭.
રેશમ=હીર
રૂપ=ઘાટ
જાળું=ફાંદો
કોશેટા=પતંગીઆને રહેવાની લાંબી ગોળ દડી
ગોટી=ગોળ દડો
કોકડી=દડી
તક=દાવ
શેતુર=એક જાતનું ઝાડ
રંગીત=રંગેલા
કસબ=સોનેરી રૂપેરી તાર

સવાલ—રેશમ કોણ બનાવે છે? એ કીડો શું ખાઇ

[illegible] છે ? કોશેટામાંથી રેશમ કાઢવાની રીત બોલો. રેશમ ક્યાંથી આવે છે ? ક્યાં ક્યાં શહેરોમાં રેશમ ખપે છે ? રેશમનો વણાટ ક્યા ક્યા શહેરમાં ચાલે છે ? રેશમપર રંગ ચઢી શકે છે કે નહિ ? દેશી રંગ ચઢાવવાથી શું ફાયદો ? વિલાયતી રંગથી શું નુકસાન ? રેશમી કાપડ આપણા દેશમાં સંચામાં વણાય છે ? ક્યાં સંચામાં વણાય છે ? રેશમી લુગડાંથી શો ફાયદો ? ગરીબ લોકો એનો ઉપયોગ કેમ કરી શકતા નથી ?

પાઠ ૯૮.

કોલું=શેરડી પીલવાનો સંચો
છારી=પડ; પોપડી
તરી=ઉપર આવી
બાડો=જાડો
છાલકો=છોળો
લીલ=સેવાળ
ઉકરડી=ઉખેડો, ખોતરી
ચાસણી=ખાંડમાં પાણી રેડી ઉકાળી તાર નીકળે એવી ઘટ્ટ બનાવે છે તે
આયાત=બહાર ગામથી આવતો માલ
ચોવડાં=ચારવડાં

સવાલ—બસાઇ તાલુકાની ખાંડ બનાવવાની હકીકત કહો. કોલ્હાપુરમાં ખાંડ શી રીતે બનાવે છે ? કોલ્હાપુરની ખાંડ રાતી કેમ હોય છે ? ગોળ બનાવવાની રીત કહો. ખાંડ તથા ગોળનો ઉપયોગ કહો. પરદેશી ખાંડ ઉજળી આવવાનું કારણ શું ? પરદેશી ખાંડ બનાવવાની રીત કહો. ખાંડ કઇ કઇ વસ્તુમાંથી બને છે ?

ભાગ ત્રીજો સમાપ્ત.

કવિતાની સમજુતી.

પાઠ ૭.

મુખે=મોઢે
વેર્યાં=નાખ્યાં
ફૂલ=પુષ્પ
નસીબે=દૈવયોગે
નીચા નમી=નીચા વળી
વીણશું=એકએક લઈશું
અત્યારે=હમણાં
ગુસ્સે થઈ=રીસ કરી
વિપત=આપદા; દુઃખ
ભૂલીને=વીસરીને

વણતોલ=ઘણીજ
માફ=ક્ષમા
અન્યાય=ગેરઇન્સાફ
મટવાને=દૂર થવાને
ધીરીને=ઉધાર આપીને
દુખીઓ=હેરાન
આબરૂ=ઇજ્જત
પાખી=વગર
ધીરેલા=આપેલા
નવ આલે=ન આપે

વાંકું બોલી=ઇનકાર કરી; ના કહી
ભાળે=જુએ
ફરિયાદી=ન્યાય મેળવવા માટે અરજ
સદ્ગુણ=સારાં લક્ષણ
ચિંતા=ફીકર
અટપટી=ગુંચવણ ભરેલી
ચટપટી=ગભરામણ
મા'લે=ખુશીથી રહે

પાઠ ૭. આજ અને કાલ.

નસીબે ખુશી થઈને રસ્તામાં ગુલાબનાં ફૂલો નાંખ્યાં, તે નીચા વળી ક્યારે વીણીશું ? ભાઈ હમણાં આજ ને આજ વીણી લો. (મતલબ કે જે ફૂલ થોડા વખતમાં કરમાઈ જાય છે તેમજ સારાં કામો કરવાનો વખત પણ જતો રહે છે. માટે ગુલાબનાં ફૂલરૂપી સારાં કામો તરતજ કરવાં) (૧) પણ જો કે કદી ગુસ્સે થઈને બોલશો તો તને ઘણી આપદા પડશે તો પછી અફસોસ ક્યારે કરશો ? ભાઈ કાલે, કાલે, કાલે. મતલબ કે સારાં કામ કરતાં દુઃખ આવી પડે તો દીલગીર થઈ છોડી દેવું નહિ. (૩) કોઈએ

ભૂલથી આપણું ખરાબ કર્યું હોય અને કદી આપણને આવીને દુ:ખ આપ્યું હોય તો તેને માફ ક્યારે કરીશું ? ભાઇ હમણાં આજ ને આજ. (૩) પણ વેરઈન્સાફ થતો હોય તો તે દૂર કરવાને, મનમાંથી રીસ ઓછી કરવાને, જો લડવું હોય તો ક્યારે લડવું ? ભાઇ કાલે, કાલે, કાલે. (૪) કોઇએ આપણને પૈસા આપીને આપણી લાજ રાખી હોય, તે માણસ પૈસા વગર દુ:ખી થતો હોય તો તે પૈસા પાછા ક્યારે આપવા ? ભાઇ હમણાં આજ ને આજ. (૫) કોઇ માણસ આપણે આપેલા પૈસા પાછા આપે નહિ, ને વાંકું બોલે, અને સામું પણ જુએ નહિ, તેવા માણસપર કહો કે ક્યારે ફરિયાદી કરવી ? ભાઇ કાલે, કાલે, કાલે. (૬) સારા ગુણનાં ઘણાં કામો કરવાં છે. પણ વ્યવહારમાં વખત ન મળ્યો ? તો પછી તે ક્યારે કરવાં ? ભાઇ હમણાં આજ ને આજ. (૭) ક્રોધ, અપશબ્દો, ફીકર, ગભરામણ, ગુંચવણ ભરેલી વાતો પોતાની મેળે મનમાં આવે તો તે મનમાં જઇને ક્યારે આનંદથી રહે ? ભાઇ કાલે, કાલે, કાલે. (૮)

સાર—સારાં કામ આજેજ કરવાં અને નઠારાં કામ માટે આવતી કાલપર વિચાર રાખવો. મતલબ કે નઠારાં કામ કરવાંજ નહિ.

પાઠ ૧૬.	પ્રત્યય "નો"	હૈડે=હૈયામાં
ધ્રુવ=ઉત્તાનપાદના પુત્ર	રાજીઓ=રાજા	ન માય=લેવાય નહિ
નિસાસો=આશા ભંગ	રાજન=રાજા	ધરો=રાખો
થયેથી જીવને જે આક	નરપતિ=રાજા	પ્રજા=રૈયત.
ળામણ થાય તે	સુણો=સાંભળો	ઉદર=પેટ
વિમાસે=વિચારે	પૃથ્વીપતિ=જગપતિ;	મેહ=વરસાદ
ફેરો=છઠ્ઠી વિભક્તિનો	રાજા	મળ્યા મેહ=જોઇતો

વરસાદ	દયાળ=દયાળુ	નીરખું=જોઉં
તમદેશ=તમારા મુલકમાં	સંચર્યો=ગયો	અજસુત=નારદ; બ્રહ્માના પુત્ર
વેશ=દેખાવ	મૂઢમતિ=મુર્ખાઈ	ભૂપત ભણી=રાજા પ્રત્યે
લીલા=આબાદ	પરવરી=ચાલી; નીકળી	કુળ=વંશ
લીલારાજ=આબાદ રાજ	અપરાધ=ગુનો	ઉદર=પેટે; કુખે
ભોગવો=ચલાવો	મંદમતિ=ઓછી અક્કલ	નગર=મુલક
સોય=તે	દુભવ્યો=નારાજ કીધો	અવાસ=રહેઠાણ
વચન=બોલ	સાધ=સાધુ: સજ્જન	ચરણે ચાંપી=પગે દાબી
સધીર=ધીરજવાળા	પરહર્યા=તજ્યા	નિશદિન=રાત દહાડો
નયણે=આંખોએ	ગૂઢ=વિકટ; ઘાડું	નીરખે=જુએ
વહે=રેલો જાય	વિકાળ=ભયંકર; બીક લાગે તેવા	તન=શરીર
નયણે વહે અતિનીર=આંખમાંથી ઘણાં આંસુ પડે	કિરણ=સીધી લીટીમાં પડતો પ્રકાશ	સફળ હવો=સાર્થક થયો
વદે=બોલે	સંચર્યું=ગયું	તારણહાર=તારનાર
હૃદે=મનમાં		
ટાળો=મટાડો		

પાઠ ૧૬. ધ્રુવજીના બાપ અને નારદ ઋષિ.

પૂર્વછાયો.

ધ્રુવજીના પિતાને નિસાસા નાખતા જોઇને નારદ ઋષિ મનમાં વિચાર કરે છે, કે રાજા તું પોતે દુનિયાનો માલીક છે. પછી તમને શું દુઃખ છે? નારદ ઋષિ કહે છે કે હે રાજા, તમે સાંભળો, તમે મોટા રાજા છતાં તમને આટલું બધું શું દુઃખ છે, કે હૈડામાં શ્વાસ પણ માતો નથી?

ચોપાઈ.

તમારો દેખાવ આસ્થાથી સેવા કરવા લાયક છે, તમે રૈયતનું પોષણ કરો છો, તમારા દેશમાં જેવો જોઇએ તેવો વરસાદ આવે છે, છતાં આટલું દુઃખ શા વાસ્તે રાખો છો? (૧) તે આબાદ રાજ ભોગવો, તને તે કાંઇ દુઃખ હોય? એવા ધીરજ આપનારા વચન નારદ ઋષિએ કહ્યાં તોપણ રાજાની આંખમાંથી ઘણાં આંસુ પડે છે. (૨) રાજા એમ કહે છે કે ઋષિ સાંભળો. મારો છોકરો જંગલમાં ગયો છે, તેથી મારે મન ઘણું દુઃખ થાય છે. માટે તમે દયાળુ તે દુઃખ મટાડો. (૩) મેં બહુ મુર્ખાઇ કરી તેથી બાળક વનમાં જતો રહ્યો, મેં ઓછી બુદ્ધિવાળાએ એ પવિત્ર માણસનું મન નારાજ કર્યું, એવો મેં ગુનો કીધો છે. (૪) એ કારણથી મેં બધી મોજમઝા અને સુખનાં સાધન છોડી દીધાં, તેથી મેં નિસાસા નાખ્યા. અને મને ચિંતા થાય છે, કે બિહામણું વિકટ જંગલ હશે, ત્યાં મારો છોકરો એકલો કેમ રહેશે? (૫) જેનું મોં ઘણું કોમળ છે, એટલે જે ઘણો નાજુક છે, તે સુરજનો સીધી લીટીનો પ્રકાશ કેમ વેઠશે? (સુરજનો તાપ શી રીતે વેઠશે) મારૂં બધું સુખ ધ્રુવજી સાથે ગયું. તેથી હું નિસાસા નાખું છું. (૬) તમે દયાળુ તે દુઃખ મટાડો, કે જેથી એકવાર છોકરાને મારી નજરે પ્રત્યક્ષ જોઉં, રાજાનાં એવાં વચન સાંભળીને નારદ ઋષિ રાજા પ્રત્યે બોલ્યા. (૭) રાજા તારા વંશમાં ધ્રુવ જન્મ્યો તેથી તારી જિંદગીને ધન્ય છે, જે માતાને પેટે જન્મ્યો તે માતાને પણ ધન્ય છે, રાજા તને ધન્ય છે, કે તારે ત્યાં ધ્રુવ અવતર્યો. (૮) જ્યાં ધ્રુવ જન્મ્યો છે, તે શહેરને, અને તે શહેરની પણ ધન્ય છે, જે માણસને ધ્રુવની સોબત છે, તેને પણ

ધન્ય છે. જે ધરતીપર પગ મુકીને ધ્રુવજી ચાલે છે, ત્યાં તે ધરતીને પણ ધન્ય છે એમ કહીએ. (૯) તે પક્ષીને અને જંગલને ધન્ય છે, કે રાત દહાડો ધ્રુવજીના દર્શન કરે છે. હે રાજા તારૂં જીવ્યું સાર્થક થયું, કે તારે ત્યાં એકોતેર પેઢી તારનાર જન્મ્યો છે. (૧૦)

પાઠ ૨૪.

સુવાક્ય=સારૂં વચન; સારા બોલ
સ્નેહ=હેત; પ્રીતિ
સદૈવ=હંમેશાં
વાધે=વધે; થાય
કુવાક્ય=નઠારૂં વચન; નઠારા બોલ
ઊપજે=મળે; થાય
વિવેક=સલુકાઈ, ડહાપણ; સારા નરસાનો વિચારે
આણી=લાવી
યાર=ભાઈ
ઉચ્ચાર=બોલ
વાણી=બોલ; શબ્દ
વિશ્વ=દુનિયા; જગત
વખાણે=તારીફ કરે; સ્તુતિ કરે; માન આપે
કીર્તિ=આબરૂ
જનો=માણસો
પડે=હલકે દરજ્જે ઉતરે; ગરિબાઈમાં આવે; પડતી થાય
ચઢે=મોટે દરજ્જે આવે; સુખી થાય; ચઢતી થાય
વડે=થી; થકી
પ્રજા=લોકો; રૈયત
પાળે=પોષે
ઘુડ=ઘુવડ
ઉચારનું=બોલનું
ભલી=સારી
ભલાઈ=ભલમનસાઈ
બુરાઈ=નઠારાપણું; વેર; દુશ્મનાઈ
અમૂલ્ય=કીમતી જેની કિંમત થઈ શકે નહિ તે
મૂલ=કિંમત
લગાર=થોડી
પળી=ચાંગળું
રે=અરે
માનવી=માણસ
વેણ મુક્યું=શબ્દ બોલ્યો
ગળાય=ગળી જવાય
હેંક્યું=થુંકેલું
વિમાસણ=પસ્તાવો; દીલગીર થશો
હાણી=નુકસાન; ખરાબી; પાયમાલી
છરા=બંદુકમાં ભરવાની ગોળી; છરો
છેદ=ઘા; જખમ
રુઝે=આરામ પડે
ઝાપ=જખમ

રૂઝે=મટે; સારો થાય; નવી ચામડી આવે	ભડાકો=અવાજો	વદો=બોલો
કોઠી=મોટી બરણી	હવા વિષે=હવામાં	વણુશે=બગડશે
મટે=સારી થાય	હડાકો=સપાટાબંધ	બાર તોલ=માન; આબરૂ; વક્કર
તોપ તણો=તોપનો	તાણી=ખેંચી	

પાઠ ૨૪. વિચારીને બોલવા વિષે.

સારૂં વાક્ય બોલવાથી હંમેશાં પ્રીતિ વધે છે; નઠારૂં વાક્ય બોલવાથી હંમેશાં કજીઓ થાય છે; માટે હે ભાઇ મનમાં જરા સબુરાઇ લાવીને જે બોલ બોલો તે વિચારીને બોલો. (૧) સારૂં વાક્ય બોલવાથી આખી દુનિયા તારીફ કરે, પણ નઠારૂં વાક્ય બોલવાથી માણસો આપણી આબરૂ જાણે નહિ, પ્રાણીની પડતી અને ચઢતી જીભથીજ (બોલવાથીજ) થાય છે. માટે હે ભાઇ જે બોલ બોલો તે વિચારીને બોલો. (૨) જુઓ રૈયત (લોકો) પોપટને પેર પાળે છે. પણ ઘુવડ પક્ષી પોતાના માળામાં પણ નચિંતે સુઇ શકતું નથી; એજ બોલનુંજ કારણ જાણ, માટે૦ (૩) સારી જીભથી (સારૂં બોલીને) ભાઇ ભલમનસાઇ મેળવ. નઠારી જીભથી (નઠારૂં બોલવાથી) લોકો નઠારૂં બોલે છે, પછી તે ગરીબ હોય કે રાજાનો છોકરો હોય કે રાણી હોય તોપણ લોકો નઠારૂં બોલે છે, તે માટે૦ (૪) સારૂ વાકય બોલવાથી દૂધ, દહીં અને ઘી આપશે, અને જેની કિંમત ઘણી હશે તેની થોડી કિંમત લેશે; પણ નઠારૂં વાક્ય બોલવાથી કોઇ ચાંગળું પાણી પણ નહિ પાય; માટે૦ (૫) અરે માણસ તું મોઢેથી જે શબ્દ બોલ્યો તે જેમ તેં થુંકેલું થુંક ફરીથી ગળાતું નથી, તેમ તે બોલેલો બોલ પાછો ખેંચી લેવાતો નથી, એ એવી

વાણી હશે તો પસ્તાશો અને નુકસાન થશે. માટે૦ (૬) છરાના ઘાનો ઉપાય માલમ પડે, પણ નઠારા વાકયનો ઘા કદી રૂઝાતો નથી, (તે બોલ મનમાંથી જતો નથી.) જેમ કાચની કોઠી ફાણી હોય તે જેમ આખી થતી નથી તેમ, માટે૦ (૭) સારો કે નઠારો તોપનો અવાજે હવામાં સપાટાબંધ ચાલ્યો જતો હોય, તો તમે કહો કે તેને કેમ ખેંચી શકાય ? મતલબ કે ખેંચી શકાય નહિ, તેમ બોલેલો બોલ પાછો ખેંચી શકાતો નથી, માટે૦ (૮) વિચારીને શબ્દ બોલો, તો કામ કદી પણ બગડે નહિ. દલપતરામ કવિ કહે છે, કે જે સારા માણસો છે, તેજ બાર વક્કર રાખે છે મતલબ કે વિચારીને બોલે છે.

પાઠ ૨૭.	ગાળ્યાં	હરિને=પરમેશ્વરને
દુઃખ=આપદા; સંકટ	નિંદ્રા=ઊંઘ	ભજો=ભજન કરો
આણીએ=લાવીએ	નયને નિદ્રા=આંખમાં ઊંઘ	સાંય=મદદ
ધડ=શરીર	સ્વામી=ધણી (લઇ ગયો	અર્થ=કામ
ધડીઆં=બનાવ્યાં	હરી ગયો=છાની રીતે	સરશે=થશે
ટાળ્યાં=મટાડયાં	મસ્તક=માથાં	ભીડ=સંકટ
નવ ટળે=જાય નહિ	છેદાઇ=કપાઇ	સમર્યો=સંભાર્યો
રઘુનાથજી=પરમેશ્વર	લુટાણી=લુટાઇ	અંતરજામી=મનની વાત જાણનાર; પરમેશ્વર
જડીઆં=વળગ્યા	સતવાદીઓ=સાચું બોલનારા	આવટ=દુઃખ; જંજાળ
ભમ્યાં=ભટક્યાં; રખડયાં.	નીસે=હલકા	ભૂધરે=પૃથ્વી ધારણ કરનારે; પરમેશ્વરે
ભોગવ્યાં=ગુમાવ્યાં;		

પાઠ ૨૭, સુખદુઃખ મનમાં નહિ લાવવા વિષે.

સુખ અને દુઃખને મનમાં લાવવાં નહિ, કારણ કે તે શરીરની

સાથે વળગેલાં છે. એ કોઇનું મટાડેલું મટતું નથી કારણ કે ઇશ્વરે નિર્માણ કરેલું છે. માટે સુખ અને દુઃખને મનમાં લાવવાં નહિ. (૧) નળરાજા જેવો મરદ નથી, ને દમયંતી જેવી સતી સ્ત્રી નથી, કે જે અર્ધી નાગી અવસ્થામાં જ્યાં અનાજ ને પાણી મળે નહિ એવા જંગલમાં રખડયાં, માટે૦ (૨) પાંચ પાંડવ જેવા ભાઇઓ કે જેને સતી દ્રોપદી સ્ત્રી હતી; તેમણે પણ બાર વરસ વનવાસ વેઠ્યો, અને કોઇ દિવસ સુખે ઊંઘ્યા નહિં; માટે૦ (૩) સીતા જેવી સતી સ્ત્રી નહિ કે જેના રામજી ધણી હતા. તે સતીને રાવણ લઇ ગયો, તેથી સતી ઘણું દુઃખ પામી. માટે૦ (૪) રાવણ જેવો રાજા જેને મંદોદરી સ્ત્રી હતી, તે રાવણનાં દસ માથા કપાઇ ગયાં ને બધી લંકા લુટાઇ ગઇ, માટે૦ (૫) હરિશ્ચંદ્ર રાજા સત્યવાદી હતો અને તેને તારાલોચની રાણી હતી. તેણે હલકા માણસને ત્યાં પાણી ભર્યું (મતલબ કે મજુરી કરી) એવાં ઘણાં દુઃખ પડયાં, માટે૦ (૬) જુઓ ઇશ્વરે આગળ ઘણી મદદ કરી હતી, તેથી જણાય છે કે આપણું કામ પૂર્ણ થશે. એવું સમજીને ઇશ્વરનું ભજન કરો; તે મદદ કરશે, માટે૦ (૭) દરેકને જ્યારે આપદા પડી ત્યારે તેમણે ઇશ્વરને યાદ કીધા, ત્યારે નરસિંહ મહેતાના ધણી ઇશ્વરે (શ્રીકૃષ્ણે) તેઓની આપદા ટાળી, માટે૦ (૮)

પાઠ ૩૯.

સ્વદેશ=પોતાનો દેશ
સ્વદેશ પ્રીતિ=પોતાના દેશપર પ્રેમ
ભલી=સારી; રૂળકુપ
ભાર્ત ભૂમિ=ભરત રાજાનો મુલક; ભરત ખંડ; આર્યાવર્ત; હિંદુસ્તાન
વિષે=માં
જેહ=જે
કે'તો=કહેતો
ભલો=સારો
ભોમ=ભૂમિ; જમીન
પ્રાણ=જાન

મૂર્ખ=અક્કલ વગરનો
ભૂમિ=પૃથ્વી
ભારે=બોજારૂપ
દાઝ=લાગણી; દયા
શુષ્ક=સૂકું; સ્નેહવગરનું
હૈયું=મન
વજ્ર=કઠણ; દયા વગરનું
લેવું દેવું=લેણ દેણ
કદાપિ=કદાચ
લક્ષ્મીવાળો=ધનવાન; તવંગર; પૈસાદાર
વડો=મોટો
વૈભવી=વૈભવવાળો
રાજવી=રાજા જેવો
રૂપાળો=ખૂબસુરત; દેખાવડો
તથાપિ=તોપણ
વિવેકી=ખરું ખોટું સમજનાર
વખાણે=તારીફ કરે

ઢાગ=ઢાગડા
પ્રમાણે=પેઠે
સ્વદેશી=વતની; પોતાના દેશનો
દેશીનાં=પોતાના દેશનાં
ટાળે=મટાડે; દૂર કરે
પાળે=પોષે
કલ્યાણમાં=ભલામાં; સારામાં
લેખે=ગણે
પૂરા પ્રેમથી=ખરા હેતથી
પેખે=જુએ; ઓળખે
વિદ્વતા=પંડિતાઈ; વિદ્વાનપણું
આપસી=અરસથી
દેશ દાઝે=દેશની લાગણીને માટે
શોકલાજે=શોકની શરમથી

સ્વદેશાભિમાની=પોતાના દેશનું અભિમાન ધરીને કરેલા
વૃથા=ફોકટ
જન્મ=જિંદગાની; જીવતર
ખોયો=ગુમાવ્યો
કમાણી=સાર્થક; પેદાશ
વિદેશે=પરદેશે
વસીને=રહીને
કાળ=વખત; સમય
ગાળી=ગુમાવી
સ્વદેશે=પોતાને વતને
વિયોગી=જુદા પડેલા
ભેટી=મળી
હર્ષનાં=હરખનાં; આનંદનાં
આંસુ=આંખમાંથી પડતાં પાણી
ના'વે=આવે નહિ

પાઠ ૩૮. પોતાના દેશપર પ્રેમ.

આપણા ભરતખંડમાં હમેશાં રહેતા હોય તેમાં કોણ ભિખારી

હશે કે જે " મારો દેશ સારો છે. મારી ભૂમિ સારી છે અને એ મને જીવથી હંમેશાં વહાલી છે" એમ નહિ કરતો હોય ? (મતલબ કે બધાજ કહે છે-) (૧) કયો અક્કલ વગરનો પૃથ્વીને બારે મારતો હશે ? તો કે જેને દેશની લાગણી જરા પણ નથી જેનું મન હંમેશાં કઠણ અને સ્નેહ વગરનું હોય છે. અને જે એમ જાણે છે કે મારે લેવું દેવું નથી, એવો માણસ. (૨) કદાપિ તે ઘણો પૈસાવાળો હશે, મોટા વૈભવવાળો, રાજા જેવો કે રૂપાળો હશે તો પણ તેને વિવેકી માણસ વખાણે નહિ. તે કાગડા અને કીડાની પેઠે ગુજરાન ચલાવે છે. (૩) જે દેશીના દુઃખ મટાડે, હજારો માણસોનું હંમેશાં પોષણ કરે; વળી લોકોનાં ભલામાં લાભ ગણે. તેને ખરો સ્વદેશી જાણવો, કહો કે તેને ખરા હેતથી કોણ નહિ જુએ ? (મતલબ કે બધાજ જુએ) (૪) જે વિદ્વાન માણસે દેશની લાગણીને માટે વિદ્યાનો ઉપયોગ કીધો નથી. જે પૈસાદારે લોકોની શરમથી એક પાઇ પણ ખરચી નથી. જેણે સ્વદેશાભિમાનનાં કામ કીધાં નથી, તેણે પોતાની જિંદગી નકામી ગુમાવી અને શું કમાયો ? (મતલબ કે કંઇજ નહિ) (૫) પરદેશમાં રહીને ઘણો વખત ગુમાવીને જે સારો ભાગ્યશાળી હોય તેજ પોતાને દેશ જાય અને જુદાં પડેલાં સગાં અને ભૂમિને હેતથી મળે, તે વખતે કહો કોને હરખનાં આંસુ નહિ આવે ? (મતલબ કે બધાંનેજ આવે.)

પાઠ ૪૬,

ધાઈ=દોડી	ભેટયા=મળ્યા	કપટે=દગાથી
ભાવે=હેતથી	ભ્રાત=ભાઈ	નાસે=દૂર જાય
	[illegible]=આવ; ડોળ	[illegible]

હસે=મશ્કરી કરે
ઉતરવા=રહેવા
વધીક=ઘણુંજ, વધારે
વસમો=કપરો; કઠણ
ઠામ=જગો
છાજ=છત
વળી=લાકડી
ભીંત્યો=ભીંત
દોઇસ=બંને બાજુ
જુઆ=જવા
હુઆ=થયા
હસણી=મજાકખોરી
નાત્ય=નાત
દર્શન=જોવું; દેખવું
ખોઇએ=દૂર કરીએ
સુંદરી=જુવાન સ્ત્રી
મનવિના=કમનથી
નમે=નમસ્કાર કરે
દીઠા=જોયા
હરિ=પરમેશ્વર

ફુટડો=દેખાવડો
તુઠડો=પ્રસન્ન
ભાંગ્યું=દૂર થયું
મરડે=મચડે
મંડપમાં=માંડવામાં
ચંગ=મંજીરા; કાંસાજોડ
લટકે=ટીંગાય
પટકે=પિછોડીએ
કાષ્ઠ=લાકડાં
બારો=જુદો
મામેરાનો=મોસાળાનો
ઉધારો=બાકી; મણા
તુળશીદળ=તુળશીનાં પાંદડાં
ફુંકશે=વગાડશે
પુરં=બરોબર
કૌતક=મશ્કરી; ગમત
ટોળ=મજાક
ઉતાવળી=ઝડપથી

મરમે=ભેદમાં
લજાવ્યું=ખોટ લગાડી.
પેઢીનું=વંશનું
ન બાપા=બાપા વગરના
ભલાં=સારા
કઠણ=સખત
કઠણ બોલ=મેણાંના બોલ
મછર=અહંકાર તોર; ઝેર
પુંઠળથી=પાછળથી
બડબડો=બબડો
લખેશરી=લાખ રૂપીઆનો ધણી
શો=શું
રાંક=ગરીબ
પિતા=બાપ
મુજે=મારે
કાપડું=બૈરાંની છાતી ઢાંકવાનું લુગડું
મેર=મેરુ. પર્વત
જીવતો રહે=કાયમ રહે

પાઠ ૪૬. નરસિંહ મહેતાની ઉના ગામમાં પધરામણી.

વિષ્ણુ મહેતા (નરસિંહ મહેતા) આવ્યા સાંભળી શ્રીરંગ મહેતા ને વેવાઇ દોડતા આવ્યા, ને બંને હોંશથી મળ્યા, જમાઇ [illegible]

જમાઇ નો ભાઇ પણ મળ્યો બધા નાગરનું ટોળું પણ આવીને મળ્યું. (૧) તે બધા છળભેદથી બાઝીને પાછા દૂર જતા રહે અને એનો સામાન જોઇ જોઇને મશ્કરી કરે, ઉતારાને માટે ઘર આપ્યું તેમાં ચોંચડ મચ્છર ઘણાજ હતા (૨) તે ઘરની જમીન ઉંચી નીચી ને કઠણ હતી ને છાપરાંપર નળીઆં નહોતાં; તે ઘરની છાજ કોહેલી ને સાલટીઓ જુની હતી, અને ભીંતો બંને બાજુએ બેવડી વળી ગએલી હતી. (૩) જ્યાં નરસિંહ મહેતાનો ઉતારો થયો ત્યાં ઘણા માકડ જુવા હતા, વેવાઇ ઉતારો આપી ગયા પછી મજાકખોરી નાગરી નાત બોલવા લાગી. (૪) કુંવર વહુનો બાપ વૈષ્ણવ છે, તેથી તેના દર્શન કરીએ તો પ્રાશ્ચિત જતા રહે (પાવન થઇએ) મહેતાને જોવા માટે ઘેરે ઘેરથી સુંદરીઓ ખુશીથી આવી.
(૫) કમનથી મહેતાને નમસ્કાર કરે અને કહેકે, તમે આવ્યા તે સારૂ થયું, સ્ત્રીઓ એક બીજાને કહે છે કે, મહેતાને જોયા તે પરમેશ્વરને જોયા બરાબર છે. (મતલબ કે એમ મશ્કરી કરે) (૬) જુઓ એનો રસાલો કેવો દેખાવડો છે! એને પરમેશ્વર પ્રસન્ન છે. મશ્કરીમાં એવું કહે છે કે, હવે કુંવર વહુનું દુઃખ જતું રહ્યું. (૭) મહેતાજીના બળદ ઉપર ઘણી બગાઇઓ છે તે જુઓ મહેતાજી માંડવામાં કીર્તન વગાડશે તેથી નાગરની નાતમાં આબરૂ વધશે. (૮) આ ઝાંસડી વળગાડેલી લટકે છે, તેમાં પીછોડીએ તાલની જોડ બાંધી છે આ તુળશીના લાકડાનો બારો (તુળશીની માળા) છે. કહો હવે મોસાળામાં શું ખામી છે! (૯) છાબડીમાં તુળશીનાં પાંદડાં મૂકશે, ને ઉભો રહીને શંખ વગાડશે, સાસુ ઇશ્વરનું ભજન કરશે એટલે મોસાળું પણ પુર થશે. (૧૦) એમ નાગરની સ્ત્રીઓ મશ્કરી કરે

અને મશ્કરી કરીને ઘર તરફ પાછી જાય, બાપા મોસાળું લઈને આવ્યા તે વાત કુંવરબાઈએ જાણી (૧૧) તેથી ઝડપથી મળવાને માટે દોડી કે નણંદ ભરમમાં બોલી કે બાપ દીકરીને આશું પ્રીત કે હાંસી કરવા આવ્યો ? (૧૨) બાપદાદાની આબરૂને ખોટ લગાડી. સાથે સાધુઓનું શું કામ હતું ? શું એકલા મળવા આવ્યા છો ? એવા બાપ કરતાં બાપ ન હોય તો સારું ! (૧૩) આવાં મહેણાંનો બોલ સાંભળીને કુંવરબાઈ પાછી વળી. ને કહેવા લાગી કે, હે નણંદ એટલો અહંકાર શા માટે રાખો છો. હે બેન પાછળથી શું બબડો છો. (૧૪) જેનો બાપ પૈસાવાળો હશે તેની દીકરીને ઘણો લાભ થશે. કોઈનો બાપ લખેશરી કહેવાય તો તે મારે શું કામનો (૧૫) ગરીબ બાપ મારે ઘેર આવ્યો તો તેનું એક કાપડું સોનાના મેરુ બરોબર છે તમારી મરજીમાં આવે તેમ બોલો પણ મારે મન એ બાપ ઘણું જીવજો. (૧૬)

પાઠ ૪૯.

મહીં=સાતમીનો પ્રત્યય "મા"
તન=શરીર
ભાન=શુદ્ધ; સમજ
પુરણ=પુરેપુરું
સંભવ=બનત
સુગમ=સહેલાં
[illegible]
[illegible]

પાલણ=પોષણ
કાજ=કામ
તેજસ્વી=પ્રકાશિત
શશિ=ચંદ્ર
તિમિર=અંધારું; અંધકાર
ગગને=આકાશમાં
દિનરાત=દહાડો રાત
આરામ=વિશ્રાંતિ
[illegible]

સુખડીએ=સુખ આપે
ભર=જોઈએ તેવી
આણી=લાવી
મેઘ [illegible]
નિયમિત=વખતસર
વૃષ્ટિ=વરસાદ
સંતોષ=તૃપ્તિ
હરખ=ખુશી
સૃષ્ટિ=દુનિયા
પૃથ્વી=જમીન

ધન=પૈસો	પાવક=ગરમી; અગ્નિ	નીતિપંથ=નીતિનો માર્ગ
કનક=ઝપરાં	ઇશ=પરમેશ્વર	સુઝાવતા=શીખવાવવા
કષ્ટ=દુઃખ	સત્તા=હુકમ	સંશય=શક
અનેક=ઘણાંજ	થાપી=બેસાડી	મુજ=મારા
કાપે=દૂર કરે; મટાડે	સદિંવ=હંમેશાં; સદા	સદ્ભક્તિ=ખરી ભક્તિ
સૃજ્યાં=બનાવ્યાં	સુબુદ્ધિ=સારી અક્કલ	ચરણે=પગમાં
		ઠરું=સંતોષ પામી રહું

પાઠ ૪૯. ઈશ્વર પ્રાર્થના.

જ્યારે ઊંઘમાં શરીરનું ભાન નહોતું, ત્યારે જુઓ કે જેણે આપણી પુરેપુરી સંભાળ લીધી, તેને સવારના પહોરમાં પહેલો યાદ કરું, પછી દહાડાના બધાં કામો કરું. (૧) એ હંમેશાં હેતથી પ્રાણીઓનું પોષણ કરે છે, અને પ્રાણીઓ માટે દુનિયાની રચના કરેલી જણાય છે પ્રકાશવાળા સુરજ અને ચંદ્રમા હમેશાં પ્રકાશતા રહે છે; તે જીવને જીવન શક્તિ વધારે આપે છે. (૨) આકાશમાં રાત દિવસ ફરીને અંધારું મટે છે, ત્યાં તેને આરામ બીલકુલ નથી. દહાડાની ઘણી મહેનતથી પ્રાણીઓ થાક્યા ત્યારે આખી સુખ આપે એવી સારી ઊંઘ આણી. (૩) જો આ વરસાદનાં વાદળાં વખતસર વરસે છે, તેથી દુનિયા સંતોષથી આનંદમાં ફુલાય છે, જમીન વનસ્પતિમાંથી ધન અને અનાજ આપે છે અને તે જીવોનાં ઘણાં દુઃખ મટાડે છે. (૫) પરમેશ્વરે પવન પાણી અને અગ્નિ આ કેવાં બનાવ્યાં છે! એ ત્રણ હંમેશાં જીવોનું જીવન (જીવવાનો આધાર) છે, વળી જો એ ત્રણને માણસની ચાકરી આપી છે. અહા! પ્રાણીના સુખનાં સાધનની શી ગોઠવણ કરી છે! (૬) ઓહો પરમેશ્વર તેં માણસના મનને [illegible]

જે સઘળા બધા જીવો પર માણસની ઘણી સત્તા રાખી છે, જે હંમેશાં એવું સારું પોષણ કરે છે, તેને વીસરીને ભજે નહિ તે પાપી માણસ છે, (૭) પરમેશ્વર હું માગું છું કે સારી બુદ્ધિ આપો અને નીતિને રસ્તે દોરવો, મને ભુલાવામાં નાખનાર બધા વહેમો દૂર કરો, મારી ફરજ છે એમ સમજીને હું બધા કામ સદ્ભક્તિથી કરું, અને તમને પગે પગે પડું તો મને વિશ્રાંતિ મળે. (૮)

પાઠ ૫૫.

- શિર=માથું
- કોટે=ડોકે
- રુંઢ=ખોપરી
- માળ=માળા
- વૃષભ=બળદ
- વીણ=વગર
- ભૂપાળ=રાજા
- નેહ=સ્નેહ; હેત
- દાખવે=જુવે
- [illegible]=ચક્કર
- મલ્યો=ઢાંક્યો
- પ્રસરે=ચાલે
- [illegible]=સહિત
- શોભતો=શોભતો

- જામો=ઝુલતો અંગરખો
- [illegible]=ચમકારા
- છાળ=છલંગ
- મૃગ=હરણ
- શ્વાન=કૂતરો
- સુજાણ=સારા જાણીતા
- શુક્રાચાર્ય=દૈત્યના ગુરૂ
- હરનિશ=હંમેશાં
- રે'=રહે
- મેડક=દેડકો
- નિર્બળ=કમજોર
- કોકિલ=કોયલ
- કાયર=બીકણ
- સાર=સારી
- રક્ષણી=રક્ષણ કરનાર
- તારુણી=જુવાન સ્ત્રી

- પઢતો=ભણતો
- પૂર્યો=ગોંધ્યો
- મધુરો=મધુર રાગનો
- વાચા=વેણ; શબ્દ
- વીર=બાપ
- કામની=સ્ત્રી
- કીર=પોપટ
- ચરણ=પગ
- સાહ્યો=પકડ્યો
- લાખો=લાખો માણસથી
- સુડો=ભાખ્યા
- વિચરે=જાય
- વસમી=અઘરી
- વાટ=રસ્તો

રીંછ મોળાં છે, તો કહો કે મહાદેવ વગર કયો રાજા બાળકનું વાહન કરે ? (૧) (જવાબ) હંમેશાં પ્યારથી જોયલું જોઈ, એક ભરે છે ને બીજો ખાલી કરે છે, જે એક દરરોજ ફરેલું જાણું છે તે રેંટ (૧) (પ્રશ્ન) એક પુરૂષે બીજા પુરૂષને ઢાંક્યો તેથી જેને ઢાંક્યો છે તેનું શરીર સારૂ દેખાય છે. તે ઘણા હતાશ માલુમ છે તો તમે સારા માણસ સમજો કે એ શું છે ? (૨) (જવાબ) જે પગ વગર ચાલે છે, પુરુષો તેનાપર બહુ હેત રાખે છે, સફેદ શરીરે શોભતો તેને જામો કહીએ. (૨) (પ્રશ્ન) છલંગ મારે છે, પણ હરણ નથી, તેમ સસલો પણ નથી, અને કુતરો પણનથી તેમજ મોં ઉંચુ છે પણ મોર નથી; હે સારા જાણીતા ડાહ્યા માણસ સમજો કે એ શું છે ? (૩) (જવાબ) શુક્રાચાર્યનું વાહન છે, જે હંમેશાં પાણીમાં રહે છે. ઝેર નથી. તો પણ ઘણું બોલે છે તે દેડકા કહેવાય છે. (૩) (પ્રશ્ન) સ્ત્રી છે પણ કમજોર નથી, કાળી છે પણ કોયળ નથી. ઘરમાં રહે છે પણ નાગાણી નથી, તો એતો જવાબ કહે ? (૪) (જવાબ) બાયલાના હાથમાં શોભે નહિ, અને બહાદુરને મન તે સારી છે. વળી તે આ શ્રેષ્ઠ શરીરનું રક્ષણ કરનાર છે, હે જુવાન સ્ત્રી તે તરવાર છે. (૫) (પ્રશ્ન) ભણે છે પણ વિદ્વાન નથી, તેને ગોખ્યો છે પણ ચોર નથી, ડાહ્યા માણસ હોય તો સમજો કે તેમીઠું બોલે છે પણ મોર નથી ત્યારે એ શું હશે ? (૫) (જવાબ) પક્ષીની જાતમાં પવિત્ર છે બાઈ શબ્દ બોલે છે, તેજંગલનો રહેવાસી છે ને જંગલમાં પેદા થાય છે; હે સ્ત્રી તો તે પોપટ છે. (૫) (પ્રશ્ન) [illegible] છે [illegible] પણ નથી, [illegible] પણ [illegible] નથી, [illegible]

ણ્ણુ પકડાયશે। રહે નહિ, બધા તેને આંખે જુએ છે તો એ શું ?
(૬) (જવાબ) તે ગગન તરફ જાય છે, ઘરમાં રહે તો ગભરામણ થાય છે. તે અધરે રસ્તે જાય છે. માણુસો તેને ધુમાડો સમજી.(૬)

પાઠ ૫૬		
ઘડીઘડી=વારંવાર	સાફ=ચોખ્ખી	ઠાલા=નકામા
ઉકળાટો=ધામ	અરણુવ=દરીઓ, સમુદ્ર	કમી=ઓછી
ભારી=બહુ	ભાળ્યાં=જોયાં	ઉભરાય=પાકે
અભ્ર=વાદળાં	રસ=મધુર: સૂર	પીત=પીળો
સકળ=બધા	યંત્ર=સતાર; સારંગી વગેરે	સૂર્યાસ્ત=સૂર્યનું આથ-
આળા=ચિહ્ન; લક્ષણુ	રૂપાળા=સારા	ઉજળું=સફેદ (મેવું તે
ચકી=ચકલી	અધિક=વધારે	નૈઋત્ય=દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશાની વચ્ચેના
બગ=બગલો	ઘંટ=અવાજ	શીતળા=ઠંડા; શીતળ

પાઠ ૫૭ વસંત ઋતુનાં લક્ષણ.

વડકો ને શીળો ઘડીએ ઘડીએ બદલાય છે. તાપથી જીવોને ઘણો ધામ થાય છે. ઘણાં કાળાં વાદળાં આમ તેમ દોડતાં દેખાય છે. તેથી બધાં માણુસો કહે છે કે એ વરસાદના, ચિહ્ન થાય છે. [૧) ચકલી ધુળમાં ફડફડ પાંખો ફફડાવે છે, બગલા પોતાની પાંખ બરોબર ફેલાવીને બેસે છે. પક્ષીઓ દરીઆ કાંઠેથી આવતાં જોયાં, તેથી બધા૦ (૨) રાત દિવસ શીતળ પવન ફરફર આવે, ઝાડો ખરરર થરરર શબ્દે હાલતાં જણાય, વાજિંત્રમાં બહુ સારા મધુર સૂર આવે છે. તેથી બધા૦ (૩) હમેશ કરતાં તો હવા ઘણી ભેજવાળી જણાય છે. ફુલમાંથી બહુ સારી વાસ નીકળીને આવે. આવે.

ઘંટા વાગતા હોય એવા એવા ખોટા અવાજ સંભળાય છે. તેથી બધા૦ (૪) હવામાં ગરમી ઓછી હોવાને લીધે ખાર ઓગળે છે અને ઉધઇ, કીડી અને મંકોડા જોરથી ઉભરાય છે. (ઘણુાજ પાકે છે) પક્ષીઓ માળા બાંધવાની તપાસમાં આમ તેમ ફરે, ઉડે. તેથી બધા૦ (૫) શોભાયમાન ધનુષ જણાય છે અને સુરજ આથમતા પીળો ભાસ થાય છે. ચંદ્રમાની આજુબાજુ ઘણું સફેદ કુંડાળું દેખાય છે. ઇશાન ખુણામાં ઘણી વીજળી થાય છે. નૈઋત્ય ખુણામાં ઠંડો પવન વાય છે (કારણ કે નૈઋત્ય ખુણામાં દરીઓ છે) તેથી બધા૦ (૬)"

પાઠ ૫૯.

રક્ષ=રક્ષણ કર
દેવ=ઇશ્વર
મહારાજા=પાંચમા જ્યોર્જ.
પ્રૌઢ=ઘણા મોટા
જયવંત=જશવાળા
મસ=વધારે
કીર્તિ=મોટાઇ
યશ=જશ
લંબાવ=વધાર; ફેલાવ
જગદીશ=પરમેશ્વર
વીખેરવા=છુટા પાડવા
રૂઠ=ગુસ્સે થા
કાળ=મોત; હાર
બંધપાડ=બેસાડ
દ્વેષ=કીનો; અદેખાઇ
છુન્નર=કસબ
અમઘેર=અમારે ત્યાં
સંપ=નેરાંત
સધો=થાઓ
કાળ=વખત
ગંજ=ઢગલો
દાન=પુણ્ય
શ્રેષ્ઠ=મોટા
જાથુ=હંમેશ
ક્ષેમ=સુખ
રાય=રાજા
સદ્ અભિમાને=સારી ઉંચી લાગણીથી
પૂજ્ય=પવિત્ર
પ્રત્યે=તરફ
ધર=રાખ
શક્તિમાન=જોરાવર
રાજેશ્વર=રાજાઓના ધણી
નાથ=પરમેશ્વર
મહાજ્ઞાની=અક્કલનો ભંડાર; મોટા જ્ઞાનવાળો
શુભકર=કલ્યાણ કરનારી
પાર=સુધી
દીલ=મન
સ્વીકાર=કબુલ કર

પાઠ ૫૯ રાજગીત

હે પરમેશ્વર તું મોટા રાજાનું રક્ષણ કર હે પરમેશ્વર તું મોટા રાજાનું રક્ષણ કર. હે મોટા રાજા તમે ઘણાં વરસ જીવજો. હે પરમેશ્વર શહેનશાહનું રક્ષણ કર. એમને ઘણા કીર્તિવાન બનાવ. મોજ મઝા મોટાઇ અને આબરૂ આપ અને એમનું રાજ્ય ઘણાં વરસ ચાલે તેમ કર. હે પરમેશ્વર શહેનશાહનું રક્ષણ કર (૧) અરે પરમેશ્વર ! હે જગતના ધણી તું ઊઠ. અને એના દુશ્મનને વીખેરી નાખવા તૈયાર થા; અને તેમનું મોત લાવ. વેર અને કંકાસ ઘો બેસાડી દે. સમજણ અને કળા વધે એમ કર; અમારા ઘરમાં નિરાંત ને સંપ થાઓ કે જેથી હંમેશાં અમારૂં ભલું થય. (૨) હે પરમેશ્વર તું મોટા જ્યોર્જ રાજાપર જોર, આબરૂ અને સુખ સ્થિતિની ઢગલાબંધ (ઘણીજ) બક્ષીસ કર. કારણ કે ગરીબ અને રાજા સારી ઉંચી લાગણીથી એમનું રાજ્ય પૂજવા લાયેક ગણે છે અને જ્યાં ત્યાંના લોક એમના તરફ હેત બતાવે છે. (૩) હે સર્વ શક્તિમાન, રાજેશ્વર, મહા જ્ઞાની, પ્રભુ તું એને તારી છાયામાં રાખ; એની પૂર્વ કિનારાથી પશ્ચિમ કિનારા સુધી કલ્યાણકારક ઘણી સ્તુતિ થાય છે વફાદારનો સંપ કબુલ કર, હે પરમેશ્વર શહેનશાહનું રક્ષણ કર. (૪)

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂતળ.

ગુજરાત પ્રાંતના ખંભાતના અખાતથી કુદરતી બે ભાગ થાય છે; ખંભાતનો અખાત ખંભાતના નવાબ સાહેબના રાજ સુધી ગએલો છે. ખંભાતના અખાતની પશ્ચિમમાં જે મોટો મુલક આવેલો છે, તેને કાઠિઆવાડનો દ્વીપકલ્પ કહે છે; એને દ્વીપકલ્પ કહેવાનું કારણ એ કે

એની ત્રણ બાજુએ પાણી છે, અને એક બાજુએ જમીન છે, એની દક્ષિણમાં, પશ્ચિમમાં અને પૂર્વ. તથા ઉત્તરના થોડા ભાગમાં દરીઓ છે, અને કાઠિઆવાડના માત્ર ઇશાન કોણમાંજ જમીન છે. ખંભાતના અખાતની ઉત્તરમાં અને પૂર્વમાં આવેલો બીજો ભાગ છે. એ બીજો ભાગ અસલમાં ગુજરાત કહેવાતો હતો. એ ભાગની જમીન ઘણીખરી સપાટ છે. પણ દરીઆ કીનારાની દમણથી તે ખંભાત સુધીની જમીન નિચાણમાં આવેલી છે, માટેજ પૂર્વમાંથી નીકળનારી દમણ ગંગા, પાર, અંબિકા, પૂર્ણા, તાપી, કીમ, નર્મદા, (રેવાજી) ઢાઢર, મહી વગેરે નદીઓ પશ્ચિમ તરફની નિચાણ જમીનમાં વહીને ખંભાતના અખાતને મળે છે. સાબરમતી ઉત્તરમાંથી નીકળી દક્ષિણમાં વહી ખંભાતના અખાતને મળે છે. બનાસ અને સરસ્વતી ઇશાન કોણમાંથી વહી કચ્છના રણમાં સમાઇ જાય છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે ગુજરાતની પૂર્વે તથા ઇશાન કોણ તરફની જમીન ઉંચી છે, કારણ કે એ બાજુએ ડુંગરા આવેલા છે વાંસદા અને ધરમપોરની પૂર્વમાં સહ્યાદ્રિના ડુંગરા આવેલા છે રેવાકાંઠા એજન્સિમાં રાજ-પીપળાના ડુંગરા આવેલા છે. પંચમહાલમાં પણ ડુંગરા આવેલા છે તેમાં સૌથી મોટો પાવાગઢ છે. એના ઉપર કાળકા માતાનું દહેરૂં છે. મહીકાંઠા એજન્સિની પૂર્વમાં તથા ઉત્તરમાં પણ ડુંગરા આવેલા છે. ગુજરાતની ઉત્તરમાં આબુનો ડુંગર છે.

પાલણપુર એજન્સિની પશ્ચિમમાં તેમજ કડી પ્રાંતની પશ્ચિમમાં કચ્છનું રણ છે માટેજ તે બાજુમાં જમીન નીચી ને રેતાળ છે. તેથી ત્યાં તાપ અને ટાઢ વધારે પડે છે. રેતાળ જમીનમાં ઝાડ ઉગતા નથી, ને ઉનાળામાં પાણીની આપદા પડે છે એવા રણના મુલકમાં સાંઢણીપર બેસી મુસાફરી કરાય છે.

ગુજરાતનો મધ્ય ભાગ જેને ચરોતર (સારી જમીન) કહે છે. તેમાં ખેડા જિલ્લો, ગાયકવાડનો વડોદરા પ્રાંત અને મહી નદી આવેલી છે. એ ચરોતરની જમીન નદીના ભાઠા જેવી રસાળ છે. તેથી પાક સારો થાય છે. તમાકુ, બાજરી ઘણાં પાકે છે. તેમજ રાયણ મહુડાં અને આંબાનાં ઝાડ ઘણા ઉગે છે. ઘાસ ચારો ઘણો થાય છે. તેથીજ ચરોતરમાંથી પરદેશ ખાતે ઘી ઘણું જાય છે.

પંચમહાલમાં ડુંગરા ને જંગલ ઘણાં છે; તેથી ત્યાંની હવા સારી નથી; તાપ અને ટાઢ વિશેષ પડતાં નથી. જંગલ હોવાને લીધે ઇમારતી લાકડાં ઘણાં થાય છે. પંચમહાલમાં મકાઈ ઘણા પાકે છે.

ભરૂચ જિલ્લાની જમીન સપાટ છે. ઝાડો ઘણાં થતાં નથી. એ જિલ્લાના પૂર્વ ભાગને કાનમ કહે છે ત્યાં કપાસ ઘણો સારો પાકે છે. એ જિલ્લાની જમીન કાળી છે. કાળી જમીન કપાસને બહુ માફક આવે છે. નર્મદા નદીના બેટમાં તમાકુ ઘણી સારી થાય છે. પાલણપુર એજન્સિ, સુરત એજન્સિના વાંસદા. ડાંગ, ધરમપોરના રાજ્યની જમીન ડુંગરવાળી ને જંગલવાળી છે, તેથી ત્યાંથી હવા શરદીવાળી અને પાણી પાલીઆં છે. એમાં રાની (જંગલી) લોકો રહે છે, જંગલમાં લાકડાં ઘણાં થાય છે.

સમુદ્ર કિનારાની હવા સુકી ને સારી ગણાય છે, માટે ઉનાળામાં ઘણા લોકો હવા ખાવા તથા માંદા માણસો પાણી ફેર માટે જાય છે. સમુદ્ર કિનારાની પાસેના ગામોમાં તાપ અને ટાઢ સરખાં પડે છે, અને વરસાદ ઘણો પડે છે.

સુરત જિલ્લામાં વાડી ઘણી છે, ઓરપાડ તાલુકાની જમીન

ભરૂચ જિલ્લા જેવી સપાટ છે, અને ઝાઝાં ઝાડ નથી. માંડવી તાલુકો વાલોડ, ચીખલી અને પારડી તાલુકો એના પૂર્વ ભાગમાં જંગલ ને ડુંગરા છે. વલસાડ તાલુકામાં પારનેરાનો ડુંગર સૌથી ઉંચો છે. પૂર્વ તરફના ભાગોમાં ડાંગર થાય છે અને બાકીના ભાગોમાં તુવેર, બાજરી અને કપાસ થાય છે. ગણદેવી પરગણામાં શેરડી થાય છે, અને ત્યાંનો ગોળ વખણાય છે. ઓરપાડ તાલુકામાં તથા હાંસોટમાં ઘઉં સારા પાકે છે.

સુરત જિલ્લો, ભરૂચ જિલ્લો, વડોદરા પ્રાંત, ખેડા જિલ્લો અમદાવાદ જિલ્લો અને કાઠિઆવાડમાં ઘણે ઠેકાણે કપાસ પાકે છે તેનું મીલોમાં કાપડ વણવા માટે મુંબઇ ઘણું જાય છે.

અમદાવાદ જિલ્લાના ધોળકા તાલુકાનો દક્ષિણ ભાગ, ધંધુકા તાલુકાના પૂર્વ ભાગ અને કાઠિઆવાડનો કેટલોક ભાગ જેને ભાલ કહે છે, તેમાં ઘઉં તથા કપાસ સારા પાકે છે, અને કપાસનું રૂ થઇ ઘોલેરા બંદરથી વહાણ મારફતે મુંબઇ જાય છે.

પહેલો ભાગ જે કાઠિઆવાડ નામથી ઓળખાય છે, તેને અસલ સૌરાષ્ટ્ર કહેતા હતા. કાઠિઆવાડ એજન્સિમાં ઘણાં ડુંગરો છે. કાઠિઆવાડના મધ્ય ભાગમાં ચોટીલા વગેરે ડુંગરાની હારો છે. વળી જુનાગઢ પાંસે ગીરનારનો ડુંગર સૌથી મોટો છે. પાલિતાણા પાસે શેત્રુંજો ડુંગર છે, ત્યાં શ્રાવક લોકો જાત્રા કરવા જાય છે. ડુંગરને લીધે પથરા ઘણા નીકળે છે. કાઠિઆવાડમાં મુખ્ય પાક કપાસ, બાજરી, ડાંગર, તમાકુ, જુવાર, તલ અને શેરડી થાય છે. કાઠિઆવાડના લોકો આપણા કરતાં ઉંચા અને શરીરે જોરાવર હોય છે, કાઠિઆવાડની દરીઆ કિનારાની જમીન નિમાણમાં

છે અને વચલો ભાગ ઉંચાણુ છે. તેથીજ એમાં મોટી નદી નથી. મોટી નદી ભાદર છે, તે ચોટીલાના ડુંગરમાંથી નીકળી અરબી સમુંદ્રને મળે છે. જામનગર (નવાનગર) ની ઉત્તરમાં કચ્છના અખાતમાંથી મોતી નીકળેછે. કાઠિયાવાડના કાંઠાપર ભાવનગર, મહુવા, જાફરાબાદ, દીવ, વેરાવળ, માંગરોળ, નવીબંદર, પોરબંદર, (સુદામાપુરી) દ્વારકા, નવાનગર (જામનગર) જોડીઆ એ બંદરો છે. એ બંદરોથી વહાણુ મારફતે ઘણો માલ ભરૂચ, સુરત, વલસાડ, મુંબઇ વગેરે બંદરે જાય છે કાઠિઆવાડના વવાણીઆ બંદરેથી કચ્છમાં જવાય છે.

મહારાષ્ટ્ર તથા દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતની ભૂગોળ

મહારાષ્ટ્રમાં વચ્ચે સહ્યાદ્રિપર્વત આવવાથી કુદરતી બે ભાગ થાય છે. (૨) દક્ષિણ (દક્ખણ) (૨) કોકણ. દક્ષિણમાં મોટી નદીઓ છે, તેથી નદીઓના કાંઠાની ભૂમિ રસાળ છે, ને હવા ભેજ વગરની છે, એનો ઉત્તર અને પશ્ચિમ ભાગ ઉંચો છે, કારણ કે ઉત્તરમાં સાતપુડા પર્વત અને પશ્ચિમમાં સહ્યાદ્રિપર્વત આવેલો છે. મુખ્ય પેદાસ અનાજ, રૂ, શણ, શેરડી, તમાકુ, ઇમારતી લાકડાં મધ, મહુડા, લાખ, સુરોખાર. સહ્યાદ્રિ પર્વતમાંથી લોઢું જડે છે, અને જત સંસ્થાનમાંથી ગાળવાની કુલ્લી બનાવવાની માટી નીકળે છે. કોકણનો પૂર્વ ભાગ ઉંચો છે, કારણ કે સહ્યાદ્રિ (પશ્ચિમ ઘાટ) પર્વત આવેલો છે, પશ્ચિમ ભાગ નીચો છે કારણ કે અરબી સમુદ્ર આવેલો છે, તેથી કોકણનો ઢાળ પશ્ચિમ દિશાનો છે. ડાંગર પાકે એવી રસાળ જમીન છે, અને નાળિએરની ઝાડીઓ ઘણી છે. આખો કોકણ પ્રાંત ખરબચડો ને વિકટ છે, ત્યાંની હવા ભેજવાળી છે. તેથી ઝાડ ઘણાં ઉગે છે, કોઇ કોઇ ઠેકાણે સાગ થાય છે. મુખ્ય પેદાશ

ચોખા, નાગલી, નાળિએર, મીઠું હરડાં ને ઇમારતી લાકડાં વગેરેની છે.

કચ્છ પ્રાંતની ભૂતળ.

મધ્ય ભાગમાં ડુંગરાની ત્રણ મોટી હારો છે. ઉત્તરધાર, મધ્યધાર અને ધીણોધાર (ચાડવા) એ ડુંગરાઓ પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં પડેલા છે. કચ્છમાં સૌથી ઉંચામાં ઉંચું શિખર કાળો છે. એમાં એકે નદી નથી; પણ નાગમતી, રૂકમાવતી અને ખારી એ વહેળા મોટા છે. નાગમતી અને રૂકમાવતી કચ્છના અખાતને મળે છે અને ખારી ઉત્તરના રણમાં સમાઇ જાય છે. મુખ્ય પેદાશ અનાજ, તેલીબીઆં, ઊન, મીઠું, ઢોર, કચ્છ પ્રાંતમાં સુરોખાર, ફટકડી ને કોયલાની ખાણો પણ છે. કચ્છી ઘોડા વખણાય છે.

સિંધપ્રાંતની ભૂતળ.

સિંધુ નદીને કાંઠે વસનાર લોકને સિંધી કહે છે અને તેમના મુલકને સિંધ કહે છે, સિંધ પ્રાંતનો ઢાળ ઇશાન કોણથી નૈઋત્ય કોણ તરફનો છે. સિંધુ નદીનું મૂળ હિમાલયમાં છે. તેથી સિંધુ નદીમાં ઉનાળામાં ,અને ચોમાસામાં બે વાર રેલ આવે છે. કારણ કે ચોમાસામાં હિમાલય પર પુષ્કળ વરસાદ વરસે છે તેથી, અને ઉનાળામાં હિમાલય ઉપરનો બરફ ઓગળે છે તેથી. એ રેલથી તેમજ સિંધુમાંથી નહેરો કાઢેલી છે તેથી ખેતીવાડીનું કામ ચાલે છે સિંધ પ્રાંતમાં વરસાદ બહુજ થોડો આવે છે, એટલે માત્ર ૨ થી ૧૦ ઇંચ સુધીજ વરસે છે. એને પશ્ચિમ ભાગ ઉંચો છે. કારણ કે હાલા પર્વત આવેલો છે. પૂર્વ ભાગ રેતાળ છે, કારણ કે તેમાં થરપારકરનું મોટું રણ છે. ઉનાળામાં એ રણમાં પાણીની ઘણી આપદા પડે છે. દક્ષિણ ભાગ ખારવાળો છે ને ત્યાંની હવા

રોગિષ્ટ છે. માત્ર સિંધુ નદીના કાંઠાનો ભાગજ રસાળ છે. મુખ્ય પેદાશ ડાંગર, બાજરી, ઘઉં, મગ, જવ, અને તેલીબીઆં વગેરેની છે.

પાઠવાર જોડાક્ષર.

એડવર્ડ	યુદ્ધ	શબ્દ	ધન્ય
વિક્ટોરિઆ	લશ્કર	ચેત્યો	રામચંદ્રજી
સ્વર્ગવાસ	ધર્મ	મ્યાન	નિશ્ચય
એલેક્ઝાંડ્ર	સંપ્રદાય	નમ્રતા	નક્કી
લગ્ન	હિંદુસ્તાન	વિશ્વાસઘાતી	ઠર્યું
પ્રિન્સ	પરમેશ્વર	સૂર્યવંશી	પૂર્ણ
આલ્બર્ટ	પ્રાર્થના	પ્રખ્યાત	આશીર્વાદ
ઉત્તમ	ઉત્તરે	ઇસ્વીસન	કૃપા
વિદ્યાભ્યાસ	રજપુતસ્તાન	અવતર્યો	આગ્રહ
પુસ્તકો	શત્રુ	ધાસ્તી	લક્ષ્મણ
અભ્યાસ	આશ્રય	ધક્કો	અવસ્થા
સભ્યતા	યુક્તિ	સુમિત્રા	કિલ્લા
વર્તતાં	ધર્મશાળાં	પ્રેત	મૂંછો
બુદ્ધિ	સજ્જન	જન્મભુમિ	વસિષ્ઠ
નીવડ્યા	સ્વામિભક્તિ	શેઠી	ઋષિ
શક્તિ	વિશ્વાસ	જ્વાળા	તિરસ્કાર
ઉત્સવ	ગુસ્સ	દિલ્હી	અધર્મ
ઉપાયો	જતશે	આહસ્કંદકાર	બુદ્ધ

ઉત્તેજન	ગુચ્છો	વીત્યા	ડાક્તર
પદાર્થો	ગૃહસ્થાઇ	ચપ્પુ	બ્રહ્માંડ
શ્રેષ્ઠ	ખુલ્લું	ખસ્યું	સમર્થ
ઉત્પન્ન	ચિઠ્ઠી	ભસ્યું	સર્વશક્તિ
પુષ્ટિ	પર્યંત	વિખ્યાત	સર્વવ્યાપી
ન્યાયી	ગુમાસ્તા	અસંખ્ય	સર્વજ્ઞ
સમુદ્ર	વિરૂદ્ધ	પૃથ્વી	આરોગ્ય
નિર્માણ	પ્રમાણિક	વૃષ્ટિ	બર્કન
લાંબું	સાંચો	પ્રાણી	આયર્લાંડ
પારખ્યું	ચોકખો	વનસ્પતિ	કમાન
માર્ગ	સંગ્રહ	ચમત્કારી	કીર્તીસ્તંભ
કરડ્યાં	ધાર્મિક	અન્ન	મિસ્તરી
ચિત્ત	પત્થર	સ્વભાવશ	નિર્બંધ
વર્તમાનપત્ર	અશક્ય	સ્વપ્ન	સ્થાનક
વ્યવસ્થા	વર્તણુંક	નિત્ય	વ્યાજ
સ્વચ્છતા	કલ્યાણ	સ્વપ્નું	ખિન્ન
વૃદ્ધ	રેડ્યું	સત્તા	સદ્બુદ્ધિ
ગુમાસ્તા	બંધુધર્મ	મૂર્ખ	અમૂલ્ય
મશ્કરી	ચિત્રશાળા	સ્વામીજી	સસ્તાં
દુર્ગુણ	વર્ગ	સ્થિર	ઇંગ્લાંડ
વિક્રમાદિત્ય	પ્રાણજીવન	ચર્ચા	અંગ્રેજી

ક્ષમા	ત્રિભુવન	મહોલ્લા	ડેન્માર્ક
ગુસ્સો	રૂસ્તમજી	શ્રોતા	ડેન્માર્કની
નિર્દોષ	શ્રેષ્ઠ	દસ્તાવેજ	જ્યોર્જ
હૃદય	સ્વભાવ	પ્રસન્ન	વેલ્સ
પીગળ્યું	જન્માષ્ટમી	તૃપ્તિ	જર્મન
વર્ણન	નિશ્ચય	પરાક્રમ	આર્થર
કલ્પાંત	કહ્યો	ધાસ્તી	ડ્યુક
સાર્થક	ઉત્તેજન	ધ્યાન	જન્મ્યાં
સર્વસ્વ	અભિપ્રાય	પ્રતાપ	સત્ય
ધન્ય	સુધર્યો	અંધકાર	શિષ્યો
પોર્ટુગલ	સન્યાસી	વિચાર્યું	પ્રશ્ન
યુક્તિ	પ્રવાસ	દુશ્મન	પ્રધાન
ગૃહસ્થ	સંધ્યાકાળ	ઉશ્કેરાઈ	પિત્તળ
આગ્રહ	બ્રહ્મચર્ય	સ્વતંત્ર	મધ્યમ
વાસ્તે	બળાત્કારે	રણસંગ્રામ	જવલ્લે
તત્કાળ	સ્વર્ગ	ઉદ્ધત	સંજ્જડ
વસ્તી	ઈંદ્ર	પ્રતિબિંબ	સ્થળે
મુન્ની	બ્રહ્મર્ષિ	હોકયાં	હુન્નર
બ્રાહ્મણ	રાજર્ષિ	ખંવેડાવ્યાં	વિદ્યા
ક્ષત્રિય	ચંદ્ર	જાગૃતિ	તંદુરસ્તી
વૈશ્ય	નિર્મળ	ધ્રુજતો	[illegible]

શુદ્ધ	શ્રમ	અણીશુદ્ધ	વર્તણુક
સિદ્ધિ	વિઘ્ન	પ્રદેશ	સંભળાવ્યું
વર્ણ	ફ્રાંસ	વિચિત્ર	શ્રમ
હસ્તી	હેલેસ્પ્સ	મૃગજળ	[illegible]ાસ્ટી
કન્યા	ખ્યાલ	દૃષ્ટાંત	દુર્ગંધ
પુનર્લગ્ન	વિલ્બરફોર્સ	વિચાર્યું	શ્રાવક
ભાસ્કર	ચિત્ર	આંતર્યો	પરધર્મ
વિશ્વામિત્ર	પ્રતિદિન	પીસ્યાં	સ્ટેશન
અયોધ્યા	વિસ્તારી	ગર્જના	ચિત્રકુટ
કાન્યકુબ્જ	પત્ર	મુર્ખાઈ	વિસ્મય
દર્શન	બુદ્ધ	જન્મારા	નિર્જીવ
પ્રવીણ	સ્વાર્થ	પ્રસિદ્ધ	બુદ્ધિશાળી
પરાક્રમ	પ્રીતિ	પોર્ટુગીઝ	પ્રવીણ
પરદુઃખભંજન	પ્રતિજ્ઞા	આગ્રે	નિષ્ઠા
લોક	ભિષ્મ	સિત્તેર	હસ્તક
સ્મરણશક્તિ	સભ્યતા	અગ્નિનૌકા	વિસ્તાર
વિદ્વાન	મૃત્સ્યગંધા	સર્વત્ર	પૂજ્ય
સ્તબ્ધ	ઉત્કંઠા	સ્થાપન	શ્રી કૃષ્ણ
પ્રપંચ	બ્રહ્મચારી	પત્તા	દ્વારકા
અજમેર	અફઘાનિસ્તાન	તીર્થ	મૌર્ય
વેદવ્યાસ	ઇસ્લામી	ચિરંજીવી	પાટલિપુત્ર

અ ત	દ્રવ્ય	પ્રિયભાઈ	ચંદ્રગુપ્ત
લક્ષણ	રત્નો	સૌભાગ્યવંતી	સુદર્શન
અસ્થા	નૃત્ય	પત્નો	સ્થાપ્યાં
બેડી	જાત્રાળુ	જિહ્વા	બૌદ્ધ
નર્યા	ખ્યાતિ	ક્રમ	મુળતત્વો
સદ્‌ગૃહસ્થ	ચાણક્ય	કલ્પના	કોતરાવ્યાં
હસ્તિનાપુર	દેવસ્થાન	સંપૂર્ણ	શ્રમણ
દેવવ્રત	અદ્યાપિ	આભ્ભર્ટ	વૃત્તાંત
ક્ષત્રપ	લવણપ્રસાદ	ભક્ષ્યા	ત્રિકોણાકાર
ગુપ્ત	યોદ્ધા	વર્તણુક	ત્રીસ
ગુર્જર	અલાઉદ્દીન	આથમ્યા	પાંત્રીસ
ગુર્જરત્ર	દ્રવ્ય	માર્ચ	ભદ્ર
ગુસ્સો	નાસરદ્દીન	સપ્ટેમ્બર	કિલ્લો
નિર્ણય	પશ્ચાત્તાપ	ધાન્ય	શિલ્પી
ધસ્યો	અંતઃકરણ	ગવર્નર	અમલ
સિદ્ધરાજ	પ્રવાહ	મહારાષ્ટ્ર	ઓલવુડિંગ્ટન
પુખ્ત	મહંમદશાહ	અંબક	અગ્નિ
બર્બર	ઠઠ્ઠા	સહ્યાદ્રિ	વાયવ્ય
શ્રી હમ્મીર	લોકપ્રિય	સોરિંટ	પ્રથમ
ત્રાસ	મુસ્તફાબાદ	કોલ્હાપુર	હોલ્લો
ક્રોધ	વાત્રક	મહાબળેશ્વર	મંવાડી

થીઓસમાં	બહુગંજબક્ષ	મંત્રીઓ	પ્રસારી
સિદ્ધપુર	ઉસ્તાદ	ન્યાયાધીશો	ગદ્દી
સહસ્રલિંગ	શ્રીમંત	ડિરેક્ટર	સ્વરૂપ
હેમાચાર્ય	વાજિંત્ર	દ્વીપકલ્પ	શાલદુપટ્ટા
વૃત્તિ	શત્રુ	લક્ષાધીપતિ	કાષ્ટ
ગોંધ્યાં	અત્તર	જગન્નાથ	ચિત્ત
વિચિત્ર	તત્ત્વ	ઓફેસર	અરબસ્તાન
સ્નાયુ	સૂક્ષ્મ	મદ્રાસ	મંત્ર
શ્રીપત	સ્વાદ	પિત્ત	પ્રવેશ
ચિહ્ન	સૂક્ષ્મ	દ્રાક્ષ	નિધન
મનુષ્ય	છિદ્ર	કર્ણાટક	વિટાળ્યું
દ્વિદળ	બ્લીચિંગ	ધાસ્તી	સત્વ
મચ્છર	છિદ્રાણુ	સૃષ્ટિ	સૂક્ષ્મદર્શક
સાહ્યા	અર્ઘ્ય	ક્વિનીન	કસ્તર
શ્વાસ	શ્રેષ્ઠ	સુરત	ઓક્સિજન

ટીપ—આ શબ્દોમાંથી હરરોજ થોડા થોડા લખવાનો મહાવરો રાખશો તો ડિક્ટેશનનો વિષય પાકો થશે.

સુરત શહેર તથા ચોર્યાસી તાલુકાનો "ભૂગોળ શિક્ષક" રૂા આ

ડ્રિલ માટે આપેલી સૂચના પહેલી ચોપડી ના અર્થમાં જુઓ.

(૧) જમણો હાથ સામે. (હાથેલી આકાશ તરફ. (૨) જમણે હાથે સલામ. (૩) ડાબો હાથ સામે. (હાથેલી આકાશ તરફ) (૪) ડાબે હાથે સલામ. (૫) જમણો હાથ ઉંચો. (૬) ડાબો હાથ ઉંચો (૭) બંને હાથ પગના થાપા સાથે અફાળવા. (૮) જમણો હાથ ખભાની સીધી લીટીમાં. (૯) ડાબો હાથ ખભાની સીધી લીટીમાં. (૧૦ બંને હાથનાં આંગળાંનાં ટેરવાં ખભે અડકાડવાં. (૧૧) બંને હાથ પગના થાપા સાથે અફાળવા. (૧૨) જમણાં હાથની હથેલી મોં સામે લાવી ચક્કર. (૧૩) ડાબા હાથની હથેલી મોં સામે લાવી ચક્કર. (૧૪) બંને હાથ સાંખા મુઠી વાળીને (મુઠીઓ આકાશ તરફ.) (૧૫) બંને હાથ પાછળ પીઠ ગમ ખેંચવા. (મુઠીઓ છાતીને પડખે રાખવી.) (૧૬) બંને હાથ કેડપર રાખી પગનાં આંગળાંપર ધીરથી બેસવું. (૧૭) ડાબો હાથ કેડપર મુકી ડાબી ગમ વાંકા વળી જમણો હાથ ઉંચો કરી આંગળાના નખ સામે જોવું. (૧૮) જમણો હાથ કેડપર રાખી જમણી ગમ વાંકા વળી ડાબો હાથ ઉંચો કરી આંગળાના નખ સામે જોવું. (૧૯) સીધા ટટાર ઉભા રહેવું (પણ બે પગ વચ્ચે એક ફુટનું આંતર રાખવું.) (૨૦) બેઉ હાથ મોં સામે ઉંચા કરી આકાશ તરફ આંગળા ધરી નખ તરફ જોવું. (૨૧) કમ્મરમાંથી વાંકા વળી હાથનાં આંગળાં પગના અંગુઠાને અડકાડવાં (પગ ટટાર રહેવા જોઇએ) (૨૨) સીધા ઉભા થઈ એક ડગલું આગળ ખસી ઉભા રહેવું.

(૨૩) ડોકું આગળ નમાવવું (૨૪) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું. (૨૫) ડોકુ પાછળ નમાવવું (૨૬) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું. (૨૭) ડોકું જમણી તરફ ખભાની સીધી લીટીમાં રાખવું. (૨૮) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું (૨૯) ડોકું ડાબી તરફ ખભાની સીધી લીટીમાં રાખવું (૩૦) ડોકું સીધું કરી સામે જોવું. (૩૧) બેઉ હાથ મુઠ્ઠી વાળી મોં સામે ખભાની સીધી લીટીમાં લાંબા કરવા. (મુઠ્ઠીઓ આકાશ તરફ) (૩૨) બેઉ હાથ પાછળ પીઠ ભણી ખેંચવા. (મુઠ્ઠીઓ બગલ આગળ લાવવી) (૩૩) બેઉ હાથ ખભાની સીધી લીટીમાં લાંબા કરવા. (મુઠ્ઠીઓ આકાશ તરફ.) (૩૪) બંને હાથની મુઠ્ઠીનો અંગુઠા ખભે અડકાવવા. (૩૫) કેડપર હાથ રાખી સીધા ઉભા રહેવું. (૩૬) કમર આગલ. (૩૭) ૩૫ પ્રમાણે (૩૮) કંમર પાછળ. (૩૯) ૩૫ પ્રમાણે. પણ બે પગની વચ્ચે એક ફુટનું અંતર રાખવું. (૪૦) કંમર જમણી તરફ વાળી ડાબો પગ ભોંયથી ચાર આંગળ ઉંચો રાખવો. (૪૧) ૩૯ પ્રમાણે. (૪૨) કંમર ડાબી તરફ વાળી જમણો પગ ભોંયમાંથી ચાર આંગળ ઉંચો રાખવો. (૪૩) સીધા ટટાર ઉભા રહેવું. (૪૪) જમણા ફરવું. (૪૫) સલામ કરી ચાલ્યા જવું.